

ИНСТИТУТ ПО МАТЕМАТИКА
И ИНФОРМАТИКА - БАН

ИНСТИТУТ ЗА ФOLKLOРНИ СТУДИИ
- БАН - БЕЛГРАД

ЦЕНТЪР ЗА ИСЛЕДВАНЕ В БЪЛГАРИЯ
КАТОЛ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ УНИВЕРСИТЕТ
ФАКУЛТЕТ ПО ИЗКРАЗИМЕНО ИЗКУСТВО

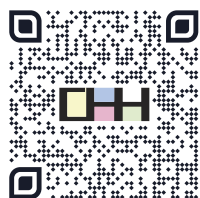
ЕВРОПЕСКА АСОЦИАЦИЯ НА
FOLKLOРНИТЕ ФЕСТИВАЛИ

ЦЕНТЪР ЗА ТЪРНОВ
ТУРИСТИЧЕСКИ ИНФОРМАЦИОНЕН ЦЕНТЪР

ОБЩИНА ВЕЛИКО ТЪРНОВО

19-22 ноември, Велико Търново, България

2020

СБОРНИК РАЗШИРЕНИ ДОКЛАДИ (ИЗБРАНИ)

PROCEEDINGS EXTENDED PAPERS (SELECTION)

БАН 2020 Е ФИНАНСИРАНА ОТ ФОНД „НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ“ ЗА 2020 г. ПО ПРОЦЕДУРА ЗА ПОДДРЪЖКА НА
МЕЖДУНАРОДНИ НАУЧНИ ФОРУМИ, ПРОВЕЖДАНИ В БЪЛГАРИЯ. С НОМЕР НА ДОГОВОРА КТ-08-МОН-41 ОТ 18.12.2017

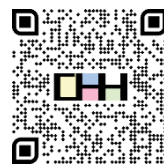

СБОРНИК КИН 2020: РАЗШИРЕНИ ДОКЛАДИ (ИЗБРАНИ)

PROCEEDINGS CHH2020: EXTENDED PAPERS (SELECTION)

СЪДЪРЖАНИЕ CONTENT

[1] Юлдыбаева Гульнар , Башкирский мифологический баит «Сак-Сук» и сказки, легенды болгарского народа,
Yuldybaeva Gulnar, Bashkir Mythological Beit "Sak-Suk" and Tales, Legends of the Bulgarians	8
[2] Н. Кравцов , Эргономика в органно-фортепианной клавиатуре аккордеона
N. Kravtsov, Ergonomics in the Piano Accordion Keyboard	13
[3] Ив. Вълков , Същност и значение на християнската вяра в съвременния свят
Iv. Valkov, Essence and Significance of the Christian Faith in the Modern World	25
[4] П. Ст. Петков , Исторически маршрути.
Българската протодържава - Екзархията и Търновската конституция
Petko St. Petkov, Revival Cultural Heritage. Historical Routes. People's Awakeners	37
[5] Г. Богданова, Л. Гълъбова , Интердисциплинарни подходи за проучване на психосоматичните показатели на хора с увреждания за целите на медицинското програмиране и роботиката
G. Bogdanova, L. Galabova, Interdisciplinary Approaches of Studying the Psychosomatic Indicators of Disabled People for the Aims of Medical Programming and Robotics	51
[6] В. Георгиева , Използване възможностите на новите технологии за съхраняване и популяризиране на тракийското културно наследство
V. Georgieva, Using the Capabilities of New Technologies to Preserve and Promote the Thracian Cultural Heritage	63
[7] М. Робов , Градоустройството в югоизточната част на Трапезица в светлината на новите проучвания
M. Robov, Urban Planning of the Southeast Part of Trapezitsa in the Light of the Latest Research	72
[8] С. Милева , М. Асенова, Ем. Петров, В. Гяурова, Геймифицирани приложения за София, популяризиращи културно-историческото наследство на столицата
S. Milleva, M. Assenova, Em. Petrov, V. Gyurova, GamiFied Applications for Sofia, Promoting Capitals' Cultural Heritage	81

[9]	Д. Добревски , Универсалното решение – подходящ дизайн за обекти на КИН D. Dobrevski, The Universal Decision - Appropriate Design for Heritage Objects	93
[10]	Ил. Вълев, Р. Бинева , Забравеното знание – общарски инструменти от старо време Il. Valev, R. Bineva, The Forgotten Knowledge – Shoemaking Tools from Old Time	100
[11]	Св. Косев, С. Желев , Приложения на калиграфията при създаване на произведения с интердисциплинарен характер Sv. Kosev, S. Zhelev, Applications of Calligraphy In Creating Artworks Of An Interdisciplinary Nature	116
[12]	Е. Коев , Новооткритата скална църква в приземната част на манастирския комплекс „Кръщелнята“ от Ивановските скални манастири E. Koev, The Newly Opened Rock Church in the Ground Part of the Monastery complex "The Baptistry" from the Ivanovo Rock-hewn Monasteries	126
[13]	Ж. Радева , Книговедска характеристика на просветните издания от старопечатната колекция на читалище „Надежда“ – Велико Търново Zh. Radeva, Bookkeeping Characteristics of the Educational Editions from the Old Printing Collection of Community Center "Nadezhda" – Veliko Tarnovo	135
[14]	Д. Колева – Радева , Представяне на проект „Цифрово представяне и съхранение на културното наследство от старопечатен фонд и историческия театрален салон на НЧ „Надежда 1869“, гр. Велико Търново“ D. Koleva, Presentation of the Project „Digital Presentation and Preservation of the Cultural Heritage of the Old-Print Fund and the Historical Theatre Salon of the "Nadejda 1869" Community Center"-Veliko Tarnovo	150
[15]	Ст. Петрова , Предлозите В и У в българския език (Към въпроса за развитието на езика) St. Petrova, The prepositions V and U in Bulgarian (On the subject of language development)	159
[16]	М. Петров , Диалекти и използване на чужда графична система в компютърно опосредстваната комуникация M. Petrov, Dialects and the Use of Foreign Graphic System in Computer-Mediated Communication (Study Base of Examples on the Online Social Network "Facebook")	165
[17]	К. Сотирова-Вълкова , FAIR Принципи за дигитални хранилища: Същност и приложимост към обекти на културното наследство K. Sotirova-Valkova FAIR Principles for Digital Repositories: Essence and Applications for Heritage Objects	177
[18]	К. Николов , Типология на фолклорни фестивали и принципи на дигиталната им конверсия K. Nikolov, Typology of Folklore Festivals and Principles of their Digital Conversion	187
[19]	Пл. Глогов , Понятието "Класа на личността" Pl. Glogov, The Concept of "Being a Classy Person"	194
[20]	Т. Глухчева , Защо популизмът има бъдеще? T. Glouhtcheva, Why Does Populism Have a Future?	200

**МАТЕРИАЛИТЕ В СБОРНИКА СА ОБЕКТ
НА АВТОРСКО ПРАВО**

Разрешение за направа на електронни или хартиени копия на част или на цяла публикация за лично ползване или за обучение се предоставя без заплащане, при условие, че копията не са направени или разпространявани с цел печалба или търговска изгода и че копията са съпроводени с това съобщение и пълно цитиране на първата страница.

За копиране под друга форма, за препубликуване или публикуване на съвърши се изисква предварително специално разрешение.

2020

<http://www.math.bas.bg/vt/kin>

Технически редактор и дизайн:
ас. д-р Калина Сотирова-Вълкова
© **Авторски колектив, 2020**

Институт по математика и информатика
БАН, България

THIS WORK IS SUBJECT TO COPYRIGHT

Permission to make digital or hard copies of portions of this work for personal or classroom use is granted without fee, provided that the copies are not made or distributed for profit or commercial advantage and that the copies bear this notice and the full citation on the first page. To otherwise reproduce or transmit in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording, or by any information storage retrieval system or in any other way requires written permission from the publisher.

2020

<http://www.math.bas.bg/vt/kin>

Copy editor and design:
Assist. Prof. Phd. Kalina Sotirova-Valkova
© **Editors, authors, 2020**

Institute of Mathematics and Informatics
BAS, Bulgaria

Сборникът с избрани разширени доклади е финансиран от фонд „Научни изследвания“ за 2020 г. по програма за подкрепа на международни научни форуми, провеждани в България с договор № КП-06-МНФ-41 от 18.12.2019

The proceedings with the extended papers is funded by the National Research Fund of Bulgaria for 2020 under a program to support international scientific forums held in Bulgaria with a contract № KP-06-MNF-41 from 18.12.2019

ПРЕГОВОР

Шестата научна конференция с международно участие „Културно-историческо наследство: опазване, представяне, дигитализация“ (KIN2020) ще се проведе във Велико Търново. Основни направления на конференцията са опазването, дигитализацията и представянето на културно-историческото наследство (КИН). Интердисциплинарният форум има за цел да представи научни и научно-приложни разработки, проекти, иновации в областта на културно-историческото наследство (КИН).

Основен акцент на KIN2020 са съвременните изследователски тенденции и иновативни приложения в тази широкоспектрна област, както и българският опит в представянето и дигитализацията на научно и културно наследство. Разширените версии на представените на форума гр/dkr доклади покриват следните тематични области: представяне, защита, дигитализация и достъпност до КИН, опазване на КИН в 21 в., културен туризъм, творчески индустрии и дигитален маркетинг, културно наследство и религия: традиции и съвременни практики, Трансмисии на културното наследство, Обучение в КИН: интерактивни методи и подходи, образователни игри, мултимедия, Изкуство и съвременни технологии. Сборникът включва избрани доклади от водещи специалисти от България и чужбина.

PREFACE

The Sixth Scientific Conference with International Participation "Cultural and Historical Heritage: Preservation, Presentation, Digitization" (KIN2020) will be held in Veliko Tarnovo. Main directions of the conference are preservation, digitization and presentation of the world and national tangible and intangible cultural heritage (CHH). The Interdisciplinary Forum aims to present scientific and applied research, projects, and innovations in the field of cultural and historical heritage (CHH).

The main focus of the CHH2020 are recurrent research trends and innovative applications in this broad spectrum area, as well as the Bulgarian experience in the presentation and digitalization of scientific and cultural heritage. Extended versions of CHH research reports presented at the forum cover the following thematic areas: Presentation, Protection, Digitization and Access to CHH, Preservation the CHH in the 21st c., Cultural Tourism, Creative Industries and Digital Marketing, Cultural Heritage and Religion: Tradition and Modernity, Transmissions of Cultural Heritage, Learning CHH: Interactive Methods and Approaches, Educational Games, Multimedia, Arts and Modern Technology. The Proceedings from CHH2020 conference includes reports from leading experts from Bulgaria and abroad.

BASHKIR MYTHOLOGICAL BEIT "SAK-SUK" AND TALES, LEGENDS OF THE BULGARIAN PEOPLE

YULDYBAEVA GULNAR VIDANOVNA, KHANOVA GULNAZ SALIMIANOVNA

Badge of Honour of the Institut of History, Language and Literature, Ufa

Federal Research Centre, RAS (Ufa, RF)

Abstract

The Bashkir bait "Sak and Suk" is one of the most popular poetic works of folk oral poetry. Bait is widespread among the Bashkirs, Tatars and Chuvash. This article is devoted to the study of parallels in the plots of the Bashkir texts of the mythological bait "Sak-Suk" with the tales and legends of the Bulgarian people about the cuckoo (owl) and the owl. It turned out that these folklore works have a similar plot basis: the mother curses her naughty children and turns them into birds that are not destined to meet each other. The differences are only in the names of the birds, although in the two peoples the main characters turn into night birds from the owl family. And in some cases, in Bulgarian folklore works, one of the heroes (mainly a daughter) turns into a cuckoo.

Keywords: Bashkirs, Bait, Folklore, Expedition, Variant, Plot, Parallel, Mythology, Folk Art

БАШКИРСКИЙ МИФОЛОГИЧЕСКИЙ БАИТ «САК-СУК» И СКАЗКИ, ЛЕГЕНДЫ БОЛГАРСКОГО НАРОДА

ЮЛДЫБАЕВА ГУЛЬНАР ВИЛДАНОВНА

ХАНОВА ГУЛЬНАЗ САЛИМЬЯНОВНА

Ордена Знак Почета Институт истории, языка и литературы Уфимский
федеральный исследовательский центр РАН (Уфа, РФ)

Аннотация

Башкирский баит «Сак и Сук» является одним из популярных поэтических произведений народного устно-поэтического творчества. Баит широко распространен среди башкир, татар и чувашей. Данная статья посвящена исследованию параллелей в сюжетах башкирских текстов мифологического баита «Сак-Сук» со сказками и легендами болгарского народа о кукушке (филине) и сове. Выяснилось, что у данных фольклорных произведений сходная сюжетная основа: проклятие матерью своих непослушных детей и превращение их в птиц, которым не суждено встретиться друг с другом. Отличия лишь в названиях птиц, хотя у двух народов главные герои превращаются в ночных птиц из семейства совиных. И в некоторых случаях в болгарских фольклорных произведениях один из героев (в основном дочь) превращается в кукушку.

Ключевые слова: Башкиры, баит, фольклор, экспедиция, вариант, сюжет, параллель, мифология, народное творчество

Мифологический байт¹ «Сак-Сук», отличающийся особым архаическим сюжетом, пользуется большой популярностью среди башкирского народа. В байте повествуется о матери, которая из-за шалости, непослушания прокляла своих детей, те в свою очередь превратились в мифических птиц и улетели из дома навсегда. Байт «Сак-Сук» встречается среди татарского и чувашского народов. Чувашский вариант байта, по словам исследователя Г.Ф. Трофимова, возник в ходе тесного взаимодействия с татарским народом [6. с. 472].

Исследуя архивные материалы фольклорного кабинета БашГУ (1958-1999 г.г.), фольклорного центра БашГПУ им. М. Акмуллы (2004, 2005, 2009-2012 г.г.), фольклорный фонд кабинета башкирской филологии Сибайского института (филиала) БашГУ (1997-2005 г.г.), научный архив УНЦ РАН (1938-1988 г.г.), а также материалы фольклорных (2003-2015 г.г.) и археографических экспедиций ИИЯЛ УНЦ РАН (1973-1976 г.г.) было выявлено, что башкирские тексты байта «Сак-Сук» распространены во всех районах Республики Башкортостан, а также за его пределами. В башкирском народном творчестве байт «Сак-Сук» встречается в поэтической и прозаической форме [10. с. 52]. Если в фольклоре чувашского народа байт «Сак-Сук» известен как пеит или историческая песня, то у башкирского народа имеются тексты, где информанты представляли его как сказку. Несмотря на форму изложения байта и появлению некоторых сюжетных особенностей, во всех текстах сохраняются основные мотивы, связанные с поведением детей, проклятием, превращением в птиц, тоской проклятого и проклинающего. Мотив проклятия и превращения существует и у других народов. По тематической классификации и распределению фольклорно-мифологических мотивов по ареалам [2] сюжеты, где дети не дают воды матери, либо мать (мачеха, приемный отец) не дает воды или еды ребенку и обиженный превращается в птицу и улетает, встречаются в фольклоре Древней Индии, бенгальцев, сингалов, каламианцев, болгар, белоруссов, украинцев, чеченцев, казанских татар, телеутов, шорцов, хакасов, ненцев, энцев, хантов, манси, северных селькупов, кетов, юги, илимпийских эвенков, сымских эвенков, эвенов, нанайцев, негидальцев, нивхи, нутка, катламет, западных сахаптин, нэ персэв [2].

Выявлены параллели в сюжетах башкирских текстов байта «Сак-Сук» и со сказками и легендами болгарского народа. Например, в книге Панайота Маджарова «Жизнь восточнофракийских болгар в их песнях и рассказах» на болгарском языке, посвященной изучению жизни и фольклора беженцев из Восточной Фракии, поселившихся в Юго-Восточной части Болгарии, дается сказка «Кукувицата и чухалът» («Кукушка и сова»): Было у одной женщины двое детей, дочь и сын. Никак не дружили, никак между собой не ладили. Все играли и дрались. Надоело матери каждый день их слушать и их каждый день ругать и

¹ Байт – эпический и лиро-эпический жанр башкирского народно-поэтического творчества. Термин происходит от арабского «бейт» (двустихие).

поучать. Прокляла их: «Да сделай, господь, так, чтобы не слышали, да не видели. Услышал господь. И стали брат с сестрой птицами. Брат стал совой, а сестра кукушкой. Кукушка кукует днем, сова зовет сестрицу («чух»), («чух»). Они слышат друг друга, но никогда не могут встретиться [4. с. 285]². У болгарского народа птицы кукушка и сова имеют сходные названия: кукумявка – сова, кукувица – кукушка, кукувейка – сова и кукушка [3. с. 586].

Схожий сюжет мы встретили в текстах байта («Хак и Сук») (“һак менән Сук”) в д. Ишберда, д. Яратово Баймакского района РБ, в д. Кужаново Абзелиловского района РБ и в д. Султаево Сосновского района Челябинской области РФ. Если часто в башкирских, татарских и чувашских текстах детьми являются двое сыновей или близнецы, то в рассмотренных текстах фигурируют именно сын и дочь. Любопытно и то, что в двух вариантах байта, записанных в Баймакском районе РБ, информанты уточняли, что дочь звали Сук, а брата Хак.

Исходя из сюжета башкирского текста, ученый З.Г. Аминев названия птиц сак и сук связывает со словами ночь и день. По словам исследователя, слово “сук” в авестийском и согдийском языках, относящихся к восточной ветви иранских языков означает «свет». А слово “сак” является антиподом, то есть означает «черное, темное». Доказательством к этому автор приводит слово “сиах”, встречающееся в персидском языке. Возможно, поэтому в башкирском языке слово «сак» обозначает ночную птицу, а точнее воробьиного сыча [1. с. 83]. В татарском народе мнение о существовании птиц сак и сук противоречиво. Это якобы реальные птицы, которых никто никогда не видел, но голоса которых, якобы, слышали [7. с. 54]. У чувашского народа птицу из породы сов, величиной немногим больше скворца зовут сасук [6. с. 114]. Чувашки называют ее совой шангайской, поскольку она издает звук «шанк». По словам Г.Ф. Трофимова, в чувашских пентах встречаются варианты, где вместо птиц сак и сук выступают кукушки. Информанты из Шаранского и Бижбулякского районов РБ утверждали, что видели птиц сак и сук. По их рассказам, эти птицы похожи на кукушку [6. с. 115].

Информант из города София (Болгария) также рассказал, что знает эту сказку как «Бухальт и совата» («Филин и сова»). Далее из его слов: «Сам я эту сказку знаю, как «Бухальт и совата» (Филин и сова) и рассказывал его мне отец, когда я был маленький. Сюжет сказки, которую рассказывал мне отец, совпадает со сказкой, представленной в книге Панайота Маджарова. Мой

² Кукувицата и чухальт: Имала енна жена два дѣца, момче и момиче. Никак не сборовахи, никак не се сгадахи. Все се карахи, все се биехи. Додяло на майка хми да хи слуша и да хи гледа ката день да се карат и да се бият. Прокълнаха хи: — Да стори госпокъ така, че да се чувате, пѣк да не се вигъвате! Чул я госпокъ. И оттогава братѣт и сестрата станали пилце. Братѣт станал чухал, пѣк сестрата — кукувица. Кукувицата кука дѣнѣня, пѣк чухѣлт вика («чух»), («чух») нѣшкя. Съде се чуват, пѣк никога не се вигъват. Разказаха К. М., приказката научила от майка си Марина Клъвкова. Варианти: БНТ (Болгарское народное творчество), 11, 1963, с. 293.

отец слышал ее от своего деда, который родился в 1867 году в центральной Болгарии, в деревне Сливито. И тогда это была Османская Империя. Нынешнее поселение Гурково, в Балкане»³.

В книге А.В. Гура «Символика животных в славянской народной традиции» (1997) представлены две легенды, зафиксированные в болгарском фольклоре. По одной из них после проклятия матери сын превращается в филина (чухал), а дочь в кукушку (кукавица), которым не суждено встретиться друг с другом. В другой легенде мать проклинает детей за то, что те не принесли ей воды. В тот же миг сын превращается в филина (чухал), дочь в сову (кукумявка). Сова днем слышит, но не видит, а филин ночью видит, но не слышит, а кричит [3. С. 574]. Такой же сюжет был записан во время экспедиции в 60-70-х гг. студентами БашГУ в Салаватском районе РБ («Һак менән Сук») [10. с. 52]⁴. И у белорусского народа имеется схожий сюжет, где больная мать проклинает дочь за то, что та вместе с братом не принесла ей воды и превращает ее в кукушку [2].

Еще одна болгарская легенда гласит о брате и сестре, которых за какую-то провинность Бог превращает в филина и кукушку. Сестра-кукушка днем зовет брата-филина, но, в наказание он не может откликнуться. Только ночью филин отвечает кукушке: «Чух, чух!» (Слышал, слышал!) [3. с. 575]. Сюжет легенды напоминает вариант байта «Сак и Сук», записанный в Абзелиловском районе РБ. Но, в данном тексте дети были прокляты из-за игры с тестом для хлеба материнскими слезами. Всевышний, увидев непослушных детей, с намерением помочь матери, превратил их в птиц [10. с. 52]. Только дети хотят встретиться, как наступает рассвет и первые лучи солнца разделяют их. В данном варианте пол детей не указывается. По словам Г.Ф. Трофимова, в чувашском варианте, записанном в Республике Башкортостан, имеется легенда, где два брата разошлись, дав клятву не встречаться больше друг с другом. По этой причине, якобы, и не разрешает бог птицам-братьям сходиться [6. с. 113].

³ Записано авторами в 2017 г. от Георги Стефанов Илиев (1967), г. София, Болгария.

⁴ У одной женщины было двое детей: дочь и сын. Дети были непослушными, своенравными, никак ни слушали свою мать. Как то раз мать попросила своих детей принести ей воды. Но дети не стали ее слушать. Тогда мать разгневалась и проклала их: «Разлетайтесь в разные стороны, никогда не видя друг друга». В тот же миг у детей Сак и Сук вырастают крылья, они, превратившись в птиц, вылетели из разных окон. С тех пор они живут в разных сторонах. Всю ночь зовут друг друга. Только они хотят свидеться, как наступает рассвет, дети отдаляются друг от друга. Мать раскаивалась в своих словах, но дети не вернулись назад. Далее следует поэтический текст. (Бер катындың ике балаһы була. Береһе кыз, береһе малай. Был балалар бик тыңлауһыз, үз һүҙле булып үсәләр, әсәләренең һүҙен һис тыңламайҙар. Бер ваҡыт әсәләре балаларға һыу килтерергә куша, ә былар тыңламайҙар. Шунан әсәләре асыуланып быларҙы ҡарғай: – Икегез ике яҡка сығып китеп, бер-берегеҙгә күрә алмай тилмерешегеҙ», – ти. Тап шул ваҡытта һак менән Сукһа канат үсеп, икеһе ике тәҙрәнән ҡош булып осоп сығып китәләр. Һәм шунан алып икеһе ике яҡта йәшәй башлайҙар. Төн буйы бер-береһенә ҡысқырып сығалар. Инде күрешәбөз тигәндә генә таң ата, аралар тағы алыслаша икән... Әсәләре һуңынан бик үкенһе лә, балалары кире ҡайтмайҙар).

Таким образом, изучив башкирский мифологический баит «Сак-Сук» и болгарские сказки и легенды о кукушке (филине) и сове можно сказать, что данные фольклорные произведения имеют близкую сюжетную основу. Отличия лишь в названиях птиц, хотя у двух народов главные герои превращаются в ночных птиц из семейства совиных. И в некоторых случаях в болгарских фольклорных произведениях один из героев (в основном дочь) превращается в кукушку. Исследования в этом направлении в дальнейшем будут продолжены.

LITERATURE (ЛИТЕРАТУРА)

- [1] Аминев З.Г. Этимология имен "Сак" и "Сук" в одноименном башкирском баите "Сак-Сук" // Шайхзада Бабиц – выдающийся башкирский поэт и общественно-политический деятель: материалы Всероссийской научно-практической конференции. Уфа, 2015. С. 81-85.
- [2] Березкин Ю.Е., Дувакин Е.Н. [Электронный ресурс] // Тематическая классификация и распределение фольклорно-мифологических мотивов по ареалам. URL: <http://www.ruthenia.ru/folklore/berezkin/115-41.htm>
- [3] Гура А.В. Символика животных в славянской народной традиции. М.: Издательство «Индрик», 1997. 912 с.
- [4] Маджаров П. Животът на източнотракийски българи в техните песни и разкази. София: академично изд-во «Проф. Марин Дринов», 2001. 309 с.
- [5] Полевые записи Хусаиновой Г.Р., зафиксированные в 2013 г. в д. Яратово и Ишберда Баймакского района РБ.
- [6] Трофимов Г.Ф. Фольклор: бытование пеита «Сак-Сук» / Сб. «Чуваши Приуралья: культурно-бытовые процессы». Чебоксары, 1989. С. 113-122.
- [7] Урманче Ф. И. Лиро-эпос татар Среднего Поволжья: Основные проблемы изучения баитов. Казань: Татар. кн. изд-во, 2002. С. 53-57.
- [8] Фольклор челябинских башкир (материалы и исследования) / Сост. Г.Р. Хусаинова, Г.В. Юлдыбаева, Ф.Ф. Гайсина. Уфа, 2012. 204 с.
- [9] Ханова Г.С. Мифологический сюжет баита "Сак и Сок" и его дальние изоглоссы // Этнос. Общество. Цивилизация: Четвертые Кузеевские чтения: материалы Международной научно-практической конференции. Уфа, 2015. С. 107-110.
- [10] Ханова Г.С. Мифологический баит "Сак-Сук" в устно-поэтическом творчестве башкирского народа (по архивным материалам фольклорного фонда кабинета башкирской литературы БашГУ) // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2017. № 7 (73): в 3-х ч. Ч.2. С. 51-53.
- [11] Әбйәлил дәфтәре: фольклор язмалары / Авт.-төз. Ф.А. Нәзершина. Өфө, 2010. 124-сөб.

ERGONOMICS IN THE PIANO ACCORDION KEYBOARD**NIKOLAY KRAVTSOV**

Saint Petersburg State Institute of Culture, 2, Dvortsovaya nab.
(embankment), Saint Petersburg, 191186, Russian Federation
kravtsov@accordionkravtsov.ru

Abstract

The article identifies ways to improve the organ-piano keyboard borrowed into the accordion according to the ergonomic criteria of the "man-machine" system. The corresponding keyboard transformations are shown in order to expand the information channels to achieve the criteria of the existing paradigm and improve the artistic and expressive conditions for the implementation of articulation algorithms in sound extraction. After creating the variety of the organ-piano keyboard - the keyboard of the Kravtsov system - their genetic community in preserving the musical heritage of past eras and matching modern demands of the accordion culture is indicated.

Keywords. Accordion, Organ-piano Keyboard, Ergonomics, Systems, Game Organization, Functioning, Human-Machine

**ЭРГОНОМИКА В ОРГАННО-ФОРТЕПИАННОЙ КЛАВИАТУРЕ АККОРДЕОНА
НИКОЛАЙ КРАВЦОВ**

Санкт-Петербургский государственный институт культуры, Дворцовая
наб., д. 2, Санкт-Петербург, 191186, Россия

Аннотация

В статье выявлены пути усовершенствования заимствованной в аккордеон органно-фортепианной клавиатуры согласно эргономическим критериям системы «человек-машина». Показаны соответствующие преобразования клавиатуры с целью расширения информационных каналов для достижения критериев существующей парадигмы и улучшения художественно-выразительных условий реализации артикуляционных алгоритмов в звукоизвлечении. После создания разновидности органно-фортепианной клавиатуры – клавиатуры системы Кравцова – обозначена их генетическая общность в сохранении музыкального наследия прошлых эпох и соответствия современным запросам аккордеонной культуры.

Ключевые слова. Аккордеон, органно-фортепианная клавиатура, эргономика, системы, организация игры, функционирование, человек-машина

В статье выявлены пути усовершенствования заимствованной в аккордеон органно-фортепианной клавиатуры согласно эргономическим критериям системы «человек-машина». Показаны соответствующие преобразования клавиатуры с целью расширения информационных каналов для достижения критериев существующей парадигмы и улучшения художественно-выразительных условий реализации артикуляционных алгоритмов в звукоизвлечении. После создания разновидности органно-фортепианной

клавиатуры – клавиатуры системы Кравцова – обозначена их генетическая общность в сохранении музыкального наследия прошлых эпох и соответствия современным запросам аккордеонной культуры.

Ключевые слова: аккордеон, органно-фортепианная клавиатура, эргономика, системы, организация игры, функционирование, человек-машина.

Клавиатура, как устройство передачи информации от исполнителя к звукообразующему телу клавишного музыкального инструмента, в своем развитии прослеживает конструктивные преобразования во взаимосвязи с переменчивостью научных и музыкально-эстетических парадигм. В ходе эволюции хроматических клавиатур аккордеона постоянно трансформировались звуковые и акустические свойства инструмента. Заимствование органно-фортепианной клавиатуры (далее ОФК) в конструкцию аккордеона предполагало, опираясь на сохранение академического наследия клавишных инструментов, создать оригинальную музыку с новым пониманием и подходом в композиторском творчестве. Однако, эту идею в рамках ОФК опередили, созданные оригинальные сочинения для других типов и разновидностей систем клавиатур аккордеона – хроматических трёхрядных. Размещение в рядах с постоянным интервалом малой терции клавиш-кнопок на трёх рядах уменьшило на 39% расстояние между клавишами октавы. Фактура с широко разнесёнными голосами, пассажи из двойных нот, насыщение текста необычными приёмами звукоизвлечения и расширение диапазона на той же площади клавиатурного щита всё это привлекло творческое внимание композиторов к созданию оригинальных сочинений, отличающихся от музыки для других клавишных инструментов. В результате были созданы сочинения, которые невозможно исполнить на ОФК без изменений авторского текста.

По эргономическим функциям системы «человек-машина» (далее СЧМ) создавалась ситуация неизбежного изменения творческой парадигмы (возвращение информации по СЧМ от «машины к человеку», где исполнитель сам вносит преобразования в программу устройства)⁵. Художественно-выразительные свойства ОФК («машины») не обеспечивали необходимую адекватность в реализации творческих проектов и их раскрытие в субъективном исполнительском искусстве. Основная задача, стоящая перед эргономическим преобразованием продукта мировой музыкальной культуры – ОФК, - необходимость перенести позитивные функциональные свойства, несомые компактными трёхрядными клавиатурами, в её информационное поле. Отметим позитивное в функционировании трёхрядных систем клавиатур: возможность исполнить широко разнесённые голоса в

⁵ [2]

многоголосных фактурах и интервалах, например, в две октавы – квинтдецимы; увеличение количества унифицированных аппликатур для гамм, аккордов и арпеджио, что упрощает процессы игры и обучения; значительное расширение диапазона инструмента. Эти свойства трёхрядных клавиатур внесли переосмысления в аккордеонную культуру и в контуры обновлённой парадигмы. Вместе с тем, недостатком настоящих систем явилось то, что клавиатуры не сохранили традиционную позиционную и систематическую аппликатуру пальцев и топографию их размещения как у ОФК. Этот факт прерывает существовавшую ранее преемственность и взаимосвязь между клавишными инструментами прошлого и их специфическими алгоритмами. В ходе модернизации ОФК («машины») надо было создать эргономические обоснованные адаптивные условия, при которых исполнитель смог бы эффективно реализовать полученный ранее привычный опыт организации игры (схема 1)⁶.

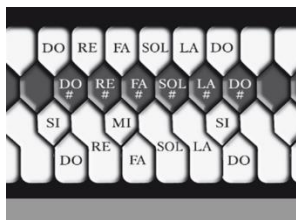

Схема1. Модернизированная Кравцовым ОФК с улучшенными эргономическими элементами системы

Как видно на схеме, сжатие площади октавы осуществлено путём ликвидации просветов между чёрными клавишами ОФК. Ликвидированные просветы – нефункционирующие игровые площадки белых клавиш никуда не исчезли, а стали информационно активизированными, образовав условно говоря дополнительный (вспомогательный) ряд основных тонов. В результате традиционная клавиатура получила «сжатие» октавы на 30%⁷. Это визуально хорошо иллюстрировано на фото 1⁸ и фото 2, где, при одинаковой растяжке пальцев, на КСК прожимаются клавиши отдалённые друг от друга на интервал терции через две(!) октавы (терция через квинтдециму).

⁶ [9, с.146]

⁷ [8, с.24]

⁸ Здесь и далее фото выполнены автором.

Фото 1 Растяжка на ОФК составляет интервал «дуодецимы» между прожатыми клавишами

Фото2 Растяжка на КСК составляет интервал «кварта через две октавы» между прожатыми клавишами

Не выходя за рамки системы ОФК, одним целевым преобразованием, удалось уравнивать информационные возможности исполнителя на уровне парадигмы трёхрядных клавиатур. Так увеличился диапазон ОФК до параметров трёхрядных клавиатур.

Среди художественно-выразительных средств, ранее недоступных, стало возможным воспроизводить пятиголосные аккорды и их арпеджио (таблица 1)⁹, исполнение интервалов с широко разнесёнными голосами в гаммообразном исполнении от малой ноты до квинтдецимы¹⁰.

3) в пятиголосном изложении:

короткие арпеджио:

длинные арпеджио:

Таблица 1. Аппликатура тонического аккорда Ре мажора в пятиголосном изложении и его арпеджио

⁹ [9, с.34]

¹⁰ [9, с.141-144]

Упростилась игра пассажей, состоящих из двойных нот - терций, секст, октав и других интервалов (таблица 2)¹¹.

Октавы

[illegible]

Таблица 2. Аппликатура гаммы октавами Ре мажор

Преобразования в условиях заимствования в аккордеон ОФК создали её разновидность, которая получила название клавиатура системы Кравцова (далее КСК) и была защищена авторским свидетельством¹² и рядом патентов (фото 3).

Фото 3. Концертная модель аккордеона ZONTA с разновидностью ОФК – системами Кравцова в правой (диапазон от «Ля» большой до «ми-бемоль» четвёртой октавы) и левой готово-выборной клавиатурах.

В отличие от трёхрядных клавиатур, генетическая взаимосвязь системы ОФК с её разновидностью КСК обеспечила сохранение идентичности позиционной и систематической ¹³ аппликатур, с одинаковой топографией размещения пальцев внутри позиции. Ниже приводится аппликатура хроматической гаммы малыми терциями великих пианистов прошлого, которая сохраняет их творческие идеи в условиях функционирования КСК (таблица 3) ¹⁴.

¹¹ [9, c.32]

12 [1]

¹³ [5, c. 46-51]

¹⁴[2, c.132-133]

Аппликатура Ф. Шопена (Chopin)

а) 3 4 5 3 4 3 4 3 4 5 3 4 5 3 4 3 4 3 4 5 3 4 4
 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 3 1 2 1 2 1 2 1 3 1 2 1 2

б)

3 4 5 3 4 3 4 3 4 5 3 4 3 4 3 4 5 3 4 3 4 5 4
 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2

3 4 5 3 4 3 4 3 4 5 3 4 3 4 5 ④ 4 3 4 3 5 4 ⑤ 4
 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 3 1 2 1 2 1 2 1 2 1 3 1 2 1 2

Аппликатура Годоковского (Godevsky) «Философский камень пианиста»

а) 3 4 5 3 4 5 3 4 5 3 4 5 4 5 3 4 5 3 4 5 3 4 5 3 4 5
 1 2 1 2 1 3 2 1 3 2 1 2 1 4 1 3 1 2 1 2 1 2 1 2 3 1 2 1 2

б) 3 4 5 3 4 5 3 4 5 3 4 5 3 4 5 3 4 5 3 4 5 3 4 5 3 4 5
 1 2 1 2 1 3 2 1 2 1 2 1 3 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2

в) 4 5 3 4 5 3 4 5 3 4 5 3 4 5 3 4 5 3 4 5 3 4 5 3 4 5
 1 2 1 2 1 3 2 1 2 1 2 1 3 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2

Аппликатура Бузони (Buzoni)

3 4 5 3 4 5 3 4 3 4 5 3 4 5 3 4 5 3 4 3 4 5 3 4 5
 1 2 1 2 2 1 2 1 2 1 2 2 1 2 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2

Аппликатура Рахмани (Rahman)

3 4 5 3 4 3 4 3 4 3 4 5 3 4 3 4 3 4 3 4 3 4 3 4 3 4 5
 1 2 1 2 2 1 2 1 2 1 2 1 2 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2

Аппликатура Кляйнворта (Kleinwort)

а) 3 4 5 3 4 5 3 4 3 4 5 3 4 5 3 4 5 3 4 3 4 5 3 4 5
 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2

б) 3 4 3 4 4 5 3 4 3 4 3 4 5 3 4 3 4 3 4 3 4 3 4 3 4 3 4
 1 2 1 2 3 1 2 1 2 1 2 1 2 3 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2

в) 4 5 ① 4 5 4 3 4 ③ 4 5 4 5 4 ④ 4 3 5 4 5 4 ⑤ 5
 ② 3 2 1 ② 3 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2 1 2

Универсальная аппликатура (можно использовать при игре гамм другими интервалами):

3 4 5 4 3 4 3 4 3 4 5 3 4 5 3 4 3 4 3 4 3 4 3 4 5 4
 ② 1 ② 3 1 ② 1 2 ② 3 1 ② 1 3 ② 1 ② 1 ② 1 ② 1 ② 1 ② 1 ②

	Ашпикатура Машковского (Mashkovsky)																				
a)	3	4	5	4	5	3	4	4	5	3	5	4	5	4	4	3	3	5	4	5	4
	1	2	1	2	2	1	2	1	2	1	2	2	1	2	1	2	1	2	2	1	2
b)	3	4	5	3	4	3	4	3	4	5	3	4	3	5	4	3	4	3	5	4	3
	1	2	1	2	2	1	2	1	2	1	2	2	1	2	1	2	1	2	2	1	2
b)	3	4	5	3	4	3	4	3	4	5	3	4	3	4	3	5	4	3	4	3	4
	1	2	1	2	1	2	3	1	2	1	2	3	1	2	1	3	2	1	2	1	2
г)	3	4	3	4	3	4	5	3	4	3	5	4	3	4	3	5	4	3	4	3	4
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	3	1	2	1	2	3	2	1	2	1	2
д)	4	2	5	1	2	1	1	2	4	3	5	4	3	5	4	5	4	3	5	4	3
	2	3	1	2	1	1	2	3	2	3	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	3
e)	3	4	5	4	5	4	5	3	4	5	4	5	4	5	4	3	5	4	5	4	5
	1	2	1	2	1	3	2	1	2	1	3	1	2	1	2	1	2	3	1	2	1
ж)	3	4	5	3	4	5	1	2	3	4	5	3	4	5	2	2	1	2	2	1	2
	1	2	1	2	2	1	2	1	2	1	2	2	1	2	1	2	1	2	2	1	2
з)	3	4	5	4	5	4	5	3	4	5	4	5	4	5	4	3	5	4	5	4	5
	1	2	1	2	1	2	3	1	2	1	2	1	2	1	2	1	3	2	1	2	1
и)	3	4	3	4	5	3	4	3	4	5	3	5	4	3	4	3	4	3	5	4	3
	1	2	1	2	3	1	2	1	2	1	1	1	2	1	2	1	2	1	3	2	1
к)	3	4	5	5	4	5	3	4	5	4	5	5	4	5	4	3	5	4	5	5	4
	1	2	1	1	2	1	5	2	1	2	1	1	1	2	1	2	1	2	1	1	2
п)	3	4	5	3	4	3	4	3	4	5	3	4	3	5	4	3	4	3	5	4	3
	1	2	1	2	1	1	2	1	2	1	1	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
м)	3	4	5	4	5	4	3	4	5	3	4	4	3	5	4	3	3	4	5	4	5
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	1	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1

Таблица 3. Аппликатура хроматической гаммы малыми терциями выдающихся пианистов прошлого

Общность позиционных топографии систем ОФК и КСК упрощает информационный процесс, сокращает время адаптации для достижения параметров парадигмы трёхрядных клавиатур и преумножают функциональные возможности в создании творческих проектов.

В расширении информационных каналов от системы «исполнитель-машина» необходимо было воспользоваться критической ситуацией и изыскать возможность дополнительно расширить границы парадигмы. Это связано с тем, что музыка весьма консервативная среда для нововведений и поводов для их появления в ближайшее время может и не появиться. Особенно важно, что нововведения связаны с акустическими параметрами инструмента.

Важным моментом при заимствовании ОФК в конструкцию аккордеона, на который сразу не обратили внимание, является тот факт, что её элементы не адаптировались к его особенностям звукообразования и звукоизвлечения. Именно они, при определённых условиях, должны были способствовать качеству и скорости достижения конечного звена алгоритма в организации артикуляционного поля инструмента.

Звукоизвлечение на аккордеоне обеспечивается воздушным потоком, направленным на язычок. Движение воздушного потока образуется двумя действиями играющего – нажатием клавиш клавиатуры как устройства и движением меха. Временное взаимодействие этих элементов в сочетании с вариативной скоростью, организуемой исполнителем, составляет комплекс компонентов звукоизвлечения. Особенность этой модели «машины» состоит в том, что любое отпускание клавиши прекращает подачу воздушного потока

на звучащий язычок и его колебания немедленно прекращаются. Если правая педаль рояля поддерживает звук отпущенной клавиши или струна, как звучащее тело, продолжает остаточные колебания, то язычок, способен моментально прекратить колебания. Обычно штрих легато между двумя аккордами выполнить без скольжения пальцев по клавишам невозможно. В зависимости от этой специфики клавиатура аккордеона должна преобразовываться в соответствии с основами эргономических рекомендаций по улучшению условий функционирования в ходе реализации конечных целей. Известные аккордеонные фирмы начали приспосабливать клавиши ОФК к особенностям звучания инструмента. Соединение аккордовых голосов было улучшено путём вальцевания рёбер белых клавиш с большим радиусом скругления, что позитивно сказалось на условиях скольжения только на семи тонах. Глубокому скруглению подверглись внешние рёбра белых клавиш (у края грифа), чтобы хоть как-то улучшить условия «растяжки» между пальцами, где участвует большой палец. Изготовители ОФК старались также закруглить концы чёрных клавиш для удобства скольжения пальцев с белого ряда на чёрный. У трёхголосных систем этот недостаток присутствует в иной системной форме. Ступенчатое расположение рядов кнопок несёт те же недостатки в функционировании клавиатуры, что и у ОФК.

С эргономической точки зрения это никак нельзя назвать полноценным. Были попытки сгладить этот недостаток заменить форму клавиши на квадратную, но она не прижилась так как её углы ухудшали условия игры и имели контактные рёбра квадратов только в своём ряду. Реальным решением оказалось уменьшение высоты размещения рядов относительно друг друга, но системно улучшить условия скольжения не удалось. Таким образом, разновысотное размещение клавиш на клавиатурном щите у ОФК и трёхрядных клавиатур не позволяло в полной мере улучшить художественно-выразительные средства артикуляции, которыми несомненно обладает инструмент.

Чтобы ликвидировать недостатки звукоизвлечения вызываемые неровностями размещения рядов клавиш, в предложенной КСК ряды клавиш тонов и полутонов лежат в одной плоскости. Ни клавиши ОФК, ни кнопки трёхрядных клавиатур не могут обеспечить реализацию проекта по улучшению алгоритма, например, артикуляционного штриха легато (ит. *legato*). Клавиши КСК выполнены в форме многогранника, где соседствующие вальцованные рёбра клавиш позволяют удобно скользить пальцами уже с пятью соседними клавишами¹⁵. В приведённом отрывке «Провожание» из сюиты для баяна «Узоры луговые» Шендерёва Г.Г. в транскрипции для баяна выполнить качественное легато сложно, а моментами невозможно (пример 1). Трёхрядная система ступенчатой

¹⁵ [8, с.26]

клавиатуры баяна не в состоянии полноценно обеспечить артикуляционные приёмы скольжения. В то время как, благодаря форме клавиш, КСК успешно справляется с этой важной исполнительской задачей. В примере приведён вариант аппликатуры, обеспечивающей слитное звучание во всех голосах фактуры при помощи «скользящей» аппликатуры.

Пример 1. Скользящая аппликатура, обеспечивающая штрих легато в части «Провожание» (17-20 такты) из сюиты для баяна «Узоры луговые» Г.Г.Шендерёва

Уникальные возможности игры на клавишах-кнопках появляются благодаря большим просветам (шпациям) между ними.

Этим элементом уравниваются условия игры для маленьких и больших пальцев, так как размеры шпаций расширяют зону между соседними кнопками для прохождения крупных ногтевых фаланг. Устройство позволяет также сократить шаг клавиши до 16 мм, что существенно влияет на эргономику движения, возможное увеличение диапазона инструмента и обогащение художественно-эстетическими каналами парадигмы информационно-исполнительскими идеями. Это изящное решение в строении компактных трёхрядных клавиатур сохранено в КСК благодаря созданию выпуклости на поверхности многогранника (фото 4).

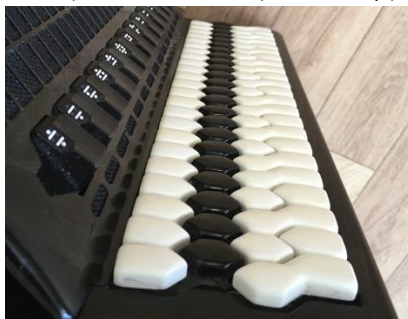

Фото 4. Выпуклая форма клавиш КСК

Наконец, модернизация ОФК показала серьёзное расширение информативной базы унификации типовых аппликатур и их топографий¹⁶. В исследовании показаны идентичность позиции КСК с ОФК, их топографии размещения пальцев внутри привычных для ОФК позиций. Укажем две из них – топографию размещения пальцев в мажорных аккордах (схема 2, фото 5 и 6) и диатонических гаммах (схема 3). Унифицированной позицией и неизменной топографией размещения пальцев внутри неё можно исполнить 9(!) из 12-ти тонических аккордов мажорных гамм - До, Соль, Ре, Ля, Ми, Фа, Ми-бемоль, Ля-бемоль, Ре-бемоль (схема 2).

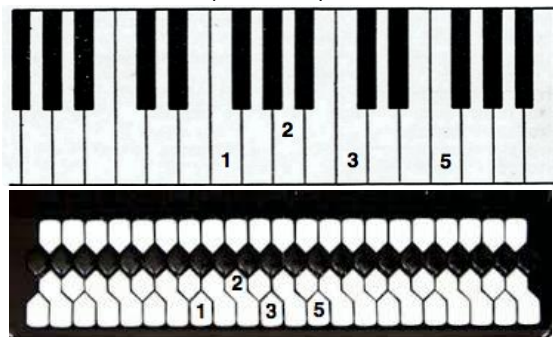
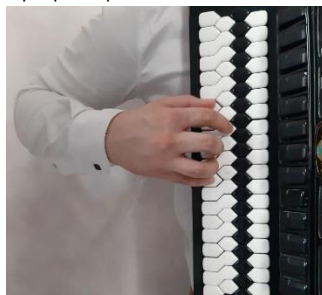
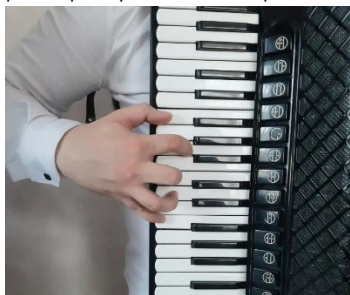

Схема 2. Унифицированная топография аккордовых позиций в 9-ти мажорных тональностях - До, Соль, Ре, Ля, Ми, Фа, Ми-бемоль, Ля-бемоль, Ре-бемоль на КСК и её прототип у ОФК

В реальности топография представлена на фото 5 и 6. Читателю не представится труда проследить на КСК по схеме 2 или фото 6 идентичные топографии размещения пальцев у девяти аккордов. Здесь уместно заметить, что аппликатура всех взятых на ОФК мажорных аккордов будет одинаковой, но с разной топографией внутри позиции. Даже похожие по топографии аккорды от нот Ре и Ля имеют различную топографию из-за отличающихся расстояний между клавишами «ре»-«фа-диез» и «ля»-«до-диез». Сохраняется на ОФК и аппликатура аккорда от ноты «си-бемоль», но это уже совсем другая топография, требующая от играющего формирования особого навыка.

¹⁶ [10]

Фото 5. Мажорный аккорд от ноты Фа на ОФК

Фото 6. Мажорный аккорд от ноты Фа на КСК

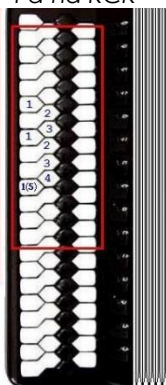

Схема 3. Унифицированная топография размещения пальцев в мажорных гаммах - До, Си, Си-бемоль на ОФК и КСК

Клавиатура как устройство в понятии эргономической системы «человек-машина» (СЧМ) в отличие от других технических систем характеризуется рядом вносимых в неё свойствами, присущими исполнительской деятельности человека. Это универсализм, адаптивность, помехоустойчивость и резервирование¹⁷. Универсализм проявляется в том, что исполнитель (аккордеонист) может использовать по-новому свойства системы и применять её для решения других задач, которые не планировались при проектировании. Так в КСК при сжатии площади октавы, выгесненные участки белых клавиш как элемент обеспечили широкий круг унифицированных аппликатур базовых технических формул, которые не предусматривались ранее. Стали возможными новые виды для клавишных инструментов глассандо.

Адаптивность подразумевает расширение диапазона приспособляемости системы к меняющимся условиям её функционирования, которая осуществлялась двумя путями. Один путь – насыщен изменениями алгоритмов системы, другой – изменениями характеристик системы по отношению к входным сигналам. Настоящее свойство КСК было обеспечено изменением форм клавиш ОФК в многогранник и размещение клавиш 12-ти ступеней хроматического звукоряда на одном уровне. Помехоустойчивость осуществляется благодаря существующему у человека информационных каналов с разными психолого-физиологическими механизмами (зрение, осязание и т. д.). Они позволяют использование дублирующего восприятия для повышения помехоустойчивости и помехозащищённости систем. У ОФК и КСК этому служат формы клавиш и их окраска в чёрные и белые цвета.

¹⁷ [2, с.22]

Резервирование у устойчивого исполнителя возможно в широких пределах и связано с особенностью реализацией резервированной у него компенсации непредусмотренных отказов, действия которых заранее неизвестны.

Хорошо обученный, эмоционально устойчивый аккордеонист контролирует исполнительский процесс и ликвидирует сбои в работе с системой, повышая тем самым уровень надёжности СЧМ. У ОФК и КСК общность позиционной топографии во многом обеспечивает эту надёжность. Таким образом, органно-фортепианная клавиатура, заимствованная в аккордеон, остается базовой в музыкально-эстетическом воспитании, традиционных и массовых жанрах музыкальной культуры (фолк, джаз, рок, кроссовер и т. п.). Улучшение её эргономических свойств привело к созданию и внедрению в практику аккордеонного искусства её разновидности - клавиатуры системы Кравцова, которая привнесла новые оттенки художественно-эстетическим элементам парадигмы, зародившейся в функционировании трёхрядных типов клавиатур.

С клавиатурой системы Кравцова линия заимствованной органно-фортепианной клавиатуры в конструкцию аккордеонов с хроматическим строем обрела эволюционную органологическую законченность. Данная система обладает необходимыми параметрами, которые отвечают запросам современной музыки, и её оригинальным композициям для типов трёхрядных клавиатур аккордеона (в Российской Федерации баяна), исполнителю и решению музыкально-педагогических задач.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] А. с. 765866 СССР. МКИЗ G10C3/12 Клавиатура для музыкального инструмента Кравцова / Н. А. Кравцов. — № 2507859/2812; заявлено 14.07.77.; опубликовано 23.09.80. Бюллетень № 35. — 2 с.: ил.
- [2] Введение в эргономику. Под редакцией В.П.Зинченко. М.: Изд. Советское радио, 1974. – 352 с.
- [3] Гельмгольц Г. Учение о слуховых ощущениях как физиологическая основа для теории музыки. — СПб., 1875. – 594 с.
- [4] Егоров Б. М. Средства артикуляции и штрихи на баяне. // Вопросы профессионального воспитания баяниста. Сборник трудов, вып.48. Отв. редактор Б.М.Егоров, -М., 1980, - 160 с., С 86-103
- [5] Зимин П. Н. История фортепьяно и его предшественников. – М.: Музыка, 1968. – 215 с.
- [6] Имханицкий М.И. Новое об артикуляции и штрихах на баяне / М. И. Имханицкий. – М.: Изд-во РАМ им. Гнесиных, 1997. – 44 с.
- [7] Корто А, Рациональные принципы фортепианной техники/ Ред. и пер. с франц. и коммент. Я.Мильштейна, – М.: Изд. Музыка, 1966. – 108 с.
- [8] Кравцов Н. А. Аккордеон XXI века / Н. А. Кравцов. — СПб. : Издательство «МСТ», 2004. — 124 с.
- [9] Кравцов Н. А. Таблицы аппликатур гамм, аккордов и арпеджио для готово-выборного аккордеона: учеб. пособие / Н. А. Кравцов; Министерство культуры РФ, Санкт-Петербургский государственный университет культуры и искусств, факультет искусств, каф. нар. инструментов; нотограф. работы С. Альгина. — СПб. : Изд. СПбГУКИ, 2012. — 148с.
- [10] Кравцов Н. А. Усовершенствование органно-фортепианной клавиатуры аккордеона и назревшие проблемы гармонно-баянного исполнительства: дис. канд. искусствоведения: 17.00.02 / Кравцов Николай Александрович; [АГИТМиК]. — Л., 1982. — 223 с. — Библиография: с. 216—223.
- [11] Липс Ф. Об искусстве баянной транскрипции: Теория и практика. – М.: Музыка, - 2007. - 136с., нот
- [12] Цзо Цзянь Условия реализации художественно-творческого и педагогического потенциала инновационных эргономических свойств аккордеонных клавиатур: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Цзо Дзянь; [С.-Петерб. гос. ун-т культуры и искусств]. – СПб., 2013. – 19 с.

СЪЩНОСТ И ЗНАЧЕНИЕ НА ХРИСТИЯНСКАТА ВЯРА В СЪВРЕМЕННИЯ СЪВЕТ

Иван Вълков

Киевская Богословская Семинария БНЦ ЕХБ, Киев, Украйна

Резюме: Авторът предлага дискурсивен анализ на новозаветната вяра, основан на библийското определение за нея (Евр. 11 гл.) и реализацията в живота на старозаветния патриарх Авраам, образец на вярата в трите монотеистични религии. Изборът на автора падна на Авраам поради сходството в Божието водителство към него в Стария завет и към образите в Новия завет. Оттук се правят богословски изводи за това каква следва да бъде библийски основаната християнска вяра днес. При направения богословско-етичен анализ на последователните етапи в стъпаловидното развитие на вярата, визуализирани в авторска диаграма, се открояват правилното дефиниране, значение и влияние на всеки етап в реалния живот на съвременния християнин. Теоретичния аспект на изследването ползва методи на систематичното богословие, библийската херменевтика, екзегетиката, както и научни изследвания на понятието "вяра" (Вл. Свешников, К. Барт, Ал. Мен, Вл. Соловьев, Д. Киров и др.). Практическият аспект на изследването се основава върху духовния опит на Авраам, историческият опит на Църквата, както и личния опит на автора – богослов и клиничен психолог. Този текст цели да вдъхнови християните да преодоляват ежедневните изпитания чрез дръзновено изкачване по стъпалата на вярата, което издига и Авраам до истинската слава, дадена му от Бога. А Божието обещание е, че изпитанията никога няма да надвишат силата на изпитвания.

Ключови думи: вяра, християнство

ESSENCE AND SIGNIFICANCE OF THE CHRISTIAN FAITH IN THE MODERN WORLD

Ivan Valkov

Kiev Theological Seminary, BIC GCB, Kiev, Ukraine

Abstract: The author offers a discursive analysis of the New Testament faith, based on the biblical definition of it (Heb. 11) and the realization in life of the Old Testament patriarch Abraham, a model of faith in the three monotheistic religions. The author's choice fell to Abraham because of the similarity in God's guidance to him in the Old Testament and to the images in the New Testament. This leads to theological conclusions about what the biblically based Christian faith should be today. In the theological-ethical analysis of the successive stages in the stepwise development of the faith, visualized in the author's diagram, the correct definition, meaning and influence of each stage in the real life of the modern Christian stand out. The theoretical aspect of the research uses methods of systematic theology, biblical hermeneutics, exegesis, as well as scientific research on the concept of "faith" (Vl. Sveshnikov, K. Barth, Al. Men, Vl. Solovov, D. Kirov etc.). The practical aspect of the study is based on the spiritual experience of Abraham, the historical experience of the Church, as well as the personal experience of the author - theologian and clinical psychologist. This text aims to inspire

Christians to overcome daily trials by boldly climbing the steps of faith, which also elevates Abraham to the true glory God has given him. God's promise is that trials will never exceed the power of the one who has been tested.

Keywords: faith, Christianity

В по-общ смисъл вярата може да се разглежда като културно и исторически обусловена духовно-нравствена категория. *Homo sapiens* като единствен неин субект от зората на историята се е интересувал и е изучавал същността на обекта на вярата, която е приемал или избирал за своя. Историята на християнската вяра свидетелства за наличието на богат опит в това отношение. Трябва да признаем обаче, че през последните десетилетия в християнска Европа и Америка сме свидетели на сериозна криза в прилагането на новозаветната вяра, породена от липсата на здрава основа за същата тази вяра и погрешно виждане за модела на нейното развитие. Правилното дефиниране на понятието вяра е особено важно в практическото богословие и ежедневието на християните в дигиталния свят. В опит да запълни тази липса настоящия текст, като част от задълбочено авторско изследване по темата за вярата [Вълков, Ив.] цели фокусиран анализ на понятието от гледна точка на богословието и психологията.

Основни източници, които ползваме в изследването, освен Библията, са анализите на понятието вяра на Вл. Свещников, К. Барт, Ал. Мен, Вл. Соловьев, Д. Киров и др., като използваме метода на систематичното богословие, библейската херменевтика, екзегетика, както и познания от християнската етика, и старогръцкия език. *Практическият аспект* на изследването се основава върху духовния опит на Авраам, историческия опит на Църквата, както и личния опит на автора.

Анализът е основан на библейското определение за вяра в Посланието на апостол Павел към Евреите (11 гл.) и примера за осъществяването ѝ в живота и личността на Авраам (Стар завет). Авраам е избран поради сходството в Божието водителство към него и към новозаветните християни – негови наследници по вяра. Целта е тези наследници, жители на глобалната Мрежа да бъдат мотивирани да израстват в своята вяра, да преодоляват изпитанията в живота, изпитания които според обещанието на Бога на библията никога няма да надвишат силата им. Повлияни от потребителската култура на 21в., съвременните християни бързо желаят да станат "духовни" чрез т.нар. "дела на вяра". Вярата сама по себе си не е гаранция, че човек ще получи непременно и веднага това, за което се моли (Евр. 11:39). Често искрената ревност и желанието за посвещение водят до немъдро следване на описаните в Библията герои на вярата с цел бързо постигане на техните резултати. Такава цел сама по себе си е добра, но не и когато се пропускат условията и реда за нейното постигане, поставени от самия Бог. Със Своя въпрос: "Когато дойде Човешкият Син, ще намери ли вяра на земята?" (Лука 18:8), Христос предрича пророчески това негативно развитие на новозаветната вяра от

христоцентрична към спекулативна, "търсеща полза". Когато новозаветният вярващ получи вяра за спасение, той трябва да я развива, да я проявява правилно в живота си като благословено свидетелство за поколения напред.

За вярата и морала. Като социално и нравствено същество човек изгражда своето отношение към околните съобразно нравствените критерии и културата на своята среда и епоха. Гръцката античност (най-вече Платон) поставя в основата на нравственото отношение на човека към околните четири главни добродетели - благоразумие, мъжество, въздържание, справедливост. Средновековието - в лицето на светите отци на църквата Климент Александрийски, блажени Йероним и блажени Августин - добавя други три определящи добродетели: вяра, надежда и любов. Те се наричат "богословски", тъй като в християнски контекст (Тома Аквински) изразяват отношението на човека към Бога. Любовта е най-важната от тях, но тя наред с надеждата е основана на вярата.

Вярата е в основата на познавателния процес при човека, на неговата мисъл, действия и взаимоотношения. "Да вярваме в Бога - казва Соловьев в своето етическо съчинение - е наше нравствено задължение [Соловьев, Вл. с.22]. Нравственият аспект на вярата обаче не изчерпва нейната същност и цел. Сред традиционните християни, които вярват по принцип, че Бог съществува, има търсещи хора. Мнозина от тях се стремят да променят начина си за живот, опитват се да отстранят нравствените си грешки, но това или няма резултат, или успехът е временен. Грехът не може да бъде премахнат освен чрез Божията сила, ето защо никакви човешки старания не са способни да извършат това, което прави вярата. Тук е и основната разлика между християнството, Изтока и исляма. Нравствената ситуация не може да бъде променена чрез нравствени усилия на човека и добър морал. Мнозина искат да се приближат към Бога, но отхвърлят библийския път към Него - пътя на истинско покаяние и приемане на Христос като личен Спасител, и затова блуждаят, "всеки в своя път" (Ис. 53:6).

Библийският път към Бога и истинската вяра е покаянието. То е волеви акт, и за него е необходима вяра. Няма покаяние без вяра, а вярата без покаяние не спасява. Истинското покаяние е човешки избор, възможен само чрез Божията благодат, която дава откровение на човека и му помага през целия християнски живот. Съвременната "вяра" не търси същността, тя „сърфира“, не се гмурка, като действа на принципа: "Вярвам в собствената си вяра." Огромната нужда от връщане към първоизточника и автентичния образец на вярата, *Sola Scriptura*, провокира автора, да систематизира натрупаните (по)знания в тази област, като изхожда от същността на християнското богословие: обективното Божие саморазкриване в Иисус Христос, възможно единствено чрез вяра и по благодат. Богословието определя вярата като свободен отклик на човека спрямо божественото откровение. Ако при разбирането за вярата се набляга най-вече върху умозакljučенията,

усещанията и преживяванията на човека, което е особено характерно за съвременното либерално богословие, не се взема предвид най-важната предпоставка, а именно посветеният живот, "чисто сърце, отворени към Бога очи, детско послушание, живот в Духа и постоянно изучаване на Божието Слово"[Barth, K.]. Подобно на К. Барт и ние се противопоставяме на омаловажаването на Библията като Божие Слово, единствен авторитет и основа на християнското богословие.

За вярата и науката. Като разсъждава върху критериите за научност на даден текст, Умберто Еко стига до следните изводи, с които можем да се съгласим:

"Изследването трябва да се отнася за обект, който е познаваем и дефиниран така, че да бъде познаваем и за другите... да дефинираме обекта, означава да дефинираме условията, при които можем да говорим за него, базирайки се върху правила, които ние ще определим или които някой преди нас е съставил... Изследването трябва да каже това, което още не е казано относно неговия обект, или да погледне от друг ъгъл това, което вече е казано... трябва да бъде полезно за другите... да посочи основните материали за проверка на тезата, която защитава, както и да осигури материалите, за да могат и другите да продължат изследването." [Еко, У. Еко, У. с. 45-49]

Настоящото изследване на новозаветната вяра изхожда от цитираните изисквания на У. Еко за научност, като при това основен извор на всички посочени и развити идеи е Библията. Писаното Божие Слово се разглежда като "текстова основа на разкрития обект на вярата" [Grenz, J., R. Olson. p.67]. Освен това, към принципа *Sola Scriptura* се добавя още един, задължителен за всяко богословско изследване и определен от Анселм Кентърбърийски като *Fides quarens intellectum* ("Вяра, търсеща разбиране").

Вярата има две различни измерения: емпирично (експериментално) и духовно. Науката обаче не разглежда като свой обект под каквато и да било формулировка понятия като дух и абсолют, защото не подлежат на експериментално доказване. Научният подход и инструментариум са неприложими при търсенето на християнската истина. В природата на човешкия разсъдък е да разделя и анализира, макар и неспособен да примири и съгласува всичко, до което стига, докато в природата на вярата е да съединява, примирява и съгласува. Християнската вяра е отношение между субект и обект – нещо, което и науката приема безусловно като основна характеристика на вярата. Според богословието обектът е Божият Син, който не се нуждае и не подлежи на промяна – Той е образецът, към който се стреми субектът, т.е. човекът. Субектът е този, който се нуждае от промяна и подлежи на промяна. За науката обаче субектът и обектът са равностойни в това отношение – те се изменят и развиват. Науката може да даде доказателства за съществуването на Бога въз основа на фактите от природата и историята, но тя не е в състояние чрез логическия си апарат,

наблюденията и експериментите, които използва, да предизвика у човека убеждение, че Бог съществува. Религиозната вяра не е удостоверяване или предположение, а пълно убеждение в истинността на това, което е дадено на човека. Александър Мен пише, че вярата идва от чуване и следователно е основана на вътрешен, духовен опит, който е коренно различен от научния експеримент. Единственият път да се задоволи потребността на човека от пряко съприкосновение с божествената реалност е откровението от Бога, а то не може да се манипулира. Мен посочва като пример случая описан в Новия завет със самарянката, която в началото чува, след това разгласява чутото и в отговор на това сънародниците ѝ казват:

“Ние вече вярваме не заради това, което ти ни каза, понеже сами чухме и знаем, че Той е наистина Спасителят на света.” “Това е научен подход, науката не може да напредва без опит. В дадения случай опитът играе голяма роля, но това е вътрешен, духовен опит. Това е реалност, с която човек трябва да се срещне. Ако той иска да разсъждава за подобно преживяване, без да опита да се срещне с тази реалност и да се докосне до нея, тя ще му се изплъзне. Можеш да видиш Христос само със сърцето си. Научно (чисто, така да се каже, по външен път) можеш да разбереш други неща: че Той действително е съществувал, каква е била Неговата среда и т.н. Това са важни въпроси, но те са вторични за вярата.” [Мень, Ал., с. 7.]

Истината, разбрана като духовна реалност, не като философска категория, не може да бъде открита вследствие само на човешко преживяване или разсъждение, а в резултат от послушанието на човешкия разум и по Божие откровение. В Своето откровение Бог сам “проговаря” на човека и го кани да влезе в трайни взаимоотношения с Него: взаимоотношения на пълно приемане и пълно отдаване.

Ако трябва да използваме научна терминология, Исус може да бъде разгледан като “идеалния модел”, който Бог е дал на човечеството: съвършен образ, чрез който можем да познаем Бога, и образец на пълноценно общуване с Него. Този модел не подлежи на усъвършенстване, а само на подражание. Човек не може да види Христос по пътя на експеримента, т.е. с външни научни средства, а само със своето сърце. Това е правилният и единственият път за взаимоотношения с Бога.

“Вярата се проявява като вътрешна, непосредствена увереност в наличието на нещо, което душата търси, което я привлича и без приближаването и усвояването на което тя изпитва мъката на лишението, на непълнотата на живота. Това е жажда за близост, за създаване на условия за израз и изказ на насъбрани в душата чувства, мисли и пориви, свързани с обекта на търсенето, на жаждата.” [Пашев, Г. 8с.]

При такова търсене на човешката душа обектът на вярата може да бъде само Бог. Богът на Библията е Личност и затова има лични нравствени взаимоотношения с хората. Човек започва да вярва в Бога, когато открива в

Него източник на живот и сила, вижда Го като любящ баща. Като развива своята вяра субектът се променя, а това е процесът на *освещение и съ-разпятие*.

Дефиниция. Библейски основаната вяра поставя в центъра Личността и мисията на Богочовека Иисус. Ако евангелското учение се отдели от нея, то би се превърнало в религиозно-нравствена система без спасителна сила. Новозаветната вяра не е светоглед, тя променя светогледа, и е пълно доверяване на Божия авторитет, сърцевината на вътрешния живот у човека. Всичко друго е следствие. В съвременното християнство често се обърква правилната последователност. Второстепенното става основно, търсят се видимите неща, които и Сатана има власт да даде (лъжеучители, антихристи, лъжепророци, измамни знамения). Когато човек се ограничава само в земното, видимото измерение на вярата, той я разбира като изпълнение на собствените си очаквания: “да види и да получи”. Това е спекулативна вяра, която търси ползата и в която видимото е център. Оттук произлиза едно от съвременните лъжеучения в християнството “благовестието за просперитета”, което не само лишава вярата от невидимото ѝ измерение, но и я осакатява. Човекът с такава вяра е удовлетворен, ако получава видимото тук, на земята. Причината за подобно отстъпление от здравата вяра е в изместването на центъра и възприемането на вярата като реална САМО ПРИ УСЛОВИЕ, че е видима и осъществена днес и сега. До такава вяра са стигнали вярващите от Коринт. По тази причина ап. Павел им пише: “И ако само през този живот се надяваме на Христа, ние сме най-окаяни от всички човеци” (I Кор. 15:19).

За да изясним разграничаването между истинска и спекулативна вяра (фиг. 1) ще разгледаме определението за вярата от Послание към евреите: “А вяра е жива представа на онова, за което се надяваме, и разкриване на онова, що се не вижда” (11:1, СИ). В най-използваните български преводи има някои различия. На първо място:

“жива представа на онова” (Синодално издание)

“даване същественост на ония неща” (Ревизирано изд., 1924)

“твърда увереност в неща” (РИВ).

Ето и друга важна разлика:

“разкриване на онова” (Синодално издание)

“имаме убеждение за неща” (Ревизирано изд., 1924)

“убеденост в неща” (РИВ).

Фиг. 1. Истинска и спекулативна вяра

Нека се обърнем и към старогръцкия текст: Ἐστὶν δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑποστάσις, πραγμάτων ἐλεῦχος οὐ βλεπομένων. Ети мологията на даденото в Евреи определение на вярата, ὑποστάσις (увереност), дава няколко значения: същност, действителност, основа, увереност, надежда, гаранция, вкл. удостоверяване в документи, свидетелстващи за притежание [Клеон, Л., с.828]. В папирусите думата ἐλεῦχος означава доказателство в съда, което подкрепя обвинението. Като използваме този превод на отделните думи, ще предложим следното определение за вярата: **вярата е действителност на нещата, които очакваме, увереност в дела, които не се виждат**. Според това тълкуване вярата не е осъществяване на човешко желание, а твърда увереност в невидимото от една страна, в неща, които могат да станат видими скоро или след време според Божията воля, но, от друга страна е и увереност в неща, които могат да се осъществят

само във вечността. Следователно вярата действа в духовният свят и в материалния (вж. фиг. 2), като се развива едновременно в няколко насоки: (1) Вярa в първоначално невидими неща, които чрез нея стават видими, (2) Вярa в духовни и невидими неща, които получаваме, преживяваме и прилагаме в живота (дарби на Духа), (3) Вярa в неща, които вярваме, че ще получим, и получаваме, но във вечността.

Фиг. 2. Действие на вярата в три посоки и две измерения: духовно и материално

Живот по плът и живот по дух. Изначалната двуизмерност на вярата обуславя разграничението между “дела на плътта” и “плодове на духа”, както и “живот по плът” и “живот по дух”. Историята на Църквата е богата с герои на вярата, чиято вяра е била благословение за редица народи. Те, както и Авраам, са полагали много труд и усилия, за да постъпват не по плът, а по дух. Вярата в спасението, в съразпятието, жертвена вяра и вяра, която въвежда в Божията слава са части от дългия процес на живота по дух (фиг. 3). Здравата вяра не е статична, тя се развива, при това стъпаловидно. Това е показано схематично като стълба, за която ползваме библейския модел на стълбата-вяра от видението на Яков и описваме детайлно в следващите страници.

Фиг. 3. От вяра към вяра (авторска схема)

Тази стълба, съединяваща земята и небето, е образ на духовната стълба, по която старозаветните патриарси Авраам, Исаак и Яков (Евр. 11:9) чрез живот на вяра и послушание се изкачват към небесната слава, но това е и пътят на всички, които Бог призовава да се приближават към Него. Бог сътворява хората, за да Го търсят, "та дано някак биха Го попипали и намерили, макар че Той не е далеч от всеки един от нас; защото в Него живеем, движим се и съществуваме" (ДА 17:27-28). Кръстът присъства в схемата като онова, което Авраам най-много иска да види - изпълненото Божие обещание.

Мъртвата вяра е под основата на тази стълба. Атеизмът е също вяра, но „вяра в нулата“, както пише Достоевски. Окултизмът от своя страна е определяна в Библията като „вяра на бесовете“, която води човека към духовна тъмнина и мрак. Вярата трябва да бъде разумна, т.е. обоснована, а не сляпа или суеверна. Лъжливите понятия и убеждения за връзката между нещата и за отношенията между сетивния материален и свръхсетивния

духовен свят (мистика и религиозен окултизъм) пречат за усъвършенстването на човешкото съществуване, изопачават характера на християнството, нарушават нравствеността, водят до фанатизъм и езичество, доказано и в историята на Църквата.

Шестте стъпала на вярата, над линията от фиг. 3 , се подреждат както следва:

Първото стъпало е *“вяра в истинния Бог”*, **вярата, че Бог съществува**: “Който идва при Бога, трябва да вярва, че има Бог и че възнаграждава тези, които Го търсят” (Евр. 11:6). Освен християните в живия Бог вярват и евреите, но те признават Иисус Христос просто като учител, затова са на едно стъпало с формалните християни. За хората на това стъпало Иисус казва: *“Не си далеч от Божието царство”* (Марк 12:34). Христос казва още: Понеже ето, царството Божие вътре във вас е (Лук.17:21). Това са статуси на две групи хора: едните близо до Царството, другите са в него. Фактът, че човек признава съществуването на Бога, не означава, че той е в Царството Божие. Добрите дела, самоправедността го отдалечават от него. Естествената вяра за съществуването на Бога е само началото. Едва след личната си среща с Бога, вярата на Авраам качествено се променя и той извършва ДЕЛО на вяра - именно това Бог му зачита за правда. Не просто вярва в Бога, а на Бога, в Неговото Слово и обещания.

Хора, които вярват в Бога и искат да се оправдаят чрез дела, питат Иисус: “Какво да направим, за да вършим Божиите дела?” Той им отговаря: “Това е Божието дело – да повярвате в Този, Когото Той е изпратил” (Йоан 6:28-29). Христоцентричността на новозаветната вяра се откроява и в разговора на Иисус с Никодим: “Който вярва в Него, не е осъден; който не вярва, е вече осъден, защото не е повярвал в Името на Единородния Божи Син”(Йоан 3:18). Безусловното приемане на Христос е второто дело на **спасяващата вяра**, което слага край на мъртвата вяра и мъртвите дела и поставя начало на живата вяра и духовните дела. *Човек придобива вяра в своето лично спасение не чрез заслуги, а по благодат и посредством лично откровение от Отец.* Когато приема с вяра Христос като личен Спасител, на второто стъпало, Бог възнагражда човека с качествено друга вяра, вяра в спасението му. „А на всички ония, които Го приеха, - на вярващите в Неговото име, - даде възможност да станат чедра Божи; те не от кръв, ни от похот плътска, нито от похот мъжка, а от Бога се родиха“. (Йоан.1:12-13). Важно уточнение е, че вяра в спасението човек придобива само чрез Божието откровение. Сам човек никога не би могъл да се изкачи на тази височина, това е качествена разлика с учението за кармата и като цяло с всички източни философии и религии, които прокрамяват състояние на нирвана и сливане с безличната свръх-енергия. Когато Христос пита учениците Си според хората кой е Той, Петър отговаря: “Ти си Христос, Синът на живия Бог.” А Иисус му казва: “Блажен си, Симоне, сине Йонов, защото плът и кръв не са ти открили това, а Моят Отец,

Който е на небесата"(Мат. 16:16-17). Бог възнаграждава търсещите и намерилите Го с обогатяване и трансформиране на естествената вяра с дарба вяра. Тази дарба дава личната убеденост, че човека е простен, приет и осиновен от Него. Това не е внушение или самовнушение, а духовно прозрение. Тук е *началото на израстването във вярата, която на това стъпало преминава от интелектуално-нравствено в духовно измерение*. Тази вяра има духовно-възраждаща, нравствено-преобразуваща **сила, защото е дар от Бога за тези, които Го търсят**. Самият Бог възпитава вярата в човешкия род със Своите обещания, откровения, милост, благодетения, присъди и наказания. Този, който е уверен, че името му е записано в Книгата на живота, не може да бъде разколебан. Мойсей знае, че името му е записано там, когато се моли: „Заличи мен от книгата, която си написал!"(Изх. 32:32).

Третото стъпало, **вяра в съразпятието**, е за тези, които не спират развитието си на ниво "простени и оправдани", а тръгват по тесния път на освещението и послушанието. Бог не принуждава човека да тръгне по пътя на послушанието, това би било в противоречие с Божието нравствено съвършенство. Аврам трябва да прояви послушание доброволно и да тръгне за Обещаната земя. Послушанието е плод на вярата, която ни свързва с Бога и дава възможност за живо общение с Него. "С вяра Авраам послуша, когато бе повикан да излезе и да отиде на едно място, което щеше да получи в наследство, и излезе, без да знае къде отива" (Евр. 11:8) - т.е. "ходи с вярване, а не с виждане" (II Кор. 5:7). Така е и с новозаветния вярващ – преди новораждането си той е имал добри дела и някаква вяра, но и двете са недостатъчни за спасението му. Съразпятието приковава старата греховна природа на човека на кръста, за да придобие човек истинска свобода от своето Аз в суетата на ежедневието. Важно е да се отбележи, че съразпятието не означава просто израстване в нравствеността. Това е трудният процес на освещение и приближаване до сърцето на Бога, описана от протойерей П. Солярски по този начин: "Главното предимство на човешката душа се състои в това, че тя е създадена по Божия образ, изкупена е от Христос и е призована към безкрайно усъвършенстване до уподобяването ѝ на Христос. Грижата за нея основно трябва да се състои в това постоянно да се разкриват духовните ѝ сили, постоянно да се съживяват и обновяват в нея богоподобните черти." [Солярски, П. с. 228.] Освещението е процес, който не предполага, че човека познал Бога, няма повече да греши. Факт е, че всички ние често съгрешаваме: "Ако кажем, че не сме съгрешили, правим Бога лъжец и Неговото Слово не е в нас" (I Йоан 1:10). Непослушанието на Аврам потвърждава това, той отива в Египет поради глада, забравил с Кого трябва да се посъветва (Бит. 12:9-10) и решава въз основа на своя опит. Голяма грешка е човек да не се опира на Божието обещание, а на своята логика. За Аврам Египет се оказва клопка, клопката на неговия опит (Бит. 12:17-19). След като обаче вижда Божията намеса, той си тръгва от Египет засрамен. "И от южната

страна той се придвижи постепенно до Ветил, до мястото, където... първоначално беше издигнал жертвеник. И там Аврам призова Господното име " (Бит. 13:3-4). Това е процесът на освещение и промяна и за новозаветния християнин.

Четвъртото стъпало, **Божия вяра**, е за позналите силата на съразпятието и истинската свобода: живот по дух. Само те могат да бъдат използвани като съдове за почтена употреба от Бога, Който чрез Светия Дух ги дарява с дарбата вяра. В книгата си "Трите аспекта на етиката" проф. Д. Киров пише: "Духът (пнеума) е вътрешният, същинският човек, който често противостои на склонностите на телесния... Духът е извор на свръхестествен живот... Той също е дух на вярата (II Кор. 4:13)." [Киров, Д., с. 57].

Петото стъпало, **жертвена вяра**, очаква тези, които, след като са придобили опит във взаимоотношенията си с Бога, са готови да положат на олтара всичко, придобито от Него и чрез Него. Жертвената вяра води Авраам към хълма Мория. Обстоятелствата, които Бог допуска в живота на Авраам преди и след Мория, променят коренно неговата вяра и взаимоотношенията му с Бога. Крайният резултат е пълното доверие и взаимно приятелство между Бога и Авраам: "...и беше наречен Божи приятел" (Як.2:23). [Киднер, Д., с. 151.]

На шестото стъпало, **вяра, която въвежда в Божиата слава**, Бог споделя Своята слава с истинските Си ученици, преминавали през петте предходни стъпки. Авраам придобива вечна слава от Бог Отец само след като отдава своя син на жертвеника с вяра в Неговите обещания. Според същия духовен принцип Христос споделя Своята слава с новозаветните християни, посветили себе си на Него. Седмото стъпало е финалът по стълбата, то въвежда в небето, там пребъдва само Любовта и няма да има нужда от вяра.

Ако резюмираме характеристиките на богоугодната вяра, които са нужни за изкачването по стълбата, те са следните: първо тя е **разумна**, т.е. обоснована, а не слъпа и суеверна: "Бъдете винаги готови да отговаряте (но с кротост и страхопочитание) на всеки, който ви пита за вашата надежда" (I Петр. 3:15); вярата не е статична, тя следва **да се развива**, като опознава от опит своя обект: "Но растете в благодатта и познанието на нашия Господ " (II Петр. 3:18). Когато християнинът се стреми да изпълнява Божиата воля, като изучава последователно и в контекст книгите на Библията, и ги прилага в ежедневието си, той намира за себе си нови обещания, опознава и израства в Бога; вярата трябва да е **твърда и здрава**: "...да бъдат здрави във вярата" (Тит 1:13), **постоянна, а не колеблива**: "Стойте твърдо във вярата! Бъдете мъжествени; укрепявайте се!" (II Кор. 16:13). Понякога покаяли се хора не постоянстват в молитва, техните сърца не стават жертвеници, където да гори любов към Бога, към ближния, и вярата лесно се превръща в навик на една безплодна религия. Сам Христос описва подобна вяра и нейните носители като „варосани гробници“. Тогава светилника на сърцето следва да бъде поправен, за да свети отново.

Вместо заключение... богоугодна вяра днес?

Християнството учи, че греховната природа придобиваме по наследство, както и по наследство човек е лишен от лично общение с Бога, освен чрез гласа на съвестта, отвън. Единственият път за връщане на това общение е личната вяра в извършеното от Христос спасително дело на Кръста. Бог действително спасява тези, които Го търсят и призовават, но има условия за спасение и те са: осъзнаване на своята греховност, искрено покаяние и приемане на Неговата прошка, приемането на Христос като личен Спасител. Вярата не е статично понятие, а динамична реалност за новозаветния християнин, когато е правилно дефинирана и библейски обоснована. Шест-степенната стълба на вярата показва това развитие по един духовен и практичен начин. Това е път, по който разумната вяра се променя съществено и преминава от интелектуално и нравствено в духовно ниво. Това е началото на израстването във вярата, към което всеки, който се нарича с името на Христос е призван.

LITERATURE (ЛИТЕРАТУРА)

- [1] [Барт, К.] Барт, К. Послание к римлянам. Москва, Библийско- богословский институт св. ап. Андрея, 2005. ISBN: 978-5-89647-351-0
- [2] [Библия] Библия, издание на СВ. Синод на Българската Църква, София 2006,Българско библейско дружество, 2006, ISBN 13:978-954-8968-32-4
- [3] [Вълков, Ив.] Вълков, И. Божият избор за спасение чрез вяра и любов. Изд. Светлина на Балканите, С., 2008. ISBN978-954-91394-2-6
- [4] [Еко, У.] Еко, У. Как се пише дипломна работа. С., 1999, с. 45-49. ISBN, 9789543983230
- [5] [Киднер, Д.] Киднер, Д. Стар Завет. Битие. С., 2001. ISBN9549069214
- [6] [Киров, Д.] Киров, Д. Трите аспекта на етиката. Ч. 1. Антропология. С., Университетско издателство, 2001. ISBN 9547740016
- [7] [Клеон, А.] Клеон, А. Новый лингвистический и экзегетический ключ к греческому тексту Нового завета. Санкт-Петербург, 2001, ISBN 9785745410468
- [8] [Мень, Ал.] Мень, Ал., Быть христианином. с. 7. ISBN 978-0-00-918786-0
- [9] [Пашев, Г.] Пошев, Г., Основни начала на християнското семейство. – Духовна култура, 1976, № 5. ISSN 0324-1173
- [10] [Свещников, Вл.] Свещников, Вл. Очерки христианской этики. Полонникъ, 2001. ISBN 978-5-91173-210-3
- [11] [Соловьев, Вл.] Соловьев, Вл. Духовные основы жизни. Москва, 1920. ISBN: 978-5-4475-5101-8
- [12] [Солярски, П.] Солярски, П. Нравственное православное богословие. Санкт-Петербург, 1884, т.3. ISBN 2007000049
- [13] [Barth, K.] Barth, K., Anselm: Fides Quarens Intellectum. London, 1960. ISBN 9780915138753
- [14][Grenz,J.,R.Oslon] Grenz,J.,R.Oslon, Who Needs Theology?: An Invitation to the Study of God. ISBN 0851111777

**ИСТОРИЧЕСКИ МАРШРУТИ.
БЪЛГАРСКАТА ПРОТОДЪРЖАВА – ЕКЗАРХИЯТА
И ТЪРНОВСКАТА КОНСТИТУЦИЯ**

Проф. д-р Петко Ст. Петков
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, Исторически
факултет

Резюме: Под формата на виртуален културно-исторически маршрут в настоящата статия се представят две исторически теми. Едната е свързана с първото мащабно и организирано българско политическо движение през XIX в. – борбите за самостоятелна църква и създаването на Българската екзархия. Втората тема е свикването и работата на Учредителното събрание в Търново през 1879 г., приело първата Конституция на Княжество България. В изложението е показана и връзката между създадената през 70-те години на XIX в. българска протодържава – Екзархията и новата българска държава, основа на която е Търновската конституция от 16 април 1879 г.

Ключови думи: Българска екзархия, българска протодържава, Търновска конституция, Учредително събрание, културно наследство

**HISTORICAL ROUTES.
THE BULGARIAN PROTO-STATE – EXARCHATE
AND THE TARNOVO CONSTITUTION**

Prof. Petko St. Petkov, PhD
National University of Veliko Tarnovo „St. Cyril and St. Methodius“
Faculty of History, Bulgaria

Abstract: In the form of a virtual cultural-historical route, this article presents two historical topics. One is related to the first large-scale and organized Bulgarian political movement in the nineteenth century - the struggle for an independent church and the creation of the Bulgarian Exarchate. The second topic is the convening and work of the Constituent Assembly in Tarnovo in 1879, which adopted the first Constitution of the Principality of Bulgaria. The exhibition also shows the connection between the Bulgarian proto-state established in the 1870s - the Exarchate and the new Bulgarian state, based on the Tarnovo Constitution of April 16, 1879.

Keywords: Bulgarian Exarchate, Bulgarian Proto-State, Tarnovo Constitution, Constituent Assembly, Cultural Heritage

Настоящото изложение има за цел да представи под формата на виртуален културно-исторически маршрут две наглед различни исторически теми. Изхожда се от разбирането, възприето отдавна от световните организации и включено в българското законодателство, че „културното наследство обхваща нематериалното и материалното недвижимо и движимо наследство като съвкупност от културни ценности, които са носители на

историческа памет, национална идентичност и имат научна или културна стойност" (Law, 2009).

Ще започнем нашата въображаема историческа екскурзия от старата престолнина Търново. Тя е и началото, и краят в развитието на двата, паралелно представени тук исторически процеса. От Търново и от голямата Търновска епархия в края на 30-те години на XIX в. започва първото мащабно и организирано общобългарско политическо движение през Възраждането – т.нар. църковнонационални борби. Неслучайно само няколко години преди Неофит Хилендарски Бозвели да оглави това първо легално българско политическо движение младият майстор Колю Фичето се прославя с изграждането на най-големия дотогава православен храм „Св. Николай“ в старата столица, разположен на място, по-високо дори от тогавашните джамии (фиг. 1). Тази църква е свързана и с работата на Учредителното събрание през 1879 г. Тук се провеждат неофициалните заседания на депутатите от събранието и пристигналите от неосвободените български земи на Тракия и Македония делегати по въпроса за съдбата на разпокъсаното Отечество (фиг. 2).

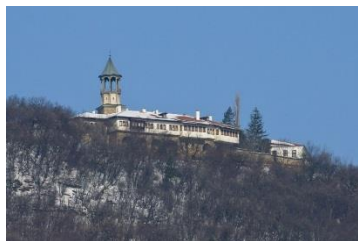
**Фиг. 1. Храм „Св. Николай“ В.
Търново**

**Фиг. 2. Храм „Св. Николай“ В.
Търново**

Манастирите край Търново са свързани както с църковните борби, така и с дейността на Екзархията като българска протодържава. Например в манастира „Св. св. Петър и Павел“ се установява за известно време в началото на 40-те години на XIX в. архимандрит Неофит Бозвели скоро след като открито повежда движението за църковна самостоятелност. Пак тук през 1874 г. първият български екзархийски митрополит Иларион Търновски (бивш епископ Макариополски) открива богословско училище (фиг. 3). В светата обител е и първото заточение на Търновския митрополит Климент (фиг. 4). Той е преследван от властите заради категоричното му противопоставяне през

1893 г. срещу планираното изменение на един от важните текстове в Търновската конституция – чл. 38, предвиждащо и престолонаследникът, също като княза, да може да не е с православно изповедание (Petkov, 2020).

**Фиг. 3. Манастир
„Св. св. Петър и Павел“**

**Фиг. 4. Епископ Климент Бранички (от
1884 г. митрополит Търновски) е един
от създателите на Търновската
конституция**

Неин ревностен бранител, известно време той съхранява оригиналния текст (Petkov, 2000, p. 88).

Отново Търново е център и на първото организирано съзаклятие с цел възстановяването на българската държава (фиг. 5, 6). Заверата от 1835 г. е най-ранната проява на националноосвободителното движение, имаща за цел не просто замяната на османското господство с друга, по-търпима чужда власт, а създаването на българска държава начело с български княз (Karshovski, 1935; Petkov, 2015).

**Фиг. 5. Паметник на Заверата от 1835
г. във В. Търново**

**Фиг. 6. Плаковският манастир „Св.
Илия“ край Търново – център на
организаторите на заверата от 1835
г.**

След старата българска престолнина Търново виртуалното историческо пътешествие ни отвежда в тогавашната столица на Османската империя Истанбул или Цариград, както го наричат българите. Този космополитен град е център на църковнонационалното движение, тук резидират и двете власти, към които са отправени неговите основни искания –

османското правителство и Цариградската патриаршия. Тук е устроен и първият храм на българите – отначало, през 1849 г. като дървен параклис „Св. Стефан“ (фиг. 7), а от края на XIX в. като прочутата Желязна църква със същото име (фиг. 8).

Фиг. 7. Цариградският български храм „Св. Стефан“, осветен тържествено през 1849 г.

Фиг. 8. Желязната църква „Св. Стефан“ в Цариград, сглобена окончателно през 1896 г.

В Цариград се издават повечето български вестници, списания и книги през 50-те – 70-те години на XIX в., а техните редактори и авторите им са едни от главните действащи лица в борбите за национална еманципация чрез автономна църква: Петко Р. Славейков, епископ Иларион Макариополски, д-р Стоян Чомаков, Гаврил Кръстевич, Тодор Бурмов, Марко Балабанов. В Цариград е седалището на българската протодържава Екзархията (Petkov, 2013), тук се установяват предстоятелите на Българската църква Антим I и Йосиф I (фиг. 9 и фиг. 10).

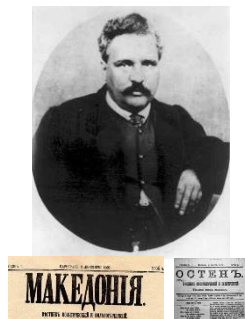

Фиг. 9. Екзарх Антим I – председател на Учредителното събрание, приело Търновската конституция през 1879 г.

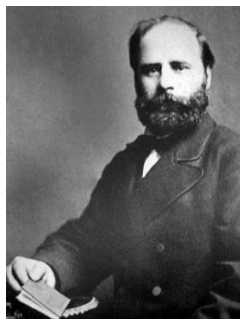
Фиг. 10. Вторият български екзарх Йосиф I

По-късно, през 1879 г. част от видните представители на цариградските българи са сред най-активните депутати в Учредителното събрание, в първите княжески правителства и в управлението на автономната провинция Източна Румелия (фиг. 9, 11, 12, 13, 17). Историческите следи, оставени от българската общност в Цариград, са важна част от националното културно наследство.

Фиг. 11. Петко Р. Славейков.

Неговият в. „Македония“ е една от печатните трибуни на църковнонационалните борби, а излизаният в Търново в дните на Учредителното и Първото Велико народно събрание през 1879 г. в. „Остен“ е сред първите вестници в Княжество България.

Фиг. 12. Марко Балабанов –

редактор на вестниците „Век“ и „XIX-ий век“, участник в Църковно-народния събор 1871 г. в Цариград, депутат в Учредителното събрание в Търново и един от авторите на Конституцията от 1879

Фиг. 13. Гаврил Кръстевич –

активен участник в създаването на българската протодържава – Екзархията. По-късно е главен секретар и генерал-губернатор на автономната българска област Източна Румелия

От Цариград виртуалната ни разходка продължава с посещение на възрожденския Пловдив. Той е център не само на една от големите български епархии, но и важно просветно и културно средище през XIX в. (Genchev, 1981). Тук, в новосъздаденото класно училище (фиг. 14) по идея на Найдено Геров и Йоаким Груев за първи път през 1851 г. денят на светите Кирил и Методий се чества не само като църковен празник, но и като паметен ден на цивилизационното дело, започнато от тях, но довършено от учениците им с решаващата подкрепа на българската държава през IX-X век. Оттогава и до днес 11, а след 1916 г. 24 май е най-дълго честваният и общопризнат всебългарски празник – и на миналите поколения, и на днешните, а и на бъдещите. Това е празникът на най-българския спомен, настояща гордост и надежда за бъдещето (Petkov, 2005).

Фиг. 14. На основата на епархийското класно училище „Св. св. Кирил и Методий“ в Пловдив по-късно се създава една от първите български гимназии.

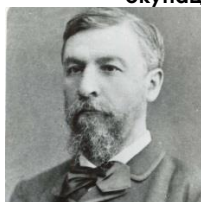
След края на Руско-турската война, от май до началото на октомври 1878 г. в Пловдив резидира ръководителят на Временното руско окупационно управление в България княз Александър Дондуков-Корсаков (фиг. 15). Тук започват приготовленията за изготвянето на бъдещия Органически устав на Българското княжество. При работата си по проекта за основен закон началникът на съдебния отдел Сергей Лукиянов се консултира с намиращия се по това време също в Пловдив екзарх Йосиф, с колегата си – отговарящия за просветата и духовните дела – проф. Марин Дринов, както и с Тодор Бурмов – деец на църковнонационалното движение (фиг. 16, 17) (The builders, 2006).

Фиг. 15. Сградата в Пловдив, където е настанено Временното руско окупационно управление през 1878 г.

Фиг. 16. Проф. Марин Дринов – ръководител на отдела за просвета и духовни дела във Временното руско окупационно управление 1877-1879 г

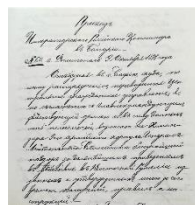

Фиг. 17. Тодор Бурмов – богослов, учител, книжовник, първи министър-председател на Княжество България през 1879 г.

Следващата спирка в нашето виртуално културно-историческо пътуване е София. Съгласно заповед № 60 от 9 октомври 1878 г. на княз Ал. Дондуков-Корсаков „по негово разпореждане“ централното гражданско управление се премества в София (Orders, 2003). Тук е завършен окончателно и изпратен за разглеждане и одобрение в Петербург проектът за Органически устав на Княжество България. Установяването на центъра на временното руско управление в София (фиг. 18, 19) вероятно е взето предвид и е повлияло на членовете на комисията, изготвила през март 1879 г. българския проект за конституция, в който още в началото е записано: „Българската столица е градът София“ (Petkov, 2000a, p. 78). И това не е само предложение, а и съобразяване с действителното положение, наложено по личното разпореждане на княз Дондуков – седалище на императорския комисар и на неговото управление от октомври 1878 до юни 1879 г. да е София. Поради отхвърлянето на рапорта, т.е. на българския проект за конституция в Учредителното събрание на 21 март 1879 г., въпросът за столицата на Княжеството временно остава нерешен.

Фиг. 18. Съветът на руския императорски комисар княз Ал. Дондуков

Фиг. 19. Заповед № 60 от 9 октомври 1878 г. на княз Ал. Дондуков-Корсаков

за преместване на Централното гражданско управление в София

Като важен административен и културен център София се изгражда предимно след обявяването ѝ за столица през 1879 г. Но българите от този край участват активно и в най-масовото политическо движение през Възраждането – църковнонационалните борби. Откликвайки на стремежите на епархиите си за църковна самостоятелност, софийският митрополит Гедeon, макар и грък, подкрепя Великденската акция от 1860 г. и прокламира независимостта на епархията си от Цариградската патриаршия. Следващият софийски архиепiscop Доротеи е българин, но не е приет добре от местното население заради залитането му към унията и непостоянното му отношение към българо-гръцкия църковен спор (Boneva, 2010, p. 1086). Първият екзархийски предстоятел на Софийска епархия е митрополит Мелетий (фиг. 20). Макар да е ръкоположен още на 15 октомври 1872 г., той пристига в

епархията си едва в края на март 1873 г. поради забавянето на берата му от страна на османските власти. Мелетий Софийски, както и останалите висши духовници на Българската екзархия, с изключение на Йосиф I, са депутати „по право“ в Учредителното събрание през 1879 г. (Memories, 1979, p. 241).

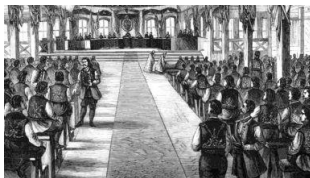

Фиг. 20. Мелетий Софийски

В края на нашата обиколка по местата, свързани със създаването на Българската екзархия и първата Конституция, отново се връщаме в старата престолнина Търново, откъдето започна и с основание завършва културно-историческото ни пътешествие. Тук, в сградата на конака, построен през 1872 г. от майстор Колю Фичето, от 10 февруари до 16 април 1879 г. се провеждат заседанията на Учредителното народно събрание, завършили с приемането на първия и най-дълго прилаган основен закон на новата българска държава – Търновската конституция (фиг. 21, 22, 23, 24, 25). Днес възстановената сграда на конака е превърната в музей „Възраждане и Учредително събрание“, в който се отбелязват годишнините от приемането на първата конституция, организират се научни конференции и тържества, снимат се филми (фиг. 26).

Фиг. 21. Конакът в Търново, където се провеждат заседанията на Учредителното събрание, 1879 г.

Фиг. 22. Залата на Учредителното събрание

Фиг. 23. Депутатите в Учредителното събрание 1879 г.

След отхвърлянето на 21 март 1879 г. на единствения български проект за конституция – т.нар. рапорт на 15-членната комисия – на следващия ден заседанията на Учредителното събрание продължават. Още в началото на обсъждането на главата „За местопребиваването на княза“ на 22 март депутатът Яков Геров предлага „да се определи столицата на Княжеството“ (Diaries, 1879, p. 71; Diaries, 2004, p. 189). Приема се предложението на Драган Цанков решението за столицата „да не влиза в Конституцията“, а „да се вмести само в протокола“. След това Т. Джабаров предлага за столичен град да се определи София, каквото е и предложението в отхвърления рапорт на 15-членната парламентарна комисия. Изтъквайки голямата важност на този въпрос, Никола Михайловски заявява, че тъй като „определянето на столицата трябва да се основава на народните интереси“, то всеки, който има предложение, трябва да го разясни подробно. В този момент, за да предпази събранието от продължителни спорове, Др. Цанков излиза със свое аргументирано предложение, което може да се определи като компромисен вариант между българската историческа традиция и политическата реалност, установена от руското окупационно управление. В едно изречение Др. Цанков предлага две много важни за създаващата се нова държава конституционни решения, които са приети без дебати и противопоставяне от депутатите: „Ние имаме две столици: Търново – историческа, и София – правителствена. Затова аз предлагам и занаяпред София да си остане за резиденция на княза; а в Търново да става коронацията на княза“. Записът в дневника от това заседание е кратък и категоричен: „Това предложение на г-н Цанков се прие с вишегласие, за да се мине в протокола“ (Diaries, 1879, p. 71; Diaries, 2004, p. 190). И тъй, независимо от това, че в окончателно приетата Търновска конституция, за разлика от отхвърления формално български проект, конкретен текст за това коя е столицата на Княжество България липсва, от 22 март 1879 г. до днес административната столица на България е София. По-малко известна е другата част от цитираното предложение на Др. Цанков, което става решение на Учредителното събрание, че от 22 март 1879 г. със същото единодушно гласуване на депутатите Търново е историческата столица на България. То има същата конституционна тежест като това за правителствената столица София (Petkov, 2020a).

На основание именно на това решение на Учредителното събрание дълги години 3 април беше празник на София, защото това всъщност е датата 22 март 1879 г. по нов стил, т.е. с 12 дни разлика за времето след 1916 г.

Споменаването в някои публикации на датата 3 април 1879 г. като ден, в който е взето решението за обявяването на София за столица, е фактическа грешка. Защото на самия 3 април 1879 г., както и в следващите три дни от Страстната неделя Учредителното събрание няма заседания (Diaries, 1879, p. 118; Diaries, 2004, p. 305-309). Следователно, на 22 март 1879 г. са гласувани първите две конституционни решения на Учредителното събрание, имащи същата сила като на приетия на 16 април основен закон, а именно: административната столица на Княжество България е София, а Търново е историческата столица на България. Това е според мен причината 22 март да започне да се чества като празник във В. Търново след 1879 г. Защото на този ден според действащия до 1916 г. календар е взето конституционното решение за обявяването на старата престолнина за „историческа столица“ на нова България. Съществуващата хипотеза, че 22 март е избран за празник на Търново заради пролетното равноденствие (Nedeva, 2009, pp. 49-56) не противоречи на изложената теза, но трудно може да се приеме като главно основание за избора на празник на града точно в този ден. А другото предположение, че 22 март е празник на Търново, защото това е датата на победната битка на Иван Асен II при Клокотница на 9 март 1230 г. по нов стил (Mincheva, 2013, p. 450; Nedeva, 2009, p. 49), не е достатъчно аргументирано. Според въведения със закон на Народното събрание и с указ на цар Фердинанд I през 1916 г. Григориански календар тринадесет (13) дни се добавят към датите по стар стил само за периода от началото на XX век до 1916 г. (State Gazette, 1916). За датите по стар стил от XIX век се прибавят дванадесет (12) дни и затова отдавна е научно установено, че рождението и кончината на Васил Левски са съответно на 6/18 юли (1837 г.) и на 6/18 февруари (1873 г.); че Съединението е обявено на 6/18 септември (1885 г.); че първото официално руско-турско споразумение, предвиждащо създаване на самостоятелно Българско княжество „върху всички земи, населени с българи, но не по-малко от начертаните на Цариградската конференция“ не е Санстефанският прелиминарен договор от 19 февруари/ 3 март (1878 г.), а подписаните в Одрин „Основи на мира“ на 19/31 януари 1878 г. (Petkov, 2018) и т.н.

Фиг. 24. Залата на събранието от 1879 г., възстановена в настоящия музей „Възраждане и Учредително събрание“ във В. Търново

Фиг. 25. Търновската конституция

Разбира се, към настоящия кратък културно-исторически маршрут, виртуално обиколил местата, свързани със създаването на Българската екзархия и приемането на Търновската конституция, могат да се добавят още много спирки: Враца, Самоков и Скопие, където за първи път през 20-те и 30-те години на XIX в. българите издигат искания за замяната на гръцките архиереи с български духовници; Охрид – център на последната автокефална църква, включваща преобладаващо българско население в диоцеза си, чиято самостоятелност е ликвидирана от османските власти по настояване на Цариградската патриаршия през 1767 г. (а също и защото българите от Охридска и Скопска епархии категорично доказват с проведените официални допитвания през 1873-1874 г., че искат да са част от създадената вече Българска екзархия).

Но и в този си вид настоящото изложение показва историческата връзка между най-дълготрайното и най-успешното политическо движение на българите през XIX в. – т.нар. църковнонационални борби, завършило с учредяване на протодържавата Българска екзархия, и фактическото създаване на новата българска държава през 1879 г., юридическа основа на която е първият обществен договор на българите – Конституцията, приета в Търново на 16 април 1879 г. Неслучайно значителна част от водачите на движението за национална еманципация чрез самостоятелна църква и архиереите на Българската екзархия са и най-активните депутати в първото народно събрание на нова България (фиг. 4, 9, 11, 12, 13, 17, 20).

Фиг. 26. Проф. Петко Ст. Петков по време на честването на 135-годишнина от приемането на Търновската конституция през 2014 г. (Georgieva, 2014)

LITERATURE (ЛИТЕРАТУРА)

(Boneva, 2010) Boneva, Vera. The Bulgarian Church-National Movement 1856-1870. Sofia., Academic Publishing House "For the letters - About writing", 2010. ISBN 978-954-8887-77-9 (In Bulgarian) / [Бонева, Вера. Българското църковно-национално движение 1856-1870. София., Академично издателство „За буквите - О писменехъ“, 2010. ISBN 978-954-8887-77-9].

(Genchev, 1981) Genchev, Nikolay The Revival Plovdiv. Ed. „Hr. G. Danov“, Plovdiv, 1981 ISBN: 978-954-321-389-4 (In Bulgarian) / [Генчев, Николай Възрожденският Пловдив. Изд. „Хр. Г. Данов“, Пловдив, 1981 ISBN: 978-954-321-389-4].

(Georgieva, 2014) Georgieva, Zlatina. On Constitution Day, the parliamentary bell of 1879 resounded the Constituent Assembly. - In: Yantra Today, V. Tarnovo, issue 74, April 17-21, 2014, p. 2. (In Bulgarian) / [Георгиева, Златина. В Деня на Конституцията парламентарният звънец от 1879 г. отново огласи Учредителното събрание. – В: Янтра днес, В. Търново, брой 74, 17-21 април 2014 г., с. 2]. <http://www.dnesbg.com/obshtestvo/v-denya-na-konstitutsiyata-parlamentarniyat-zvanets-ot-1879-godina-otnovo-oglas-utcheditelnoto-sabranie.html> (15.06.2020; 10,15)

(Diaries, 1879) Diaries of the Constituent Assembly in Tarnovo 1879. Printing house L. Karavelova and K. at the National Assembly in Tarnovo, 1879. (In Bulgarian) [Дневници на Учредителното събрание в Търново 1879 г. Типография Л. Каравелова и К-я при Народното събрание в Търново, 1879].

(Diaries, 2004) Diaries of the Constituent Assembly from 1879. Compiled and commented by Veselin Metodiev. Sofia, "Gutenberg", 2004. ISBN 954-9943-65-8 (In Bulgarian) [Дневници на Учредителното събрание от 1879 г. Съставителство и коментар Веселин Методиев. София, „Гутенберг“, 2004, ISBN 954-9943-65-8].

(Karshovski, 1935) Karshovski, Panayot. S. Organization of the Conspiracy of 1835. - In: Collection on the Occasion of the Centenary of the Conspiracy of 1835. Sofia, Printing House of the Army Military Publishing Fund, 1935, pp. 131-135. (In Bulgarian) / [Кършовски, Панайот. С. Организация на Заверата от 1835 година. – В: Сборник по случай на стогодишнината на Заверата от 1835 г. София, Печатница на Армейския военно-издателски фонд, 1935, с. 131-135].

(Law, 2009) Cultural Heritage Law 2009, Art. 2, par. 1 (In Bulgarian) [Закон за културното наследство 2009 г., чл. 2, ал. 1] - <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135623662> (15.06.2020; 19,20).

(Memories, 1979) Memories of the Constituent Assembly. Compilers: Elena Statelova, Zina Markova. Sofia, Publishing House of the Patriotic Front, 1979. (In Bulgarian) / [Спомени за Учредителното събрание. Съставители: Елена Стателова, Зина Маркова. София, Издателство на Отечествения фронт, 1979].

(Mincheva, 2013) Mincheva, Tyanka The town of Veliko Tarnovo and its surroundings in our historical memory. Osnova Publishing House Ltd., Kiev, 2013. ISBN 978-966-699-754-1 (In

Bulgarian) / [Минчева, Тянка Град Велико Търново и околностите му в историческата ни памет. Издателство „Основа“ ООД, Киев, 2013. ISBN 978-966-699-754-1].

(Nedeva, 2009) Nedeva, Todorka. Tarnovo holidays 1878-1944. V. Tarnovo, ed. Peak, 2009, ISBN 978-954-736-206-2 (In Bulgarian) / [Недева, Тодорка. Търновски празници 1878-1944. В. Търново, изд. Пик, 2009, ISBN 978-954-736-206-2].

(Orders, 2003) Orders of the Imperial Russian Commissar in Bulgaria Adjutant-General Prince Dondukov-Korsakov May 11, 1878 - June 27, 1879 Sofia, University Press St. Clement Ohridski. 2003 ISBN 954-07-1782-7. (In Bulgarian) / [Приказы императорского российского комиссара в Болгарии генерал-адютанта князя Дондукова-Корсакова 11 мая 1878 г. – 27 июня 1879 г. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. 2003 ISBN 954-07-1782-7].

(Petkov, 2000) Petkov, Petko. St. Kliment Branitski and Tarnovski (Vasil Drumev) - bishop and statesman 1878-1901. V. Tarnovo, PAN-VT, 2000. ISBN 954-747-004-3 (In Bulgarian) / [Петков, Петко. Ст. Климент Браницки и Търновски (Васил Друмев) - архиепей и държавник 1878-1901. В. Търново, ПАН-ВТ, 2000. ISBN 954-747-004-3].

(Petkov, 2000a) Petkov, Petko. St. The Bulgarian draft constitution of 1879. (To the history of the ideas of political government in the 70s of the XIX century). - In: Historical Review, BAS, 2000, № 3-4, pp. 56-90. ISSN 0323-9748 (In Bulgarian) / [Петков, Петко. Ст. Българският проект за конституция от 1879 година. (Към историята на идеите за политическо управление през 70-те години на XIX в.). - В: Исторически преглед, БАН, 2000, № 3-4, с. 56-90. ISSN 0323-9748].

(Petkov, 2005) Petkov, Petko. St. The Bulgarian national holidays and the Bulgarian national ideal. - Electronic magazine LiterNet, 17.11.2005, № 11 (72) <http://liternet.bg/publish11/petko_petkov/bylgarskite.htm> (15.06.2020; 17,15). (In Bulgarian) / [Петков, Петко. Ст. Българските национални празници и българският национален идеал. – Електронно списание LiterNet, 17.11.2005, № 11 (72) <http://liternet.bg/publish11/petko_petkov/bylgarskite.htm> (15.06.2020; 18,15)].

(Petkov, 2013) Petkov, Petko. St. The Exarchate as a Bulgarian proto-state. - In: The Balkans - language, history, culture. Volume III. Third International Scientific Conference - October 14–15, 2011. Veliko Tarnovo, IVIS Publishing House, 2013, pp. 153–163. ISSN 1314-4065 (In Bulgarian) / [Петков, Петко. Ст. Екзархията като българска протодържава. – В: Балканите – език, история, култура. Том III. Трета международна научна конференция – 14–15 октомври 2011 г. В. Търново, Издателство „ИВИС“, 2013, с. 153–163. ISSN 1314-4065].

(Petkov, 2015) Petkov, Petko. St. The Bulgarian conspiracy of 1835 - the first manifestation of the national liberation movement in the nineteenth century. - Historical Future, 2015, 1-2, pp. 177-187. Publisher: Clio-96 Association (Sofia) ISSN: 1311-0144 (In Bulgarian) / [Петков, Петко. Ст. Българската завера от 1835 година – първа проява на националноосвободителното движение през XIX век. – Историческо бъдеще, 2015, 1-2, с. 177-187. Издателство: Асоциация Клио-96 (София) ISSN: 1311-0144].

(Petkov, 2018) Petkov, Petko. St. "Fundamentals of Peace" of January 19/31, 1878 - the first Russian-Turkish agreement on the establishment of a Bulgarian state (or why the San Stefano Preliminary Treaty is not the beginning of a new Bulgaria). - History, book. 1, year XXVI, Ed. Az-Buki, 2018, pp. 8-19. ISSN 0861-3710 (In Bulgarian) / [Петков, Петко. Ст. „Основите на мира“ от 19/31 януари 1878 г. – първото руско-турско споразумение за създаване на българска държава (или защо Санстефанският прелиминарен договор не е началото на нова България). – История, кн. 1, год. XXVI, Изд. „Аз-буки“, 2018, с. 8-19. ISSN 0861-3710].

(Petkov, 2020) Petkov, Petko. St. For constitutional and political expediency. The conflict between the Bulgarian Orthodox Church and the state authorities over the amendment of Art. 38 of the Tarnovo Constitution. - In: Conflict and its resolution - legal, historical, economic and psychological aspects. Proceedings of an international scientific conference held on November 29, 2019. In Tarnovo, Faber, 2020, pp. 56-84. (In Bulgarian) / [Петков, Петко. Ст. За конституционната и политическата целесъобразност. Конфликтът между Българската православна църква и държавната власт по повод изменението на чл. 38 от Търновската конституция. – В: Конфликтът и неговото разрешаване – юридически, исторически,

икономически и психологически аспекти. Сборник с доклади от международна научна конференция, проведена на 29.11.2019 г. В Търново, Фабер, 2020, с. 56-84].

(Petkov, 2020a) Petkov, Petko. St. Three constitutional decisions of the Constituent Assembly in Tarnovo from 1879. - In: The Modern Historian 3. Balance, attractiveness, imagination. Proceedings on the occasion of the 80th anniversary of Prof. D.Sc. Andrey Pantev. Compiled by Stoyan Denchev, Nikola Avreyski, Diana Stoyanova. Sofia, Academic Publishing House "For the letters - About writing", 2019, pp. 187-192. (In Bulgarian) / [Петков, Петко. Ст. Три конституционни решения на Учредителното събрание в Търново от 1879 година. – В: Модерният историк 3. Баланс, атрактивност, въображение. Сборник по случай 80-годишнината на проф. д.ист.н. Андрей Пантев. Съставители Стоян Денчев, Никола Аврейски, Диана Стоянова. София, Академично издателство „За буквите - О писменехъ“, 2019, с. 187-192].

(State Gazette, 1916) State Gazette, issue 65, March 21, 1916 (In Bulgarian) [Държавен вестник, брой 65, 21.03.1916 г.].

(The builders, 2006) The builders of modern Bulgaria and Gabrovo. Proceedings of a scientific conference dedicated to the 170th anniversary of the birth of Todor Burmov and the 125th anniversary of the formation of the first Bulgarian government, held on June 25, 2004. Compilers: Dobromir Tarnovski, Krassimir Grigorov; Ed. Tsonyo Petrov. - Gabrovo, Ex-Press, 2006 (In Bulgarian) / [Строителите на съвременна България и Габрово. Сборник доклади и съобщения от научна конференция, посветена на 170-годишнината от рождението на Тодор Бурмов и 125-годишнината от съставянето на първото българско правителство, проведена на 25 юни 2004 г. Съставители: Добромир Търновски, Красимир Григоров; Ред. Цоньо Петров. – Габрово, Екс-Прес, 2006].

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ПОДХОДИ НА ПРОУЧВАНЕ НА ПСИХОСОМАТИЧНИТЕ ПОКАЗАТЕЛИ НА ХОРА С УВРЕЖДЕНИЯ ЗА ЦЕЛИТЕ НА МЕДИЦИНСКОТО ПРОГРАМИРАНЕ И РОБОТИКАТА

доц. д-р инж. Галина Богданова ¹, Лиана Гълъбова ²

¹ Институт по математика и информатика към БАН, София, България

² БАН, София, България

Резюме: Изострената публична рефлексия на развитата се през пролетта на 2020 година глобална кризисна епидемична ситуация предизвиква видимия днешен пик на интереса към целесъобразността от насочване на културните приоритети към роботиката, не само в областта на здравеопазването и социалните грижи. Необходимостта от достатъчен изследователски и практически социално-медицински опит за осъществяването на качествени иновации в областта на медицинското програмиране и роботика, понастоящем най-адекватно може да се изрази в масови непосредствени измервания на психо физичните показатели на населението по общоприети и нови критерии и с оглед на преки обществени ползи в конкретните пандемични условия и в трудните за прогнозиране социокултурни параметри на близкото бъдеще.

Ключови думи: достъпност, увреждания, показатели, измервания, медицина, програмиране, роботика, здравеопазване, социални грижи, трудова адаптация, човешки права, пандемия

INTERDISCIPLINARY APPROACHES OF STUDYING THE PSYCHOSOMATIC INDICATORS OF DISABLED PEOPLE FOR THE AIMS OF MEDICAL PROGRAMMING AND ROBOTICS

Galina Bogdanova ¹, Liana Galabova ²

¹ Institute of Mathematics and Informatics at BAS, Sofia, Bulgaria

² BAS, Sofia, Bulgaria

Abstract: Constrained public reflection on the regression of global critical epidemic situation of spring 2020 provoked visible recent peak of the interest in advisability of direction of cultural priorities to robotics, not only in the fields of health and social care. Necessity of sufficient experience in socio-medical research and practice for achievement of quality innovations in the fields of medical software programming and robotics, recently could be most adequately expressed in mass direct measurements of psychophysical indicators of population on considered and new criteria and with regard of direct public advantages in particular pandemic conditions and in hardly prognosable sociocultural parameters of near future.

Keywords: accessibility, disabilities, indicators, measurements, medicine, software robotics, healthcare, social care, labour adaptation, human rights, pandemics

Здравеопазването и социалните грижи са един от обществените сектори представителни за цялостното текущо глокално културно състояние на населението като човечество. След досегашния застрашителен пик на миграциите надминаващи по острота и безизходност съвременните военни конфликти и бързо развиващото се състояние на високотехнологичните системи за сигурност, стереотипът на регионалното социално неравенство изразен чрез сентенцията: „Мизерията създава таланти“ все по-малко може да се отнесе към цивилизацията, която постепенно се оформя след постмодерното информационно общество. Трудността да се охарактеризира и дефинира прогнозирания цивилизационен скок фокусира обществените тенденции чрез пандемия простираща се във времето не повече от един сезон, предстои да се разреши на първо място чрез отпадане на повечето от културните резерви на досегашните поколения към масовата социализация дигитализацията, роботизацията и виртуалността като базови цивилизационни характеристики и ценностни ориентации.

Естественят риск от поредното циклично цивилизационно преповтаряне на предозирването на технологизация едва ли може да застраши човечеството отвъд вече осъществените в доскоро немислими перспективи и мащаби биологични и социални експерименти, чиито последиствия едва започват да се появяват на повърхността на социалните процеси в хода на достигането им на прозрачност чрез новите медии. След като чрез дигитализацията журналистиката и фотографията се масовизираха, демократизираха и депрофесионализираха, предстои съвременното човешко ценностно съзнание да се справи с високотехнологичните си стремежи към непрестанна споделена локация и излъчване на ежедневието си в реално време с доброволно споделяне на лична информация с риска от девалвация на идентичността.

Комуникациите и благоустройството без социалния си ореол на лукс и разточителство връщат потребителската бизнес култура и ценността на туристическата рекреативна мобилност в предмодерните исторически периоди, когато качеството на здравеопазването и нивото на социални грижи не е давало възможност на човечеството да премине ценностната граница на генната модификация неадекватна на реална социална потребност, чието търсене като продукт се налага като културна индустрия и застрашава цивилизационни устои. Футуристичните рефлексии в изкуството като отглас от продължителното културно творчество на ръба на социалната поносимост и конфликта днес не са достатъчни да осъществят ценностен скок от миналото

към бъдещето, тъй като реалността изведнъж демонстрира несъстоятелност да разреши устойчиво проблемите на практиката

ТРАНСПОРТ И КОМУНИКАЦИИ

Транспортните комуникации и инфраструктури са една от сферите, в които и чрез които основно се решават етичните общочовешки проблеми на миграцията, izolацията, снабдяването, благоустройството и регионалното развитие. Заедно с медиите и комуникационните технологии тези сектори са са традиционно на първата фронтова линия в кризисни ситуации и неотменно подsigуряват ресурси, включително информация, в реално време като претърпяват и негативите идващи от парализирането на спорта и туризма с рекреативните и фестивалните събития като културни практики. След кризисното подобряване на качеството на управление на селищните обществени структури предстои да се повлияе и от повишаването на съзнанието за ключовата социална значимост на тези сектори, наред с медицината и промишлеността занемарени за сметка на експорт и емиграция.

Постоянната разработка на нови технологии за целите на транспортните комуникации, вкл. програмни продукти за роботиката, обединява значителен инженерен ресурс първоначално предназначен за рискови сфери от отбраната през сигурността и здравеопазването до социалните грижи за хора в неравностойно положение (Sabev, 2020; Karagyozov, 2019), включително и кризисно и пост-травматично.

Благоустройствените придобивки, които чрез бизнеса и масовото потребление навлизат трайно в бита и значимо променят културните навици на населението, в повечето случаи не биха се реализирали в глобален башаб, ако не бяха проектирани в отговор на високо специализирани и тясно профилирани професионални нужди. Изобретенията и внедряванията, които успяват да променят света са иманентно заложили в стремежа да се промени живота, воден от усърдието в социалните грижи за включването на неравностойни лица и групи с цел те да не застрашават материално и духовно обществото като цяло. Пандемията от 2020 недвусмислено демонстрира риска от застрашаване на благополучието на елитите при висока степен на нарушаване на егалитарния баланс, който забележимо очертава цивилизационни последици [Фиг. 1].

НАЗЕМЕН	ПОДЗЕМЕН	ВОДЕН И ПОДВОДЕН	ВЪЗДУШЕН	КОСМИЧЕСКИ
Снабдяване, сигурност, отбрана, туризъм	Заетост, туризъм	Снабдяване, туризъм, сигурност	Снабдяване, туризъм, комуникации и сигурност	Комуникации, сигурност, отбрана

Фиг. 1. Приоритети на обществения транспорт

ЗДРАВЕОПАЗВАНЕ И СОЦИАЛНИ ГРИЖИ

Поставени във фокуса на социокултурното завихряне на един сравнително кратък, наситен с послания и богат на данни и изводи кризисен период, секторите на здравните и социални грижи рискуват да бъдат травмирани още повече, отколкото функционирането им е заплашено от условностите на постоянна и трайна икономическа криза и социалната трансформация. Безвъзвратно е пропусната и възможността за изобретяването на глокални културни решения за оптимизирано управление на сфера като медицината с толкова изявено научно, етично и обществено значение, на водеща местна традиция неадекватно подсигурана с ресурс за изпълнение на своите цели, включително и на социално възпитание на съзнание за обществена хигиена надхвърлящо стандартите на третия свят. След щедрото приемане на свои и чужди имигранти в крайно затруднената социална система на страната и при условия на субсидиране на престижното българско медицинско образование чрез обучение на чуждестранни студенти и продължаване на традицията на подсигуряване на елитите на други страни, идва времето за внимание и към управлението на здравеопазването и благоустройството, които потенциално да дадат обозрими социални резултати. Фокусът на медицинските изследвания върху усъвършенстване на медицинската технология (Dimitrova, Lozanova, Lahchiev & Roumenin, 2012) изисква и адекватно съотнасяне към състоянието на здравеопазването.

Кризата в снабдяването и заетостта и пандемичните социални грижи като тест за обществена солидарност и консолидационни субкултурни тенденции

Продължителното пренебрегване на бедността, трудовата миграция и демографските проблеми в контекста на геополитически формации насочени към повишаването на глокалното благосъстояние чрез разрешаване на регионални кризи днес изглежда спешно намира изход от липсата на стабилност в екстремната пандемична ситуация. Ако при

изкуствено създадените оптимални тестови условия за апробиране на рискови социални политики не се експлоатират потенциала на кризата да отчете измерими показатели и приоритизира сектори, в пост-травматичните условия на последвалата културна реабилитация това може да се окаже съвсем невъзможно. Тъй като в условия на завишен обществен натиск много от показателите за наблюдение и инструментите за работа в рутинни ситуации се оказват неадекватни, сега е моментът да се приложи опита на хората с увреждания и друго неравностойно положение. Привикнали, приспособили се и развили механизми за по-добро ориентиране в условностите на принудителния живот в изолация и постоянна ежедневна и дори рутинна необходимост от справяне с ограниченията на социалната дистанция и недостъпността на голяма част от социокултурните придобивки, които днес не са лукс за повечето хора както се установява при конкретното проучване на достъпността (Sabev 2020, 2017; Sabev, Georgieva-Tsaneva, & Bogdanova 2020; Karagyozov, 2019) и въпреки трудностите да се премине към нов цивилизационен етап [Фиг. 2].

ТЕХНИЧЕСКИ И ТЕХНОЛОГИЧНИ ИНОВАЦИИ	АКСИОЛОГИЧНИ КУЛТУРНИ ТРАНСФОРМАЦИИ	ПРЕОРИЕНТАЦИЯ НА МАСОВИТЕ ЧОВЕШКИ РЕСУРСИ
Компенсация на човешки ресурс изложен на здравен риск от замърсяване и заразяване	Информационно подсигуриране на културната трансформация осъществяване чрез технологични иновации	Разработка на компенсаторна стратегия за преодоляване на изоставането в социокултурното етичното осмисляне на иновациите
Роботизирана техника подлежаща на специализирано проектиране, производство, оптимално натоварване, ремонт и дезинфекция, социална адаптация	Обезопасяване на хуманни лични пространства от рисковете на неконтролирано роботизирано присъствие и намеса чрез усъвършенстване на комуникация човек-машина-социум	Компенсаторни механизми на моделиране на трудовия пазар и адекватна политика на релокация на човешки ресурс в здравеопазването и благоустройството
Функционално избягване на риска от дефицити на програмирането чрез интензивно събиране на данни в екстремни условия	Развитие на адекватни съвременни компетентности за управление и социализация на на роботизирани хардуерни и софтуерни технологични и ресурси	Ефективна прогностика на роботизираното програмиране и оптимална организация на релокацията на масови човешки ресурси от престижни и приоритетни икономически и обществени сектори

Фиг. 2. Обществени нагласи към поредна индустриална революция

ОПАЗВАНЕ НА ПРИРОДНО И КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Постоянният през последните десетилетия риск за опазването на местното културно наследство в България поражда нехомогенни и понякога крайно противоречиви процеси на повишаване на общественото съзнание за съпричастност към общочовешките ценности. Неадекватността на местните към световните съвременни стандарти за икономическо подсигуряване на човешките ресурси като носители на наследството и стожери на общественото благополучие е трайно предизвикателство с роля на социокултурен стимул за развитие. Непрекъснатите комплексни изследователски усилия проявени в система от културни инициативи показват резултатност значима и за приоритетните обществени сектори свързани с видимо благоустройство и обективно измеримо социално благополучие. Катастрофалните последици за глобалното здравеопазване по време на пандемията през март 2020 година се развиват в явен ущърб на икономиката, но още по-значителни могат да се окажат културните трансформации, които в бъдеще да се изтъкуват и като окуражаващи извън конкретния критичен контекст.

Надеждността на утвърдените и непосредствено определяните критерии и показатели на медицинската статистика при оперативното информационно подсигуряване на взимането на решения през този сравнително кратък времеви период протичащ в относително огромен мащаб на обществена значимост на пандемичните явления позволява очертаването на ценни междинни изводи още в непосредствения ход на така стеклите се извънредни събития, които е възможно впоследствие напълно да загубят социална актуалност. Вписването на българските социални обстоятелства в глобалната екстрена ситуация към края на април 2020 все още се оценява като репрезентативно и очакваният епидемиологичен ефект за страната на този етап се оценяват като прогнозирано положителни. Но какви модели в предстоящите седмици и месеци или година предстои да бъдат следвани, разработени и апробирани, все още е трудно да се предвижда и предлага. А това време е от особена важност като генериране на екстрени възможности за събиране на данни за медицинското програмиране и роботизацията, за тестване на иновативни решения, включително и във връзка с наследството.

Околната среда

Потенциалът на местното природно богатство за постоянна психофизична рехабилитация на човешкия ресурс чрез възможността за общуването с естествената среда на населението и връщането към слабо

населението територии още веднъж доказва своята същностно хуманна ценност. Не по-малко от културното наследство, общуването с изкуството и цялото разнообразие от мотивация за туристическа мобилност, рисковата и високо ценена и постоянно проблематизирана връзка на хората с природата чувствително премества фокуса на съвременните иновационни търсения от напредъка на генното инженерство и рефлексии от социалното. Отнасянето на епидемията към дефицитите на регулацията на близостта с природата, рискът за изкуствено отглежданите животински видове, особено при изключенията от превантивните мерки на социална изолация за извеждане на домашни любимци и работата в земеделието и животновъдството, въпреки вредното обездвижване и невъзможността за излизане на чист въздух за хората и общия риск от претоварване на здравната система извеждат на преден план диагностичните процедури.

Завръщането на въздействието на природата в населените места като предпоставка за акултурация

Психофизичните измерения на безизходицата на принудителната социална изолация с ефекти аналогични на индивидуално и колективно поведение при бедствия и аварии трудно може днес да се изтъкува изцяло положително. Опасенията от социален експеримент, злоупотреби на мащабно глокално ниво и нови асоциални тенденции, които да бъдат преодолявани с цената на съществени ресурси за положителни придобивки достигат до паника, която причинява преразход на допълнителни усилия за обществено регулиране. Първоначалната неадекватност на емблематични обществени културни фактори с потенциал за консолидиращи функции постепенно преминава в изпълнение на очакваните отговорности и практически роли.

Неочакваните темпове и ефекти на нагледното експериментално компенсиране на самоубийственото замърсяване на природната среда и преустановяването на масовото непрекъснато унищожаване на природното наследство в екстремните пандемични условия на глобална човешка изолация, същевременно поставят в остър психофизичен риск населението на земята, а въпреки непремерения риск от пренапрежение, показват завиден и непостижим в нормални условия спад на деструктивни социални явления като престъпността и конфликтите. Пропускането на шанса за научни измервания и изобретяване на креативни критерии и показатели за отчитане на непосредствения колективен и индивидуален ефект от извънредни мерки и изкуствено предизвикани явления обхваща широк социокултурен диапазон от

фолклорни, през статистически до инфраструктурни спонтанни решения . Настоящите динамични идеи за промишлена революция, интернет на нещата, културните ефекти от добавените реалности, ръста и особеностите на роботизацията не само като сектор и практика, но и като вид призвание, възприятие и култура (Dimitrova, 2020), новите комуникационни мрежи и технологии, вероятно са довели до предпарадигмално натрупване, което очертава нетрадиционен ремодернизационен ефект на цивилизационна след-постмодерна промяна, чието дефиниране е навлязло в напреднал дискуссионен етап нуждаещ се от екстрените обстоятелства на глобална криза или конфликт, които да изявят същностни културни характеристики скрити зад отделни маркери [Фиг. 3].

СОЦИАЛНА ЗНАЧИМОСТ НА ДОСТЪПНОСТТА НА ПРИРОДНАТА СРЕДА	ПРЕТОВАРВАНЕ НА МЕДИИ И КОМУНИКАЦИИ	ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА ЗАМЪРСЯВАНЕТО
Наличие, търсене и оптимална експлоатация на природни богатства	Увеличение и рисковете на информационния поток и комуникационните технологии	Шум, вибрации, радиация, климат, човекопоток, населеност, мобилност
Пиетет към хуманитарни и природни богатства, социално управление и демографски политики	Повишаване на дигиталната компетентност и практики на природосъобразен начин на живот и здравеопазване	Промислени отпадъци, рискови индустрии, транспортни комуникации, конфликти и бедствия

**Фиг. 3. Преосмисляне на социалните приоритети
на природното наследство**

Благоустройството и културното наследство

Спешното изпълнение на критериите за социална съобразност на голямо множество пренебрегвани до момента у нас условия на живот, общоприети в страните с висок икономически стандарт засяга необратимо и сектора на културното наследство в България. Въпреки недооценяването на риска в момент на криза и спешно изпълняване на противопандемични критерии, очакванията са приетите хигиенни мерки да продължат да се подсиgurяват и след изтичане на ограниченията при постепенната отмяна на извънредното положение. Повишаването на този нов вид социална превантивна култура е базирано на по-реактивното и рефлексивно отчитане на редица психосоматични критерии, които към момента са били грубо незачитане, въпреки прякото им отношение към правозащитните подобрения при обществените усилия и държавни политики по благоустройството през последните десетилетия и все още живата памет за социалистическото организационно наследство след известен период на демократизационно

отхвърляне на негативните аспекти на засиления планиран и централизиран културен контрол.

Пандемичната самоизолация е благоприятен момент за осъзнаване на социално ниво на ползите от масовото роботизирано наблюдение на ежедневните промени на психосоматични показатели на населението, включително усъвършенстването на предлаганите за целите на секторите на сигурността и търговията споделена локация и видеонаблюдение, което по този начин се превръща в живо мобилно картографиране и аудиовизуално излъчване и се поставя под въпрос неговата визия, мисия и ценности. Впечатляващия потенциал за социална подкрепа чрез новите възможности за постоянно наблюдение на трудовите дейности на редица професии, например в обществения транспорт, като и социално-консолидационните ползи от излъчване на живо на творческите процеси и изяви на културните и просветни дейци далеч не са същите като в кризисни ситуации. Критичните екстрени обстоятелства на дигитализация, виртуализация и роботизацията, макар и в определен момент ориентирани към твърде конкретни практични цели, показват значителен потенциал да повлияват проблемната културна перцепция на множество нови практики и иновационни продукти като по-трайно ги пренасят от специфичната им мотивация за изобретяване, например с военно-разузнавателни цели или за специфични нужди на хора със затруднения и увреждания, а същевременно редуцират до необходимия разумен минимум резервите на хората поради опасения от редица рискове и злоупотреби.

Възможности за живото наследство и рискове за материалното

При създалата се екстрена и безпрецедентна глобална ситуация на пандемия, от една страна се изисква бърза културна реакция на изобретяване на нови практики, а от друга страна възможностите за повлияване на обществени климат със средствата на наследството и изкуството са изнесени изцяло онлайн. Преосмислянето на общностността, мобилността, солидарността и комуникацията се осъществява на границата на културна конфликтност, каквато се разразява в църковните общности вследствие на необходимостта от мигновена и динамична общностна или субкултурна трансформация на утвърдените практики и норми. Например, в България духовенството е единственото съсловие в страната, което с риск за живота, имиджа на вероизповеданието, ресоциализацията на религията и безопасността на клир и паство, към началото на великденските празници

все още отказва да носи предпазни средства на сакралното си работно място, което е едновременно и фокус на призвание и вероизповедание.

Част от хората също не приемат или са склонни да отстраняват предпазните си средства в светите места и по време на богослужение, в различна степен при отделните тайнства, ритуали, обичаи и рутинни навици, тъй като те нарушават изконната характерна символична образност и застрашават душевния комфорт на едни хора за сметка на готовността на други за рестрикции на деноминационните свободи. При това положение, ако се приеме като експериментално, може да се прогнозира как биха се посрещнали евентуални медицински измервания, колкото и да е аргументирана необходимостта им (Bogdanova & Galabova 2019). Тъй като у нас днес духовенството не изучава хигиена, както в миналото, а освен това, не е добре проучена възможността за адитивно и девиантно поведение, свързана с неправилна организация на положителните измерения на религиозността на социалната и по-специално, емоционалната интелигентност в контекста на църковния етнос и вероизповеданието (Nazarska & Shapkalova, 2018; Nikolova, 2019) на практика възникват индивидуални и социални рискове.

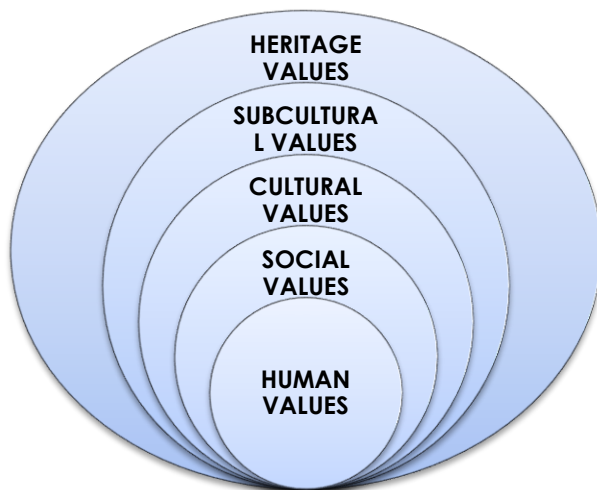
Самото отслабване на рестрикциите на мобилността показва, че вариращите религиозни традиции на хигиена, профилактика, терапия и социална дистанция са поставени на изпитание от пандемията заедно с туристическите измерения на фестивалните практики. Рисковата дезинфекция на храмовете като донякъде действаща част музейните и религиозни места и повишаването на съзнанието на вярващите и туристите за обществена и лична хигиена безспорно е дългоочаквана социокултурна придобивка, която ще промени значително здравната култура на населението и благосъстоянието на страната като цяло. Но преди в комплексна глобална перспектива да се осъзнае това обстоятелство като цивилизационна промяна, необходимо е да се осъществи социално-психологична превенция, която да подсигури постепенната, макар и принудително екстрена и крайно динамична обществена промяна. С продължаване и отслабване на принудителната изолация очакваните мерки на адекватизиране на благоустройството предстои да надхвърлят по мащаб и качество първоначалното рутинно опазване на предметната среда от риска на negliжиране на опазването ѝ при неблагоприятни фактори на експлоатацията.

При масовите ограничения в придвижването и достъпа до природната среда, хората затруднени в рязката необходимост да преосмислят житейските си приоритети и ежедневно си поведение и не успяващи навреме да компенсират редуцирането на креативните и рекреативни възможности и без друго затруднени от ниския икономически стандарт и социалната стратификация е възможно да понижат своето съзнание за материално културно наследство и да преоткрият и възсъздадат живота, където рискът от изкуственост не е по-малко значим и при подобряване на дигитализация и реално-виртуално присъствие [Фиг. 4].

ЖИВО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО	НЕДВИЖИМО МАТЕРИАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО	ДВИЖИМО МАТЕРИАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО
Ограничаване на традиционните практики на образование, творчество, отход и развлекателна индустрия	Приоритет на нерегламентирана дигитализация и виртуализиране на посещаемостта	Концептуална промяна във валоризацията на материалните обекти като средоточие на живо наследство в риск
Проблемна приоритетност на културните дейности за сметка на икономическата им ефективност и управляемост и в условия на криза	Редуциране на оптималната експлоатация и невъзможност за поддръжка на обекти и устойчиво развитие	Дилеми на представянето на статични материални ценности при повишена необходимост от динамизиране на сектора

Фиг. 4. Критерии за критично съхранение на културно наследство

Медицинското програмиране и роботиката следват хода и особеностите на реалния живот с неговите потребности, но трудно могат да се усъвършенстват без абстрактните предпоставки на моделирането и създаването на изкуствен интелект, които изискват адекватна културна социализация като в същото време провокират хуманните ценности. Интердисциплинарните подходи на проучване на психосоматичните показатели на хора с увреждания за целите на медицината изискват не само съвместяване на комплексната трансдисциплинарна и транскултурна проблематика на инвалидността като модел за справяне с кризисни обстоятелства, с подходите на точните и естествените науки. Разгледаните актуални проблеми на културното осъзнаване на състоянието и нивото на ежедневно достъпност като комплексно и динамично приоритизирана ценност [Фиг. 5], оттам и като реална и актуална визия, мисия, нагласа, стратегия, политика и практика пряко касаят възможностите за повишаване на качеството на живот в глокален план и показват необходимостта от предварително научно внимание към специфичното, което е малко вероятно да стане социална практика.

Фиг. 5. Степенуване на приоритети при повишаване на съзнание за ценности достатъчно.

LITERATURE (ЛИТЕРАТУРА)

На български език

- [1] Kabakov, Ivan. (2007). Pravo na kulturno mnogoobrazie. Sofia. Univ. izd. Sv. Kl. Ohridski.
- [2] Marazov, Ivan, Tatjana Chalganova. (2005). Trakijskoto svetilichte Beglik-Tach. - V: Studia Archaeologica Universittis Serdicensis. Suppl. IV, Stephanos Archaeologicos in honorem Professoris Ludmil Getov. Sofia, 482 – 485.
- [3] Prodanov, Stefan. (2010). Ikonomiticheski i finansovi aspekti na otcenjavaneto na sabitijnija turizam po primeru na reenaktmant-festival. - V: Godichen almanah "Nautchni izsledvanija na doktoranti" na SA "D.A. Tcenov", kn. 3, 359-364.
- [4] Sb. Mealiti v Trakija, tchast II pod red. na Al. Fol. (1982). Sofija. Izd. Nauka i izkustvo.
- [5] Sb. Trakijski pametnitci. (1976). Megaliti v Trakija, T. 1 pod red. na Al. Fol. Sofija. Izd. na BAN.
- [6] Chalganova, Tatjana. (2012). Trakijskite planinski i skalni svetilichta. - V: Marazov, Ivan, Tatjana Chalganova. Heterotopia na Drevna Trakija. Sofija. Izd. Dromus OOD, 161 – 192.
- [7] Chkorpil, Karel i Chermengild. (1913). Arheologiticheski belejki ot Strandja planina. - V: IBAD, №3, 235-262.

На английски език

- [1] Boissevain, Jeremy. (1992). Introduction. – In: Revitalizing European Rituals. Boissevain, J. – eds. London. New York. Routledge.
- [2] Cohen, Eric. (1988). Authenicitit and Commodification in Tourism. – In: Annals of Tourism Reserch, vol. 15, 371 – 386.
- [3] Mac Cannell, D. (1976). The Tourists. – A New Theory of the Leisure Class.
- [4] Hobsbawm, Eric. 1983. Introduction.- In: The Invention of Tradition. Hobsbawm, E., T. Ranger – eds. Cambridge. Cambridge University Press.
- [5] Redfoot, D. (1984). Touristic Authenticity: Touristic Angst and Modern Reality.- In: Qualitative Sociology 7 (4) : 291 – 309.

ИЗПОЛЗВАНЕ ВЪЗМОЖНОСТИТЕ НА НОВИТЕ ТЕХНОЛОГИИ ЗА СЪХРАНЯВАНЕ И ПОПУЛЯРИЗИРАНЕ НА ТРАКИЙСКОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Весела Георгиева

Докторант, Софийски университет „Св. Кл.т Охридски“

Абстракт: В доклада се представят възможности за съхраняване на тракийското културно наследство, свързано с Долината на тракийските владетели чрез използване на възможностите на новите технологии. Представят се резултати от изследване на процесите, свързани със социализацията на музейните обекти, които имат важно значение за развитието на културата и туризма в Казанлъшкия регион и необходимостта от въвеждане на практики за привличането на различни видове музейна публика. Установени са положителни практики в посока на прилагането на съвременни информационни и комуникационни технологии, отнасящи се до представяне и промотиране на тракийското културно наследство, подобряване на обслужването и насърчаване на посещаемостта на музейните обекти от Долината на тракийските царе, чрез отделянето на специално внимание върху осигуряването на интелектуален достъп до всички тях и приложение на съвременните ИКТ. Изведени са перспективи за съхраняване и популяризиране на тракийското културно наследство, свързано с Долината на тракийските владетели, сред които осигуряването на интелектуален достъп до музейните обекти от Казанлъшкия регион. На базата на контент анализ на документи и медийни публикации е установено прилагането на практики, предоставящи възможности за нововъведения, интерактивни форми, виртуални разходки, използване на технологични решения с виртуална и смесена реалност и други иновации, свързани със съвременните ИКТ в музеите.

Ключови думи: Тракийско наследство, социализация, информационни технологии.

USING THE CAPABILITIES OF NEW TECHNOLOGIES TO PRESERVE AND PROMOTE THE THRACIAN CULTURAL HERITAGE

Vesela Georgieva, PhD studentp Faculty of Philosophy
Sofia University "St. Kliment Ohridski "

Abstract: The paper presents opportunities to preserve the Thracian cultural heritage associated with the Thracian Valley , using the potencial of new technologies. The results of the study of the process are presented, related to the socialization of the museum sites, who are important for the development of the culture and tourism in the Kazanlak region and the need to introduce practices to attract different types of museum audiences. Positive practices have been identified towards the application of modern information and communication technologies, relating to presentation and promotion of the Thracian cultural heritage and improving the service that promotes the visitation of museum sites from the Valley of the Thracian Kings by paying special attention to providing intellectual access to all of them and the application of modern ICT. Prospects for preservation and promotion of the Thracian cultural heritage related to the Valley of Thracian rulers are presented, among them providing intellectual access to museum sites from the Kazanlak region and applying practices that provide opportunities for

innovations, interactive forms, virtual walks, use of technological walks, virtual and mixed reality solutions and other innovations related to contemporary ICT in museums.

Keywords: Thracian heritage, socialization, information technology.

Въведение

През последните десетилетия се наблюдава бързо развитие на съвременните информационни и комуникационни технологии, намиращи приложение в музеи, библиотеки, архиви и други институции на паметта, които разполагат с богати научни фондове и които използват тези технологии с цел да се улесни както научната им обработка, така и тяхното популяризиране. Процесите, свързани със социализацията на музейните обекти, имат важно значение поради редица фактори. Някои от тях се отнасят към развитието на културата и туризма, необходимостта от въвеждане на практики за привличането на различни видове музейна публика, включително повече млади хора в музейните обекти и други. Всичко това би могло да бъде реализирано частично чрез въвеждането и прилагането на повече съвременни информационни и комуникационни технологии в сферата на културата.

Актуалност и значимост на темата

Община Казанлък има значителен потенциал за развитие на туризма и през годините полага последователни и целенасочени усилия в посока за превръщането на Казанлък в атрактивна и предпочитана туристическа дестинация. В потвърждение на тезата, могат да бъдат посочени факти, селектирани от отчет за изпълнението на Програмата за управление на община Казанлък – 2015-2017 г., където е посочено, че сред едни от „основните цели през 2017 за изграждане на устойчив туризъм са:

1. Повишаване имиджа на града и позициониране на Казанлък като атрактивна дестинация със собствен облик и богато културно-историческо наследство в България, страните от Европейския съюз и другите основни чуждестранни пазари
2. Повишаване привлекателността на общия туристически продукт на Общината, чрез благоустрояване на инфраструктурата обслужваща туризма, чрез развитие на туристическите атракции, опазване и съхраняване на чистотата на околната среда на района, подобряване състоянието и експониране на културно-историческото наследство, както и чрез подобряване на качеството на туристическите услуги“¹⁸.

¹⁸ Отчет за изпълнението на Програмата за управление на община Казанлък за втората година на мандат 2015 – 2019. В: Сайт на Община Казанлък [Онлайн]. Прегледан на: [01.06.2020]. Достъпно от: <https://www.kazanlak.bg/page-6388.html>

Споменатите по-горе фактори допринасят както за утвърждаването на значимостта и актуалността на темата от гледна точка на развитието на културния туризъм в Казанлъшкия регион. Същевременно тези фактори могат да бъдат разгледани и представени в контекста за използване възможностите на новите технологии за съхраняване и популяризиране на тракийското културно наследство, свързано с Долината на тракийските владетели. Използваните методи за анализ се отнасят към контент анализ на нормативни документи, законодателни решения и административни решения във връзка с музейните обекти в района на град Казанлък и Долината на тракийските владетели.

Обект и предмет на изследване по темата

Обектът на изследване се отнася към музейните обекти в Долината на тракийските владетели, а предметът е влиянието на новите технологии за социализация (информационни технологии; дигитализация и др.) на тракийските гробници и музейните обекти, свързани с Долината на тракийските владетели. Целта е установяване на възможности за популяризирането на културното наследство от Долината на тракийските царе чрез прилагането на съвременните информационни и комуникационни технологии и осигуряването на интелектуален достъп до музейните обекти.

Хипотезата е, че с цел ефективното промотиране на тракийското културно наследство, подобряването на обслужването и насърчаване на посещаемостта на музейните обекти от Долината на тракийските царе е необходимо да се осигури и интелектуален достъп до всички музейни обекти, както и да бъдат приложени съвременните ИКТ. През последните години личи все по-силно изразена тенденция, свързана с необходимостта различните паметници на културата и открити артефакти да бъдат съхранявани и предавани на поколенията, превръщайки се в електронни носители на информация. Важен фактор са възможностите за подобряване процесите на социализация чрез научни и технологически нововъведения в лицето на съвременните информационни технологии.

Биха могли да се формулират следните допускания:

Първо, осигуряването на интелектуален достъп до музейните обекти от Казанлъшкия регион и прилагането на практики, предоставящи възможности за нововъведения под различни интерактивни форми, в това число виртуални разходки, ще стимулира културния туризъм в Казанлъшкия регион;

Второ, използването на технологични решения с виртуална и смесена реалност и други иновации, свързани със съвременните ИКТ в музеите, успешно биха могли да подпомогнат развитието на културния туризъм както на местно, така и на национално ниво.

Специфики на Казанлъшкия регион и Долина на тракийските царе

Казанлъшкият регион заема важно място в политическата и културната история на България. Това се обуславя най-вече от географското му

положение и благоприятните природни и климатични условия, довели до обитаването му от траките от дълбока древност.

Казанлъшката долина се намира в центъра на България между двете планински вериги - Стара планина и Средна гора. Според писмените и материалните паметници, най-древните жители по тези земи са траките, а проучените в годините могилен некрополи свидетелстват за духовната и материалната им култура, за чиито образци може да се твърди, че са без аналог в световното културно наследство.

Траките са ни оставили множество свои паметници, откриването и проучването на които попълва археологическата карта на България. Те са познавали редица занаяти, но водещо място заемат ювелирните произведения на изкуството каквито са различните накити – пръстени, огърлици обици, гривни и др., отличаващи се с майсторство и начин на изработка. Не по-маловажна е и духовната им култура, достигнала до нас чрез гробниците и гробничните съоръжения и извършваните в тях погребални обреди, за които свидетелстват множеството открити движими културни ценности, част от погребалния инвентар. Концентрацията на многобройните паметници на тракийската култура именно в Казанлъшкия регион се свързва най-вече със столицата на Одриското царство - Севтополис, който е значим „център на политическата власт“¹⁹. Също така в региона „са регистрирани над деветстотин могили, като сто четиридесет и четири са разположени в източната част на Долината“²⁰. В годините са проучени повече от двадесет могили като значими археологически проучвания са направени през 1944 г., когато е открита Казанлъшката тракийска гробница, както и в годините 1992-1997 г. в Казанлъшката котловина и през 2004 г., когато са открити гробниците в могилите Голяма Косматка и Светица. По-голямата част от направените открития в Казанлъшкия регион са от експедиция ТЕМП и имат висока научна и художествена стойност. Тяхната многобройност се дължи благодарение на факта, че членовете на експедицията работят с „необикновено бързи темпове, използват геофизична и земекопна техника и има значителен състав от квалифицирани кадри – археолози, архитекти, геофизици, художници, реставратори и др.“²¹.

Сред най-значителните открития на експедицията в Долината на тракийските владетели са гробниците в „могилите Оструша, Славчова, Голяма Арсеналка, Хелвеция, Грифоните, Шушманец, Голяма Косматка и

¹⁹ Могили и гробни съоръжения в Долината на царете [онлайн], Посетен на 21.06.2020, Достъпно от: <http://traciantombs.blogspot.com/2013/08/grobnite-sorjeniya-v-dolinata-na-carete.html>

²⁰ Пак там ...

²¹ ТЕМП. В: Траколожка експедиция за могилен проучвания [онлайн]. [Посетено на 29.06.2020]. Достъпно от: <http://www.thracetemp.org/>

други²². Откритията на голяма част от гробниците в Казанлъшкия регион, направени от д-р Китов и експедиция ТЕМП, оставят не само трайна следа в Българската история и спомените на гражданите на град Казанлък, но и допринасят за превръщането на града в значима и привличаща множество български и чуждестранни посетители атрактивна туристическа дестинация.

Значимост на културното наследство и нормативната регламентация

Позовавайки се на Закона за културното наследство, според чл. 3. (1) „Този закон има за цел да създаде условия за опазване и закрила на културното наследство, устойчиво развитие на политиката по опазването му и да гарантира равен достъп на гражданите до културните ценности при спазване на следните принципи:

1. равнопоставеност на различните видове културно наследство при осъществяване на неговата закрила;
2. децентрализация на управлението и финансирането на дейностите по опазване на културното наследство;
3. публичност и прозрачност при управлението на дейностите по опазване на културното наследство.

(2) Правото на достъп до културното наследство е възможност да се ползват културните ценности, като се осигури физически или интелектуален достъп до тях, без да се увреждат или подлагат на риск.

(3) Държавата, общините и частните лица създават условия и гарантират на всяко лице равен достъп до културни ценности.“²³

Анализирайки цитирания по-горе документ може да се направи допускането, че музейните обекти трябва да се стремят бъдат поставени в основата на развитието на устойчив културен туризъм и опазване и популяризиране на тракийското културно наследство. Не по-малко важно е и осигуряването на равни възможности за достъп до обектите, които да предоставят на своите посетители условия както за физически, така и за интелектуален достъп от всички видове целеви групи, включително на хора със специални потребности.

Относно публичността и прозрачността е от важно значение за подобряването и социализацията на музейните обекти да бъдат организирани повече съвместни дейности и инициативи с други културни институции, включително на национално и международно ниво. Чрез участието в различни събития като например изложения, изложби и други, от една страна биха могли да се подпомогнат процесите на популяризиране на културното наследство от Казанлъшкия регион, а от друга страна да бъде стимулиран обменът на добри практики както на национално, така и на

²² Пак там...

²³ Закон за културното наследство

международно ниво, а не на последно място, разбира се, да бъдат промотирани и популяризирани сред широката общественост.

Тракийското културно наследство и законовата регламентация

Говорейки за Казанлъшкия регион с препратки към Закона за културното наследство, бихме могли да твърдим, че тракийското културно наследство създава предпоставки и притежава висок потенциал за развитие на културен туризъм поради разнообразието по вид културни форми и културно съдържание, които съчетава и предлага. Казанлък е основно промотиран и популярен през два основни символа, а именно розата и траките които са емблематични и значими както за местната общност, така и за националното и световното културно наследство.

Според исторически сведения, Казанлъшкия регион е заселен още от дълбока древност и именно тук са открити множество материални следи, свързани с траките и тяхната култура. Разкритите гробни съоръжения впечатляват със своето разнообразие и майсторството при изпълнението и украсата им. Всички гробници от Долината заедно с древната столица на одрисите - Севтополис, превръщат района в място с висока концентрация на интересни и атрактивни паметници от тракийската епоха в България, което обуславя и необходимостта от тяхното опазване, социализиране и популяризиране като обекти от национална и световна значимост.

Поради всички тези фактори е необходимо да се работи в посока за осигуряване на равни възможности на всички посетители не само за физически, но и за интелектуален достъп до музейните обекти. Говорейки за интелектуалния достъп, може да се каже, че се отнася още към т.нар. дигитална достъпност. Чрез различни цифрови средства музеите и организациите, занимаващи се с опазването и популяризирането на културно наследство, биха могли да увеличат възможностите за достъп до тях, които бяха немислими до преди няколко години. Не само чрез интернет музеите в социалните медии могат да достигнат до нова и различна аудитория. Благодарение на технологиите те могат да адаптират информацията към специфичните характеристики, интереси, профил и очаквания на посетителите, както и да допълнят физическите посещения, предоставяйки им допълнителен достъп до материали, които да се използват дистанционно. Например достъпът в интернет до различни 3D модели позволява отблизо и в детайли да бъдат разгледани разнообразни по вид обекти.

Ето защо музеите като „институции, служещи в полза на обществото, трябва да разглеждат и осмислят достъпността като свой основен, приоритетен и дългосрочен ангажимент“²⁴.

²⁴ Making Heritage Accessible: Museums, Communities and Participation (2018)
<https://rm.coe.int/faro-convention-topical-series-article-5-making-heritage-accessible-mu/16808ae097>

Приложение на новите технологии в музейните обекти

Налагането и употребата на иновативни бази данни в интернет от културните институции, спомага за улесняването на достъпа до информация, както на служещите в дадената институция, така и на посетителите, превръщайки ги с развитието на технологиите в потребители. С течение на времето личат тенденции в развитието на базите от данни, изразени най-вече в улесняването и възможността за по-бърз достъп до необходимата информация. На следващо място е от важно значение да бъдат използвани повече иновационни технологии, които биха могли да подпомогнат улесняването както на научната обработка на различните открити в Долината на тракийските царе артефакти, така и популяризирането им. Важно е да отбележим, че съвременните информационни технологии не пречат на традиционните носители на информация, а дори напротив, тяхната цел е да ги усъвършенстват и надграждат. Съвременното развитие на науките изисква прилагането на информационните науки и технологии за точното и цялостно интерпретиране на богатото ни наследство от различните исторически периоди. С помощта на подобни нововъведения би могло да се улесни в известна степен достъпа и популяризирането както на музейните обекти от Долината на тракийските царе, така и на направените в тях открития. Миналото няма как да бъде върнато назад, нито съществуват възможности да бъде променено. За сметка на това високото обществено значение което има, поражда необходимостта от съхраняване на националната памет и предаването и на поколенията. Също така е важно да се има предвид, че осигуряването на достъп до мултимедийно съдържание с информация за културно-историческите обекти от Долината на тракийските царе или предоставяне на възможности за виртуално персонализирано пътуване до музейните артефакти с помощта на съвременните информационни и комуникационни технологии, би могло да осигури възможности за достъп на потребителите (посетителите) до цифрово съдържание и разнообразни видове мултимедия, в това число аудио и видео, както и снимков материал, свързан с музейните обекти от Долината. За

осигуряването на интелектуален достъп до тракийското културно наследство могат да бъдат използвани различни подходи. Такива например са приложението на виртуална реалност, виртуални турове, 3D възстановки като модерен начин за представяне на културното наследство и други подходи чрез които може да бъде привлечена по иновативен начин музейната публика. „В голяма част от нашите музеи, нещата се представят като във витрина на магазин, а трябва да се има предвид, че представянето на експонатите в съответния контекст е много по-възвущащо за публиката“²⁵.

²⁵ Да представиш културното наследство чрез иновативни методи [online]. Прегледан на: 01.06.2020. Достъпно от: <https://www.bloombergtv.bg/nachalo/2018-06-19/da-predstavish-kulturnoto-nasledstvo-chrez-inovativni-metodi>

Говорейки от друга страна за осигуряването на интелектуален достъп за целевата група и профила на туристите в лицето на най-малките посетители на музея, е важно да се има предвид, че за тях е „много важно да има т.нар. интерактивни кьове или работилници, където да могат да развиват различни видове дейности и умения. Това означава, че те не само ще дойдат в музея, за да бъдат разведени из залите, но това посещение би могло да бъде свързано с определен тип дейност, в която децата могат да бъдат в ролята на реставратори, да работят с разнообразни материали и др., като от значимост е и наличието на нови технологии, 3D представяне на експонатите и т.н.“²⁶. По този начин се биха могли да бъдат активизирани и образователните функции на музейните обекти, което да разшири обсега на посещаемостта от различни целеви групи и подобри тяхната социализация.

Не по-малко значима е и необходимостта от работа в посока за промотиране, реклама, повишаване на популярността и имиджа на културните обекти, както и за увеличаване на посещаемостта в тях в зависимост от различните профили на туристите. Това би могло да бъде постигнато чрез адаптирането на интерактивни практики, допълващи традиционното представяне на тракийското културно наследство, които биха могли да бъдат приложени под различни форми като част от образователни музейни програми, събития, свързани с културния календар на ИМ „Искра“ и Община Казанлък и други модели за социализация.

Бихме могли да направим допускането, че приложението на новите технологии в музейните обекти би могло да бъде практически реализирано чрез предлагането на възможности за достъп условно обособени на две равнища. На първо място музейните обекти биха могли да създават възможности за дистанционно посещение под формата на обособени виртуални музеи, както и да осигуряват електронен достъп до интернет линкове с видео филми, препратки към социални мрежи, ютюб и инстаграм канали, фейсбук страници и други, промотиращи разнообразното културно наследство на Казанлъшкия регион, включително представящи по иновативен начин богатата тракийската култура. На следващо място в самите музейни обекти с оглед развитието на съвременните технологии биха могли да бъдат обособени и предложени възможности на посетителите да превърнат посещението на обектите в запомнящо се преживяване. Много съвременни музеи все по-активно насочват експозиционната си дейност към интерактивност като вътре в музейните обекти предлагат на посещаващите ги да реализират срещата с миналото чрез виртуална, добавена или смесена реалност.

²⁶ Съвременните технологии – възможност музеите да станат по-атрактивни за децата. В: БНР [online]. Прегледан на: 01.06.2020. Достъпно от: <http://bnr.bg/radiobulgaria/post/100234670/syvremennite-tehnologii-vyzmoinost-muzeite-da-stanat-po-atraktivni-za-decata>

Заклучение

В заключение на всичко казано до тук е важно да кажем, че социализацията на музейните обекти и осигуряването на интелектуален достъп до културното наследство от Долината на тракийските царе е от особено важно значение за опазването и популяризирането на културното наследство, защото то е не само наследство на Казанлъшкия регион и на България, а също така е част и от световното културно наследство. Долината на тракийските царе в Казанлъшко е един от добрите примери за атрактивна туристическа дестинация от световна величина. Поради тази причина е необходимо да бъдат обособявани повече иновативни практики, които да подпомагат процесите, свързани с опазването и социализацията на обектите и предаването на културната памет и наследство на поколенията за бъдещето. Всичко споменато в разработката е валидно и актуално към тематиката за социализацията и осигуряването на интелектуален достъп с помощта съвременните ИКТ и приложението им за популяризирането на тракийското културно наследство. Досегашната дейност би могла да бъде осмислена и в посока нововъведения, сред които интерактивни форми, виртуални разходки, активно използване на социалните мрежи, технологични решения, виртуална и смесена реалност. Всичко това може да бъде приложено за популяризирането и утвърждаването на Казанлък като туристическа дестинация с местно, регионално, национално и световно значение и за създаването на устойчив културен туризъм.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] Да представиш културното наследство чрез иновативни методи [online]. Прегледан на: 01.06.2020. Достъпно от: <https://www.bloombergtv.bg/nachalo/2018-06-19/da-predstavish-kulturnoto-nasledstvo-chrez-inovativni-metodi>
- [2] Могили и гробни съоръжения в Долината на царете [онлайн], Посетен на 21.06.2020, Достъпно от: <http://traciantombs.blogspot.com/2013/08/grobnite-sorjeniya-v-dolinata-na-carete.html>
- [3] Отчет за изпълнението на Програмата за управление на община Казанлък за втората година на мандат 2015 – 2019. В: Сайт на Община Казанлък [Онлайн]. Прегледан на: [01.06.2020]. Достъпно от: <https://www.kazanlak.bg/page-6388.html>
- [4] Съвременните технологии – възможност музеите да станат по-атрактивни за децата. В: БНР [online]. Прегледан на: 01.06.2020. Достъпно от: <http://bnr.bg/radiobulgaria/post/100234670/syvremennite-tehnologii-vyzmojnost-muzeite-da-stanat-po-atraktivni-za-decata>
- [5] ТЕМП. В: Траколожка експедиция за могилни проучвания [онлайн]. [Посетено на 29.06.2020]. Достъпно от: <http://www.thracetemp.org/>
- [6] Закон за културното наследство, 2009 [online]. Прегледан на: 01.06.2020. Достъпно от: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135623662>
- [7] Making Heritage Accessible: Museums, Communities and Participation (2018) <https://rm.coe.int/faro-convention-topical-series-article-5-making-heritage-accessible-mu/16808ae097>

URBAN PLANNING OF THE SOUTHEAST PART OF TRAPEZITSA IN THE LIGHT OF THE LATEST RESEARCH

MIRKO ROBOV

National Archaeological Institute with Museum at BAS, Veliko Tarnovo, Bulgaria
mrobov@abv.bg

Abstract

After the 30's of the 13th century and until the end of the Tarnovo Kingdom in the south-east sector of Trapezitsa a specific urban planning was taking shape. Over several ledges are built some of the most significant Metropolitan churches, such as church № 3, 4 and 14, as well as a large closed ensemble near church №3, related to an eminent representative of the ecclesiastical hierarchy – most likely the bishop of this second in significance Metropolitan fort.

Immediately south of the episcopate is attached a large duplex building, with an imposing appearance – columns and an arch construction. From the east it ends with an apse. There are no traces of mural paintings on the plastered walls. Among the findings there is a vessel with an image of the Star of David. It is possible that this building had social and religious functions and was related to the Jewish people, who inhabited this fort during the 13th-14th centuries of Metropolitan Tarnovo.

Keywords: Trapezitsa, Church, Episcopate, Complex, Jewish People

ГРАДОУСТРОЙСТВОТО В ЮГОИЗТОЧНАТА ЧАСТ НА ТРАПЕЗИЦА В СВЕТИНАТА НА НОВИТЕ ПРОУЧВАНИЯ МИРКО РОБОВ

Национален археологически институт с музей при БАН, В. Търново, България

Резюме

След 30-те години на 13 век и до края на Търновското царство в югоизточния сектор на Трапезица се оформя градоустройствена картина на тераси са издигнати някои от най-значимите столични църкви – с номера 3, 4 и 14, както и голям затворен ансамбъл при църква №3 свързан с виден представител на църковната йерархия /най-вероятно епископът на тази втора по значимост столична крепост/.

Непосредствено южно до епископията е долепена голяма двуделна постройка, оформена представително – колони и аркова конструкция. От изток е завършвала с апсида. По измазаните с хоросан стени няма останки от стенопис. Сред откритите находки е съд с изобразена звезда на Давид. Напълно възможно е тази сграда да е била натоварена с обществени и религиозни функции и да е свързана с обетавалите тази крепост евреи през столично Търново – 13-14 век.

Ключови думи: Трапезица; църква; епископия; комплекс; евреи

На 18 март 1879 г. се учредява първото в страната археологическо дружество – Търновското [1]. Основен момент в програмните му цели е провеждането на археологически разкопки на Трапезица. Те започват още същата година [2]. Съсредоточени са в северната част на билото и са под ръководството на д-р Васил Берон и проф. Марин Дринов.

Последват разкопки през 1884 г. Съсредоточени са в Югоизточния сектор на крепостта като обхващат църкви с номера 3 и 4. Това е всъщност първият етап на проучването на въпросните култови паметници, тъй като повторно тук се работи и през 1900 г. под ръководството на франския археолог Жорж Съор [3]. В миниатюрата върху лист №2 от Ватиканския препис на Манасиевата хроника [4], сектора е отразен с крепостната стена и няколко църкви. Видимо от архитектурните особености, едната от църквите е куполна, а други две са с двускатни покриви и едноскатно покритие на странични галерии. Цвета на покривните материали показва, че куполната църква е покрита с оловни листове. При останалите църкви са използвани керемиди.

Църква №3 е с частично запазени градежи и много малки пасажии от вътрешната цокълна стенопис. В плана ѝ са поставени два входа съответно в западния зид на притвора и в южния зид на наоса. От север е ситуирано помещение, прилепено към църквата. Четири правоъгълни фундамента с посока север-юг, разположени западно от храма. Външният зид на помещението от север продължава към запад, като огражда широко дворно пространство. Оформени са пиластри откъм южното му лице. Както пише Н. Мавродинов, планът на Васил Димов [5] е неточен, но дава важни архитектурни подробности за несъществуващи по-късно елементи – две арки на западната и една на южната фасада на църквата [6]. Църквата е била повторно разкопана от Жорж Съор през 1900 год., като данните от това проучване не са известни. По план църквата е еднокорабна, кръстополна, с един притвор. Общите ѝ размери са 13/8 м. Апсидата е полукръгла. Суперструкцията е запазена на максимална височина от 0,60 м. Градежът на източната фасада е положен върху солиден блокаж, залят обилно с хоросанов разтвор. Този конструктивен похват е приложен с цел надеждното укрепване на терена, тъй като източният зид на църквата попада в самия край на терасата, а от там, към източната крепостна стена на Трапезища, теренът е със силно изразена денивилация. Това именно е наложило неговото допълнително укрепване. В оформлението на стените е вложен смесен градеж, от редуващи се редове от добре обработени камъни, с грижливо оформени лица, които се редуват с тухлени редове. Затова свидетелстват многобройните екземпляри от цели и фрагментирани тухли в насипа около църквата, а също и от отделни пасажии от градежа във вътрешността на църквата. Наосът е с форма на квадрат. Предолтарното пространство е разделено на три части от две стени, оформени с арки. Самият олтар е по-широк от наоса, като „напомня кръстовидните източни църкви в форма на буквата Т” [7]. Пространството е отделено с две колони, като базите им са стъпвали на зидани фундаменти, правоъгълни по форма.

Били са разположени симетрично върху двата стилобата, които опират в края на олтарната ниша. Запазен към времето на новите проучвания, е само

северният от тези фундаменти. Носещите елементи на подкуполният барабан от запад са два масивни зидани пиластри с внушителни размери.

До запазената височина на фасадните стени са стъпвали върху сравнително висок цокъл. Керамопластични елементи /кръгли панички и четирилистници/ са обогатявали декоративно-художествения образ на фасадните стени, изградени грижливо, с техниката на смесения градеж. Това представя църква №3 като един типичен представител на Търновската архитектурна школа с живописно-декоративните похвати, които познаваме от други проучени паметници на Царевец и по двата бряга на Янтра [8].

Протезисната /в по-късно преустройство зазидана/ и диакониконна ниши започват ниско, малко над нивото на пода. Южният вход е в западната половина на южния зид на наоса. Съоръжението отвежда към южната странична галерия на църквата. Подовото покритие на църквата първоначално е изпълнено с тънки плочи от сив камък, положени върху хоросанова подложка. По-късно е положена втора, тухлена подова настилка, също върху хоросанова замазка. От вътрешната стенопис *in situ* са запазени малки пасажии от цокълната живопис, върху северната стена и в олтарната ниша. Те са от цокълната живопис на наоса.

Предимно от цокълната стенопис са и многобройните дребни фрагменти, открити при разчистването на гробничните съоръжения в притвора, а също и в насипните пластове около църквата. В притвора са установени две гробни съоръжения – съответно в северната и южната му части. Гробниците са зидани, като северната е грижливо измазана. Тъй като скелетите не са запазени, очевидно и двете гробници са били отворяни, но неизвестно кога – по време на робството или при разкопките на В.Берон и Ж.Сюр. Два фрагмента от мраморни надгробни плочи, за съжаление без орнаменти и надписи, свидетелстват за ранга на погребаните тук високопоставени хсветски или духовни персони. Едновременно и еднотипно са оформени страничните галериите на църквата. Те са от запад и юг. Масивните дървени колони, които са носели едноскатния покрив са стъпвали на пет правоъгълни зидани фундаменти. При южната галерия тази функция е отредена на пет уширения в стилобатния зид, които първоначално са били отделни правоъгълни фундаменти, но по-късно пространството между тях е било запълнено с градеж. Еднотипна е и плочниковата настилка в очертанията на западната и южната галерии. Тази настилка продължава западно и югозападно, извън очертанията на църквата. Интересен момент, най-вероятно с отношение към храмовия патрон на църква №3, е и група от подглазурни монограми върху съдове, изработени в сграфито техника, с буквата „Б“. Успоредно с тях, се откриват и вторични издрасквания на същата буква върху обратните страни на дъна и стени на керамични съдове от същия период.

Самото явление, най-общо свързано с култа към царя, патриарха, към патрони на важни столични храмове и др. [9], се отнася към средата и

втората половина на 14 век в материалната и духовната култура на столично Търново. Отмира с падането на града, катко образци от следващи периоди не са установени [10]. Въпросната група от комплекса при църква №3 е от над двадесет монограма, като единични находки са известни и от проучванията на манастира „Св. Иван Рилски“, в югозападния сектор на Трапезица.

Тук само ще отбележим, като пример, че най-голямата група подглазурни монограми с буквата „М“ /40/ се откриват именно в манастира „Св. Четиридесет мъченици“, в т.нар. Нов град и имат непосредствено отношение към храмовия патрон на църквата [11]. Възможно е храмов патрон на църква №3 да е била св. Богородица и като възможен прочит на откривани тук подглазурни монограми върху стените на съдове, изработени в сграфито техника, в контекста на това столично явление, което се появява в Търново около средата на XIV век и изчезва в края на това толетие, очевидно с падането на Търново и залеза на Второто царство. Върху две съседни тераси, западно и югозападно от църква №3 е оформен планово голям затворен ансамбъл.

Портата на комплекса, ситуирана в югозападната му част е оформена като представително съоръжение. Към нея отвежда път, свързва терасата с основната артерия на Трапезица, между северната и югоизточната ѝ порти. В рамките на комплекса, пътят следва непосредствено трасето на южния ограден зид на двора. Алеята свързва ансамбъла с основната комуникационна артерия на Трапезица – улицата между северната и южната порти на крепостта. Портата е с дължина от почти 5 м и светъл отвор на прохода 3,50 м. Настаня е с каменни плочи, като настилка продължава и източно от съоръжението.

Проходът е със сводово покритие, носено от тухлен арков пояс, като петите на арката са стъпвали върху пиластри откъм вътрешните лица на двата зида.

Ширината на тухлените редове и тази на хоросановата фуга е изравнена, с похват, който познаваме от оформлението на някои от търновските църкви, например [12]. Многобройни фрагменти от стенопис свидетелстват за вътрешната украса на портата. Освен прецизната зидария от грижливо обработени камъни, положени в правилни редове, в общата фасадна декорация са включени и многобройни керамопластични елементи. Това са кръгли панички, покрити със зелена глазура.

Каменна настилка, източно от портата, отвежда към постройка с внушителни размери, единствена в плана на затворения ансамбъл. Към тази сграда отвежда и каменната настилка от западната странична галерия на църквата, ориентирана в посока югозапад, като очертава вътрешна за комплекса алея [13].

Сградата е двуделна, с обща дължина от 32 м по оста изток-запад. Развита е по протежение на общия южен зид. Състои се от две части – западната със стопанска функция, а източната предназначена за обетателя на комплекса.

Сграда „А“ е оформена като навес, затворен с П-образен градеж. Северната му фасада, с дължина от 8,80 м, остава отворена. Целта е директна комуникация с портата. Находките в западната сграда, като подкови, сбруя, апликации, конски зъби показват, че в приземиено е била разположена конушната на комплекса. Вътрешно стълбище, върху трапецовидна основа е отвеждало към горно ниво, пригодено най-вероятно за склад. За това свидетелстват и откритите тук оловни пломби, прикрепени към съхраняваните товари. Дебелината на зидовете показва, че източната сграда, свързана с обетателя, е била поне двуетажна. Вътрешно членение, както и останки от подова настилка, не се установяват. Северният зид на постройката е едноредов, като очевидно е играл роля на стилобат за дървена колонада върху която е стъпвал чардак. Приземието, на нивото на вътрешния двор на комплекса, е било оформено като подчардачно пространство.

Комплексът е ситуиран е върху две съседни тераси. На по-високата от тях, северната, е изградена църква №3. Функционална връзка към обширната тераса, северно от комплекса, не е установена. Следователно, установения ограден за двора зид от север е всъщност и северна граница на комплекса.

В общия силует на архитектурния ансамбъл, а и на този участък от крепостта Трапезица, църква №3 е въздействала като архитектурна доминанта. Чрез плочникова настилка, тя е свързана с единствената сграда в комплекса, ситуирана в югоизточната му част. Също с плочникова настилка, сградата е свързана с единствения установен подход към вътрешността на комплекса, през портата, в югозападната част от плана.

Като цяло, очертания архитектурен ансамбъл е включен в оградено дворно пространство, като естествената доминанта е самата църква. Тя е ситуирана на по-високата, северна тераса. Според установените при проучването данни, просъществувал е до края на 14 век.

Плановата и функционална характеристика на комплекса го определя като граждански, сходен с болярското жилище, северно от двореца на Царевец. Той носи в плановите си особености елементи от традицията в устройството на някои от гражданските комплекси в столиците на Първото царство [14].

Наличието на зидани гробни съоръжения в притвора на църква №3 е свидетелство за високия статус на обетателите тук, собствено като представители на висшата столична аристокрация. Оформен така, комплексът няма аналог в общата градоустройствена картина на Трапезица /на сегашния етап от проучванията/ и силно се доближава като устройство и функция до т.нар. Болярски комплекс на Царевец [15]. Той е издигнат на площада, северно от двореца.

Паралелът с Болярския комплекс на Царевец, като планово-композиционно решение на един затворен архитектурен комплекс в чертите на столичното укрепено пространство, дава основание комплексът при

църква №3 да бъде определен като представителен ансамбъл, обетаан от висши представители на столичната, а вероятно и на предстоличната аристокрация, както показва и богатият нумизматичен материал, илюстриращ обетаане през целия този период. Откритият тук костен завършек на архиерейски жезъл, дава определено основание комплексът да се свърже с висш представител на столичното духовенство, най-вероятно с епископски сан [16].

Изборът на това престижно място за изграждането на затворен комплекс е удачен от всяка гледна точка. Терасата сред най-високите, които предлага билото на Трапезица. Тя е слънчева и хигиенична, с великолепен изглед, включително и към представителните институции на Царевец – двореца и патриаршията. Църква №3 е ситуирана в най-източната част на ограденото пространство, а това запазва целостта на дворното пространство. Широка, около 3 м алея, е осигурявала на комплекса непосредствен излаз към трасето на основната комуникация в крепостта Трапезица, улицата между северната и южната порти.

Църква №4. Разположена е непосредствено южно от църква №3, но на по-ниска тераса. Разкрита е по време на втората археологическа кампания, т.е. при разкопките от 1884 год., под ръководството на д-р Васил Берон. По план постройката е еднокорабна, кръстокуполна, от типа „стегнат кръст“. От изток завършва с тристенна апсида. Един притвор. Градена със смесен градеж. Наосът е с поти квадрани пропорции. Източното и западното кръстни рамена са много къси. Фасадите са пластично разчленени на двустъпални декоративни ниши, аркирани и несъмнено с богата керамопластична декорация¹⁷, като при повечето църкви на хълма.

Църква №14. Разкрита при разкопките на Жорж Съор през 1900 г. Като повечето църкви на Трапезица е еднокорабна, с полуцилиндричен свод. Различното при нея е добавянето на втори притвор, като етап в развитието на плана. Според Васил Димов, църквата е причислена към т.нар. „царски църкви“ на Трапезица заради наличието на царски персонажи във вътрешната стенописна украса. Това са три царски изображения, две жени и един мъж, с къса пурпурна мантия, украса от бисери и скъпоценни камъни.

Църквата попада в групата на църкви-гробници, с долен гробничен етаж в южната половина на притвора. Първоначалната западна фасада е била пластично разчленена с две псевдоконструктивни ниши, разположени от двете страни на входа. Три ниши е имало от изток и по пет откъм северната и южната фасади на църквата. В градежа дяланите камъни се редували с тухлени пояси. Фасадите са били богато декорирани с керамопластична украса, многобройни фрагменти от която се откриват в насипите покрай южната крепостна стена.

Върху третата към юг тераса в югоизточния сектор на Трапезица, през 40-те години на 13 век е издигната голяма двуделна представителна постройка,

непосредствено върху участъка на функциониращият от края на 12-ти до 30-те години на 13 век голям железарски комплекс. Видно от откритите тук монети е просъществувала до края на век. Западната постройка е с правоъгълен план и с внушителни размери. Ширината ѝ напълно обхваща ширината на самата тераса. В средата на Непосредствено пред западната фасада е оформено ходово ниво с каменна настилка, която отвежда към стъпала, свързващи сградата с улицата от юг. Това показва, че въпросната постройка функционално не е била свързана с разположената непосредствено от север епископия, а е функционираща като самостоятелен архитектурен обем. Вътрешното членение /ако е имало такова/ очевидно е било реализирано с масивна дървена конструкция. Подовата настилка е от каменни плочи положени върху трамбованата пръст.

Откритата масивна варовикова колона, както и две каменни бази са важен щрих в представителното оформление на въпросната постройка. Видно от мястото, където са открити, те най-вероятно са били положени върху нейния източен зид, част от който е граден на хоросанова спойка и е грижливо измазан откъм източната си страна. Относно функционалното предназначение на въпросната двуделна постройка от определящо значение е нейната източна половина оформлението на нейната източна половина. Със строителна техника, като установената тук, са градени и оформени най-представителните сгради на Трапезица. Налице са податки за сложен план на сградата, както и за конструктивните решения в интериора. От изток е установена и част от дъговиден градеж, чиято пълна реконструкция затваря апсида. Най-вероятно става въпрос за новооткрита постройка с култово предназначение. Липсата на стенопис, обаче, показва че това не е християнски храм.

От друга страна, долепената от запад голяма правоъгълна постройка, по-скоро допълва функционалната ѝ характеристика като култово-обществена сграда. Напълно възможно е в случая, двуделната сграда да е поставена тук за нуждите на друг етнос обетава като локализирана тук колония именно част от крепостта Трапезица. Такива данни, ако се доверим на запазената топонимия, съществуват единствено по отношение на евреите като част от населението на столично Търново [18]. В подкрепа на това са определени находки, открити в пластове на проучваната двуделна постройка. Сред тях е дъно от съд, украсен в сграфито техника и изобразена като централна композиция звезда на Давид.

На досегашния етап от разкопките в сектор Югоизточен се очертава интересна градоустройствена картина, различна от това, което се установява в другите два проучвани сектора – Южен и Северен. Тук жилищен квартал не се установява и не се очертава. В проучвания участък структурообразуваща е ролята на големия затворен феодален ансамбъл при църква №3.

Той е разгърнат като планово решение върху две съседни тераси. Върху по-високата от тях е църква №3 с роля на архитектурна доминанта в тази част от градската среда. Върху втората, по-ниска тераса е поставена портата към комплекса с широка алея, която свързва ансамбъла с централната алея на крепостта по оста север-юг. Върху тази тераса, непосредствено източно от портата е ситуирана голяма двуделна сграда, непосредствено свързана с обетателя на комплекса – високопоставено църковно лице, видно и от намерения костен завършек на архиерейски жезъл. В предшестваш период /края на XII-30-те години на XIII век, тук са били разположени производствените съоръжения на голям комплекс за обработка на желязо/.

Върху най-южната от трите тераси е разположена голяма двуделна постройка с внушителни размери: изток-запад – около 21 м; север-юг – 13,50 м /външни размери/. От изток завършва с апсида. Източната ѝ част е градена на хоросанова спойка, грижливо измазана с хоросан отвътре. Самата постройка вероятно е с обществена или религиозна функция, като на този етап от разкопките тя категорично не може да се приеме като една от църквите на Трапезица – планово, а и с особеностите на вътрешното си оформление.

ЛИТЕРАТУРА:

- [1] Домусчиев, Н. За датата на основаването на първото археологическо дружество в България. Археология, IX, 1967, кн.2, с.61
- [2] Берон, В. Археологически и исторически изследвания. Велико Търново, 2004 г., с.18
- [3] Николова, Я. Няколко документа за разкопките в Търново и Никополис ад Иструм през 1900 г. ИОМТ, кн.1, Варна, 1962, с.35
- [4] Дуйчев, И. Миниатурите на Манасиевата летопис. С., 1962, с.32
- [5] Разкопките на Трапезица в Търново. ИБАД, т.V, 1915, с.129 и сл.
- [6] Мавродинов, Н. Еднокорабната и кръстовидната църква по българските земи до края на XIV в. С., 1931, с.36
- [7] Мавродинов, Н. Пос. Съч., с.36
- [8] Робов, М. Бог и цар в българската история. Пловдив, 1996, с.251; Робов, М. Рисуваната фасадна украса на църквата „Св. Димитър“ във Велико Търново. Търновска книжовна школа, т.7, Велико Търново, 2002, с.766-768
- [9] М. Робов. Подглазурен монограм на Теодосий Търновски от Килифаревския манастир. Търновска книжовна школа, т.VI, Велико Търново, 1999, с.521
- [10] Пак там, 521-522
- [11] Попов, А. Иван-Асеновият манастир „Великата лавра“ в Търнов. Културата на средновековния Търнов, С., 1985, с.23; М. Робов. За употребата на съдове с царски и патриаршески монограми през XIII-XIV век. Търновска книжовна школа, т.IV, С., 1985, с.402

- [12] Робов, М. Наблюдения върху керамопластичната украса по търновските църкви /XII-XIV в./. Бог и цар в българската история, Пловдив, 1996, с.250
- [13] Робов, М., Дочев, К. Археологически разкопки на Трапезица, сектор „Югоизточен“ /църква №3/. АОР през 2007 г., С., 2008, с. 689 и обр.1 на с.686
- [14] Попконстантинов, К. Граждански комплекси в Плиска и Преслав. Средновековният български град. С., 1980, с.117-118; Тотев, Т. Нови наблюдения и данни за облика на гражданската архитектура през Първото българско царство. Преславска книжовна школа, т.1, Шумен, 1995, с.321
- [15] Николова, Я. Жилищната архитектура в Търново през XII-XIV век. ТрВТУ „Кирил и Методий“, т.VIII, кн.2, ИФ, 1970-1971, С., 1973, с.111-121
- [16] Робов, М. Костен архиерейски жезъл от затворения комплекс при църква №3 на Трапезица. Търновска книжовна школа, 11, Велико Търново, 2019, ISBN 978-619-208-181-2, с.407-416
- [17] Чанева-Дечевска, Н. Църковната архитектура в България през XI-XIV век. С., 1988, с.121
- [18] Робов, М. За падането на Търново през юли 1393 г. Цамблакови четения, Велико Търново, 2019, ISBN 978-619-208-195-9, с.254-255

Образи, ползвани в текста:

Обр.1. Църквите в юго-източния сектор на Трапезица. Манасиева хроника. Миниатюра върху л.2

Обр.2. Епископия. Порта

Обр.3. Епископия. Възстановка

Обр.4. Двуделна култова постройка. Апсида

Обр.5. Звездата на Давид върху сграфито съд.

**GAMIFIED APPLICATIONS FOR SOFIA,
PROMOTING CAPITALS' CULTURAL HERITAGE**
SONIA MILEVA, MARIANA ASSENOVA, EMIL PETROV, VENETA GYUROVA
University of Sofia "St. Kliment Ohridski", Sofia, Bulgaria
smileva@gmail.com

Abstract

Gamified applications are gaining increasing popularity for marketing reasons. The paper explores the specifics of gamed applications for Sofia as a tourist destination based on the cultural and historical heritage of the city. As a result, leading good practices in Europe have been studied and a detailed analysis of the most popular applications for Sofia, their capabilities and limitations has been carried out.

Keywords. Gamification, Sofia, In English. Cultural Heritage, Tourist Destination

**ГЕЙМИФИЦИРАНИ ПРИЛОЖЕНИЯ ЗА СОФИЯ, ПОПУЛЯРИЗИРАЩИ
КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОТО НАСЛЕДСТВО НА СТОЛИЦАТА**
СОНЯ МИЛЕВА, МАРИАНА АСЕНОВА, ЕМИЛ ПЕТРОВ, ВЕНЕТА ГЯУРОВА
Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София, България

Абстракт

Геймифицираните приложения за маркетингово цели набират все по-голяма популярност. Настоящият доклад изследва спецификата на геймифицирани приложения за София като туристическа дестинация, използвайки културно-историческото наследство на града. В резултат са изследван водещи добри практики в Европа и е направен детайлен анализ на най-популярните приложения за София, техните възможности и ограничения.

Ключови думи. Геймификация, София, културно-историческо наследство, туристическа дестинация

Геймифицирани приложения на дестинационно ниво

Геймификацията е игровизация в неигрова среда, т.е. използването на всички градивни елементи на играта по отношение на мотивация и емоции за стимулиране на определено поведение, носейки допълнителна добавена стойност към преживяването под формата на различните видове стимули, награди, точки и/или класации. „Новите“ елементи, които се ценят от потребителите са забавлението, възможност за активно участие, елемента на непредвидимост, интерес, постижения, креативност и др.

В туризма активното участие на туриста е ключово и лежи в основата на удовлетвореността и усещането за преживяване. Това напълно съответства на основните теоретични постановки за геймификацията в туризма, а именно на променящите се парадигми за туристическото преживяване (Neuhofer, Buhalis, & Ladkin, 2012). Туристическото преживяване и опит е резултат от активното съучастие от страна на потребителя в търсене на стойност (Pralhalad & Ramaswamy, 2004) в контекста на поведенческата икономика.

От друга страна, преживяването е опосредствано и зависи от новите технологии в създаването на по-богато наситени и персонализирани преживявания (Gretzel & Jamal, 2009). На дестинационно ниво, геймификацията е насочена към добавяне на стойност и изграждане на емоционална взаимовръзка между дестинацията и туристите. Значителен тласък за това дават новите дигитални и мобилни технологии (Xu, Tian, Buhalis, & Weber, 2016) и протичащите промени в потребителското поведение. Значителна част на геймифицираните приложения в туризма използват културното наследство на дестинацията или други значими туристически обекти и/или атракции.

Популярността и успехът на геймифицираните мобилни приложения зависи от множество комплексни фактори.

В техническо отношение мобилните приложения представляват малки програми, създадени специално за работа с мобилни устройства. Различават се две големи категории приложения – нейтив (native), разработени за конкретна операционна система – най-често Android и iOS, и хибридни – които могат да работят върху всички платформи. В първия случай е необходима отделна разработка за всяка една операционна система. Характерното за тези приложения е, че използват в максимална степен предоставените от мобилното устройство и неговата операционна система възможности и функционалности – камера, микрофон (за гласови команди), GPS, компас, акселерометър и др. Могат да работят в онлайн и офлайн режим, като тяхна отличителна черта е и бързото им действие. Приложенията се изтеглят от съответното хранилище – магазин за приложения за съответната платформа – Google Play или App Store.

В основата на архитектурата на хибридните мобилни приложения е заложен един код, обикновено създаден с помощта на JavaScript и HTML5, като за основа се ползва нейтив приложение. Поради тази причина това приложение може да работи на множество платформи, като същевременно има достъп до всички хардуерни компоненти на мобилното устройство (камера, микрофон, GPS, акселерометър и др.), които обикновено са с ограничен достъп от уеб браузъра. Те също могат да бъдат използвани в среда без интернет. Поддържат нотификации и се свалят и инсталират като нейтив приложенията. Специалистите ги определят като по-бавни от нейтив приложенията, но и значително по-евтини, най-малкото заради факта, че се разработва едно универсално приложение, а не различни за отделните операционни системи.

Между двата вида има един междинен вид, който включва приложения за мобилни устройства, които не са типични такива, а именно мобилните уеб приложения. Те представляват уеб сайтове, които по интерфейс (изглед) много наподобяват нейтив приложенията. Идентични са и по тяхната функционалност, като се управляват от браузъра на устройството и за тяхното

създаване обикновено се използват HTML5 и Java Script. Разчитат на основните функционалности на мобилните устройства за визуализиране на сайтове чрез т.нар. „Responsive web design“ (RWD), а като основен недостатък е изведен сходният дизайн на интерфейса (менюта, таблици, бутони) на този вид приложения и породените от ограниченията на уеб браузера възможности за правилно оразмеряване и стартиране на допълнителни опции.

От изключително значение са *технически параметри* като простота и лекота за работа, изразени чрез удобен потребителски интерфейс, използваемост - изразена чрез висока скорост на работа, както и използване на вградените в устройството функционалности – камера, микрофон, GPS, често обновяване на приложението и/или на информацията, лесно споделяне и поддръжка на множество платформи²⁷. Последното е сложен процес, който изисква много добро познаване на самите операционни системи, средствата за разработка на приложения за тях и използваните технологии. За да бъде използвано от всички потребители на мобилни устройства, обаче, приложението следва да бъде достъпно за всички видове платформи и операционни системи. В тази връзка ясно се очертава тенденцията по уеднаквяване на подхода и средствата за разработка на „универсални“ приложения (Касъкчиев, 2015). Към важните функционални показатели се отнасят и възможността за интегриране и надграждане с добавена и/или виртуална реалност, поддържани езици, необходимост от създаване или обвързване със съществуващ профил, възможности за ползване онлайн и офлайн, в т.ч. навигация, карта в реално време, локализация, GPS и др.

Набират популярност и т.нар. микро приложения - потребителски продукт, базиран на HTML, който е създаден да поддържа определен набор от специфични функции или функционалности, които да предоставят правилното потребителско изживяване, позволявайки на хората лесно да осъществяват необходимия контакт или да извършват желано действие без усилия. В многообразието от мобилни приложения, които според Statista²⁸ към м. май 2020 г. надхвърлят 2,5 млн. за Android, 1,8 млн. за iOS и над един млн. за останалите операционни системи, много от приложенията се отхвърлят от потребителите заради затруднени функции за достъп, дълго време на изчакване или натоварване при работа. С всички тези тенденции, развитието на мобилните приложения ще продължи да се разраства с бързи темпове. Те проникват във всички възрастови групи и сфери на приложение. Това ги прави изключително удобни и за обследване на дестинациите и за

²⁷ 10 Mobile App Success Factors Developers Must Follow, <http://blogs.sap.com/innovation/mobile-applications/10-mobile-app-success-factorsdevelopers-must-follow-01258032>, Достъп до данните 21.06.2020 г.

²⁸ <https://www.statista.com/statistics/276623/number-of-apps-available-in-leading-app-stores/>

обслужване на самите туристи в тях. Ето защо „олекотените“ приложения набират изключителна популярност. Към тях спадат и приложенията със заложен игрови елемент, който по отношение на туризма създава уникално потребителско преживяване и трайни спомени при изследване на дадена дестинация.

Локално базираните геймифицирани приложения са обвързани с геолокация и следват принципа „играй, докато си тук“. Основната цел е насърчаване на ангажираността на място, обогатяване на туристическото преживяване и забавление по информативен начин. По отношение на тях е налице известно ограничение, тъй като биха били полезни и интересни за туристите само за времето на престоя им.

Не на последно място зад успеха на дадено приложение стои бизнес моделът, включително начинът на маркетингане, реклама, разпространение и достигане до целевите потребители, както и тяхното задържане в използването на приложението. Ключова роля имат и заинтересованите страни, които стоят зад концепцията за геймифицирани приложения като възлагане, финансиране, поддръжка и управление. Дали приложението се финансира, самоиздържа и генерира печалба, зависи от това дали достъпът е платен, безплатен или се прилага смесена форма – свободен достъп с покупки/реклама в приложението.

Икономическите параметри, даващи оценка на съответното геймифицирано приложение са както количествени, като брой изтегляния, брой регистрирани потребители, брой включени обекти, брой включени турове, брой турове по дестинации, така и качествени – потребителски оценки, мнения, наличие на международни награди и отличия.

Сред **добрите практики на геймифицирани приложения** в международен план могат да се посочат примери от Норвегия, Словения и Румъния. Важно уточнение е, че става въпрос само и единствено за геймифицирани приложения за конкретна дестинация.

Норвегия, Holmenkollen Ski Jump²⁹ е едно от първите успешни приложения, съвместна инициатива между VisitNorway и малка частна компания, което комбинира спортни занимания на открито и по-конкретно популярните за страната зимни спортове и ски - станцията Holmenkollen Ski Jump Station. От стартирането през 2006 г. приложението генерира неочаквано голям интерес, като резултатите са генериран трафик и посещения на официалните сайтове VisitOSLO и VisitNorway. Заслужено приложението е обект на значително медийно отразяване, присъствие в социалните мрежи и отличия. Втората версия на приложението (2009) доразвива идеята и продължава добрите резултати.

²⁹ <http://holmenkollen.visitnorway.com/>

Словения, Nexto³⁰ е геймифицирана платформа за популяризиране на културно-исторически обекти, интегрирайки ги в геймифицирани сюжетни линии на ниво дестинация. Приложението е готово решение за популяризиране на обекти и организации в дестинацията чрез създаване на ангажиращи преживявания на място с добавена реалност. Бизнес моделът е на партньорство и разширяване на партньорската мрежа и обхвата на дестинацията, като приложението се използва в Хърватска, Австрия, Нова Зеландия и др. Победител е в Booking.com Booster Lab за 2019 г.

Румъния, Questo³¹ е приложение, което стартира през 2017 г. на принципа на т.нар. квест или викторина, относно интересни и автентични туристически обекти. Потребителите на приложението се превръщат в „откриватели“, следвайки гатанки, подсказки, улики и въпроси. Приложението има огромен успех³², като получава отличие на СТО за иновативни start-up³³. Сред факторите за успех е съчетанието на екскурзоводска услуга и геймификацията, правилно таргетиране към новото поколение туристи (милениалс)³⁴. Доказателство за успеха на приложението са отличията в Booking.com Booster Lab за 2018 г., наградата eTravel Awards за 2017 г. и др. Платформата е разработена за мобилни устройства. За всяка туристическа дестинация, която е включена в платформата се разработват геймифицирани турове от местни екскурзоводи, краеведи, туроператори, като 70% от приходите отиват за тези, които разработват съдържанието на туровете в местната дестинация, а останалите 30% се удържат от платформата за услугата по предоставяне и маркетинг. Практиката 70:30 се прилага за всички доставчици на мобилни и уеб приложения към платформи като Google Play, App Store, Microsoft Store, Amazon Store и други.

Общото между всички анализирани като добри практики приложения е, че използват като носещ фундамент туристически атракции и ресурси на дестинацията, като се откроява мястото и ролята на културно-историческото наследство.

Геймификация на София като туристическа дестинация

Основната цел на изследването е ситуационен анализ на геймифицираните локално базирани приложения като инструмент за популяризиране на София като туристическа дестинация. По-конкретно,

³⁰ <https://nexto.io/>

³¹ <https://www.questoapp.com/>

³² Vasiliu, O., Interview. Alex Govoreanu (Questo): Start the Questo and explore the city, Ноември 2017, <<http://business-review.eu/news/interview-alex-govoreanu-questo-start-the-questo-and-explore-the-city-152862>>

³³ <https://www.unwto.org/winners-of-the-2nd-unwto-tourism-startup-competition-announced-in-madrid>

³⁴ Loritz, M., Bucharest-based Questo raises funding for its app that transforms every city into an exploration game, Февруари 2019, <<https://www.eu-startups.com/2019/02/romanian-startup-questo-raises-an-angel-round-to-transform-every-city-into-an-exploration-game/>>

анализ и оценка на съществуващите приложения за София както и идентифициране на бъдещи възможности за развитие. Обект на изследване са локално базираните мобилни приложения, обвързани с присъствието на място (в дестинацията) на туристите. Сравнени са водещите налични мобилни приложения, с акцент върху тези с елемент на геймификация.

Нарастващият интерес към София като туристическа дестинация и динамичните промени на външната среда през последните години създадоха благоприятни условия за увеличаване на мобилните приложения за столицата. Изследвани са наличните приложения, достъпни в периода 26.05.2020 – 21.06.2020 г.

В официалния туристически сайт на София (www.visitsofia.bg) са представени два гйда на английски език, които туристите имат възможност да използват при посещението на дестинация София, а именно - Farol City Guide и Pocket Guide. Първият предлага обзорно представяне на София, 4 основни забележителности, 4 места, където да се опита кухнята на София, 4 интересни факта за традициите в София, а вторият предлага подробен маршрут за основните забележителности в центъра на София.

От 2019 г. е разработено едноименно приложение VisitSofia, пряко свързано с официалния туристически сайт на града. Същото използва локация в реално време и може да посочи най-близките интересни обекти - исторически забележителности и монументи, хотели, ресторанти, барове, клубове или дискотеки.

В магазина за мобилни приложения на Google (Google Play), за София се откриват повече от 20 различни мобилни приложения за операционната система Android, които туристите могат да свалят и използват при посещението на дестинация София, а именно – Sofia Travel Guide (Offline), Sofia City Directory, Reinvent Sofia, Sofia City Guide, Sofia Map and Walks, Sofia Offline Map and Travel Guide, Sofia SmartGuide - Audio Guide & Offline Maps, Sofia Tour Guide, Sofia Travel & Explore, Offline Tourist Guide, Sofia Travel Guide, Sofia Amenities Map, Sofia CULTOUR Mobile App, Serdica Riddles, Столица.bg и др.

Въпреки че няма геймификация, конкретно за дестинация София, интерес представлява мобилното приложение „Невидимата Сердика“, достъпно за потребителите на две от най-масовите операционни системи за смарт телефони. Приложението е безплатно и дава възможност на потребителите да научат повече за скритите и най-впечатляващи исторически и архитектурни обекти в София, чието древно име е било Сердика. Това, което прави приложението по-различно от стандартните туристически пътеводители, са дигиталните изображения, видео материали, 3D модели, интересните истории и легенди за избраните обекти. За начало приложението предлага информация за 6 ключови обекта. Това са църквата „Св. София“, ротондата „Св. Георги“, античният амфитеатър, Ларгото, т. нар. Гробница на

архангелите, както и некрополът под жълтите павета. Основната цел на приложението е да покаже пред жителите и гостите на столицата онези обекти, които разкриват София като един от най-старите градове в Европа, богати на исторически реликви от различни епохи. Мобилното приложение позволява на потребителите на място да научат повече за нея и да си представят как тя е изглеждала в своя автентичен вид.

Не са малко и приложенията на отделни музеи и галерии. В процеса на изследване бяха идентифицирани немалък (10) брой приложения за предоставяне на информация за пътуването или за избора на начин за придвижване, както и на типа превозно средство, които успешно могат да се ползват от туристите. По-известните и най-често използвани от тях са София Трафик, Софбус24, EasyWay public transport и Moovit.

Немалък брой мобилни приложения са разработени и за улесняване на водачите при заплащане на паркирането с кратко текстово съобщение (SMS), при това някои валидни не само за територията на Столична община. Повечето имат сходна функционалност.

Следва да се отчете и големият брой (общо 8) мобилни приложения относно местата за хранене, които също представляват интерес за туристите, като – ReZZo, DineOut, Zavedenia, както и собствените приложения на клубове и дискотеки (общо 5 на брой).

При изследване на мобилните приложения, особено поддържащите геолокация такива, не може да не се отчете иновативната за страната, включително и за гр. София, мобилна платформа IloveBulgaria, която е достъпна за десктоп компютри на адрес www.ilovebulgaria.eu и за мобилни телефони. Съдържа интерактивна карта на 250 национални обекта и забележителности, разпределени по области, както и индивидуален QR или бар код, инсталиран на място в обектите, който чрез сканиране с мобилно устройство осигурява визуална и аудио информация на различни езици за съответния обект. Информацията за ползвателите на платформата може да послужи за гео-таргетирана реклама в реално време чрез специални промоции, бонус точки и персонални съобщения. Въпреки силния старт с подкрепата на Министерството на туризма, броят на изтеглянията, в т.ч. посетители и последователи в социалните мрежи, е почти без промяна на нивата от 2016 - 2017 г.

В класацията на Similarweb, в Топ 50 на приложенията за пътувания попадат Street View Live, GPS Navigation & Earth Maps 2019, Опознай.bg и Airbnb. В контекста на настоящото изследване за геймифицирани локално базирани приложения за София като туристическа дестинация се открояват следните:

Sofia CulTOUR Mobile App е интерактивна платформа, която дава информация за най-интересните и най-популярните културни събития, културни и исторически обекти, музеи, галерии и маршрути със забележителностите на София. Приложението е безплатно и позволява на

потребителите да си направят свой културен маршрут. То предлага лесен и бърз избор какво, кога и къде може да се посети³⁵

„Усещане за София“³⁶ е мобилно приложение за културното наследство на града, което включва безплатна игра „София в обувките на един софиянец“ за телефон и за таблет, с карта на София и забележителности от различни исторически периоди. Играта „София в обувките на един софиянец“ за ориентиране и селфита е създадена от „Яна тур“ с подкрепата на Програма „Култура“ на Столична община с ограничен бюджет и кратък живот. Независимо, че вече не е достъпна, концепцията на приложението заслужава внимание с всичките си несъвършенства, защото обединява за създаване на геймифициран продукт разнообразни представители на дестинацията (ОП „Туризм“, музеи и ТИЦ). Участниците в играта получават карта с начертан маршрут, а на гърба на картата има снимки на детайли от известни и неизвестни забележителности, разположени на картата. Идеята е, че трябва да открият и познаят местата - загадки и да си направят снимка („селфи“) с тях. За да се признае задачата за изпълнена, трябва да покажат снимките на Инспектор (служител в Музея на София или в Туристическия информационен център), който проверява снимките и дава символична награда на участниците - сертификат. Маршрутът на играта дава възможност на участниците да преминат из уличките на София и ги запознава с любопитни легенди и малко известни факти, а от друга страна очертава желан пешеходен маршрут и селективно посещение на обекти. Творческата концепция на играта под мотото „URBAN ADVENTURES“ е на фирма, която прави опити за подобни приложения и за други български градове, като Велико Търново, Русе, Созопол, Бургас, Несебър.

Sofia's Centre: 7 millennia of secrets³⁷, предлагано от Secret City Trails за София като туристическа дестинация е уеб базирано приложение, за което, след заплащане онлайн, се получава линк по имейл, в който се отваря играта. Включени са основните забележителности в центъра на София от различни исторически периоди – Късна античност, Средновековие, Царство България, Социализъм и съвременни атракции. Целта на играта е разрешаването на 14 загадки, като след всяка разрешена се разкрива следващата локация с любопитна информация за нея и препоръки за интересни места извън утъпканите туристически пътеки.

Serdica Riddles³⁸ е мобилно приложение, което е достъпно за смарт телефони и планшети на двете най-популярни операционни системи. Апликацията е безплатна за сваляне като приложение във версия на пътеводител с информация за археологическите забележителности от

³⁵ <http://www.cultour.online>, <http://www.cultour.online/?lang=en>

³⁶ https://kultura.sofia.bg/assets/2019/Novini/Spisyk_s_finansiranite_proekti_SPK-2019.pdf

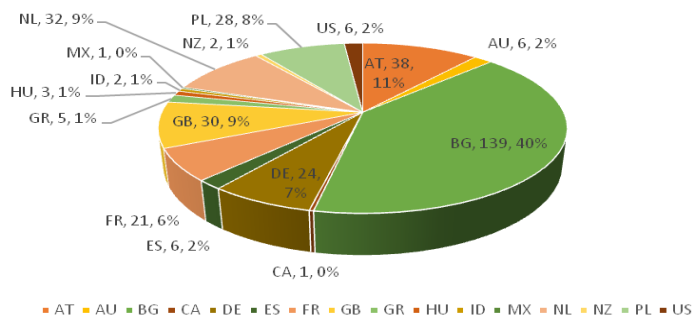
³⁷ <https://www.secretcitytrails.com/product/the-secrets-of-sofia/>

³⁸ <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.treasuresofbulgaria.SerdicaRiddles&hl=en>

времето на Римската империя и Късната античност с отключени 3 загадки по избор, при заплащане вътре в приложението (in-app purchase) се отключват останалите 14 загадки. Играта пътеводител представя археологически забележителности и музейни експонати, които са геолокализирани на картата на съвременна София, с визуализация на територията на античния град Сердика от VI век. Целта на играта е разрешаването на загадка на всяка локация, която отключва допълнителна историческа информация и събирането на определен брой монети, с които се получава значка на почетен Сердикиец. Приложението е разработено от фондация "Съкровищата на България", с финансовата подкрепа на Национален фонд "Култура", по програма "Културно наследство", модул "Културни индустрии и културен туризъм" и съдействието на Музея за история на София и ОП "Туризъм" на Столична община.

Техническите решения на приложението включват използването на ГИС софтуерни решения с отворен код и безплатен лиценз, предназначени за работа с мобилни устройства и таблети, разработени като хибридно приложение, работещо с платформите на Google Play и App Store.

Тематично, приложението е насочено към популяризиране на културното наследство на Антична Сердика. Включва общо 17 социализирани археологически обекти от времето на Римската империя и Късната античност, които са разположени самостоятелно (2), в археологически комплекси на открито (6) и закрито (4), в музеи (4) и в хотел (1). Приложението е официално публикувано и достъпно от 20.05.2020 г. В периода 20.05. - 08.07.2020 г. общо 344 потребители от цял свят са инсталирали приложението на мобилни устройства и таблети, като се поддържа ниво под 47% на де-инсталации. По национален признак основните потребители на приложението са от България (40%), Австрия (11%), Великобритания (9%), Холандия (9%), Полша (8%), Германия (7%) - пазари, на които София е позната дестинация, с редовни самолетни линии [Фиг. 1]

Фиг. 1. Потребители на приложението Serdica Riddles

Бизнес моделът включва партньорство с ОП „Туризъм“, Музея за история на София, НПО. Както беше посочено, приложението е безплатно за 3 загадки, а

останалите 14 обекта са „отключват“ срещу заплащане (in-app purchase) на приложението. Предвижда се геймифицираното приложение да се самоиздържа, с цена от около 9 лв., отчитайки цената на сходни приложения и покупателната способност на потенциалните потребители.

Вместо заключение

Общото между всички идентифицирани геймифицирани приложения за София като туристическа дестинация е, че прилагат елементи на играта в неигрови контекст, използвайки културно-историческото наследство на столицата. Основните принципи заложили в тези приложения са от типа:

Отговори на загадки (тип quiz) с цел предоставяне на любопитна информация и обвързване с посещението на място;

„Ловци на съкровища“ (откриване, следвайки определени следи), „по стъпките на...“, насърчавайки състезателния характер от типа приключение/предизвикателство;

Геолокация и определено поведение - сканиране на код, селфи, визуализация и др., по-известни като геокешинг от поведение от типа на популярната игра Roskemon Go или добавена реалност на ограничено пространство или обект;

Насърчава се свобода на движение, налагане на собствено темпо на откриване/покоряване на предизвикателства;

Възможности за избор на тематична ос (териториално и пространствено обособена или тематично обособена, подчинена на определен сюжет, период, герой и т.н.), включително сложност и критерии за преодоляване на нива, предизвикателства и др.;

Адекватно таргетиране към целевата аудитория спрямо териториалния обхват, обвързаност с определени локации в съответната дестинация (туристически обекти);

Финализиращ елемент на геймификацията – награда, отличие, препоръка, състезателен елемент и др.

Недостатъците и ограниченията (Милева, 2020) са, че повечето геймифицирани приложения са:

- ✓ Частни инициативи, подкрепени или частично подкрепени с публични средства, което подлага на изпитание тяхната устойчивост. Много често инициатор не е типичен представител на туристическия сектор или заинтересована страна, а външен за сектора играч;
- ✓ Липса на подкрепа от широк кръг заинтересовани страни, потенциални участници (музеи, туристически обекти, търговски обекти);
- ✓ Наличието и интегрирането в игрови контекст на интересни, малко известни факти и богата история не е достатъчно условие за успех;
- ✓ Относително тясно приложение по отношение на тематика, обхват и игрови елементи;

- ✓ Непопулярност, включително за участниците и представителите на туристическата дестинация;
- ✓ Поставянето на играчите (туристите) във въображаема рамка, правила на играта, механика и динамика с определена последователност. Основната заплаха за ефективността на геймификацията е определянето на тази „въображаема“ среда, която може да не бъде адекватно разграничавана от туристическата дестинация/обект;

В желанието и търсенето на забава и/или сюжет много често геймифицираните приложения може да бъдат „отдалечени“ от реални факти и история. Концепцията на геймификацията и нейния израз в конкретно приложение често пъти не отчитат спецификата на туристите – мотивацията и желанието за посещение на дадена дестинация и/или обект, което има своите негативни отражения;

Неправилно реализирана концепция, в т.ч. техническа реализация, неясни цели, лош дизайн на играта, високи очаквания и други могат да имат отрицателно влияние върху туристическа дестинация и/или обект. Причината е, че от страна на потребителя границата и разграничаването не винаги е ясно различима от гл. т. на емоции, мотивация и въздействие.

Възможностите са много, слабо популярни с ограничена приложимост за София. Анализът на основните възможности за популяризиране на дестинацията чрез геймифицирани приложения показва, че те :

- ✓ Са наситени с адекватно таргетирана информация и любопитни данни, поднесени персонализирано и по нетрадиционни комуникационни канали;
- ✓ Допринасят за изграждане на лоялност към дестинацията и генериране на добавена стойност към очакванията и туристическото преживяване (Deterding, Dixon, Khaled, & Nacke, 2011);
- ✓ Притежават интерактивни и социализиращи елементи, които насищат и превръщат в отличаващо се и запомнящо се забавление (Gretzel & Jamal, 2009);
- ✓ Стимулират и насърчават желано туристическо поведение, в т.ч. устойчиво отговорно спрямо посещавана дестинация (UNWTO, 2008);
- ✓ Притежават потенциал за създаване на допълваща автентичност към очакванията за дестинацията (Xu, Tian, Buhalis, & Weber, 2016);
- ✓ Генерират удоволствие и забава, като част от играта, създавайки положителни нагласи и благоприятна маркетингова среда за влияние (Zichermann & Linder, Gamification revolution, 2013);
- ✓ Осигуряват широко поле за въздействаща, таргетирана и фокусирана комуникация в дигитална среда в т.ч. добавена реалност, триизмерно онагледяване и оживяване на артефакти, обекти и атракции и други (Williams, 2006); (Xu, Buhalis, & Weber, Serious games and the gamification of tourism, 2017);

- ✓ Приобщават към поведенческата икономика и индустрията на преживяванията (Xu, Tian, Buhalis, & Weber, 2016);
- ✓ Допринасят за удовлетвореността и лоялността посредством удоволствието от постигнати резултати и постижения, част от геймификацията, и отчитането на напредъка (Xu, Weber, & Buhalis, Gamification in tourism, 2014);
- ✓ Позволяват включване, разкриване или създаване на образи и/или дейности, невъзможни за реалността (Weber, 2014) в т.ч. „съживяване“ на историята, културата и миналото на дестинацията посредством „подмладяване“ на посланието, с адекватно маркетингово съдържание и насочено към целеви сегменти;
- ✓ Интензифицират и насищат преживяването посредством целия набор от възможности на геймификацията при ограничения престой на туристите в дестинацията;
- ✓ Позволяват набиране на данни за профила на потребителите и създаване на т.нар. адаптивни геймифицирани приложения не само за туристически, но също така и за маркетингови цели (Xu, Tian, Buhalis, & Weber, 2016).
- ✓

LITERATURE (ЛИТЕРАТУРА)

- [1] **Defarding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L.** (2011). From game design elements to gamefulness: defining" gamification. (стр. 9-15). In Proceedings of the 15th international academic MindTrek conference: Envisioning future media environment.
- [2] **Gretzel, U., & Jamal, T.** (2009). Conceptualizing the creative tourist class: Technology, mobility, and tourism experiences. *Tourism Analysis* 14(4), pp. 471-481.
- [3] **Neuhofer, B., Buhalis, D., & Ladkin, A.** (2012). Conceptualising technology enhanced destination experiences. *Journal of Destination Marketing & Management* 1.1-2, pp. 36-46.
- [4] **Prahalad, C., & Ramaswamy, V.** (2004). Co-creation experiences: The next practice in value creation. *Journal of interactive marketing* 18(3), pp. 5-14.
- [5] **UNWTO.** (2008). Handbook on E-Marketing for Tourism Destinations. Извлечено от <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284412761>
- [6] **Weber, J.** (2014). Gaming and gamification in Tourism: 10 ways to make tourism more playful. *Digital Tourism Think Tank*, pp. 1-14.
- [7] **Williams, A.** (2006). Tourism and hospitality marketing: fantasy, feeling and fun. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, pp. 482-495.
- [8] **Xu, F., Buhalis, D., & Weber, J.** (2017). Serious games and the gamification of tourism. *Tourism Management* 60, pp. 244-256.
- [9] **Xu, F., Tian, F., Buhalis, D., & Weber, J.** (2016). Tourists as Mobile Gamers: Gamification for Tourism Marketing. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, pp. 1124-1142.
- [10] **Xu, F., Weber, J., & Buhalis, D.** (2014). Gamification in tourism. От Т. I. Xiang Z., *Information and communication technologies in tourism* (стр. 525-537). Cham: Springer.
- [11] **Zichermann, G., & Linder, J.** (2013). *Gamification revolution*. McGraw Hill.
- [12] **Касъклиев, Н.** (2015). СЪВРЕМЕННИ ТЕНДЕНЦИИ ПРИ РАЗРАБОТКАТА НА МОБИЛНИ ПРИЛОЖЕНИЯ. Компютърни науки и комуникации, Том 4, No 2, pp. 96-105.
- [13] **Милева, С.** (2020). Геймификация в туризма - възможности и ограничения. Сборник юбилейна международна конференция "Туризмът-отвъд очакванията", София : УИ - УНСС, с. 116-125).

THE UNIVERSAL DECISION - APPROPRIATE DESIGN FOR HERITAGE OBJECTS**DIMITAR DOBREVSKI**

National Academy of Art

did_design@abv.bg

Abstract

The report introduce the listeners with one of the most actual problems of the modern industrial design – designing for disabled people. The presented ideas are by the research of University of Carolina. The analyzed method is not well represented and well known among Bulgarian specialists and could find real application in the modernization and socialization of sites related to the Bulgarian cultural and historical heritage and is oriented to practically all potential visitors. The idea of the Universal Solution helps us think more flexibly and consider physical, economic and social planning as interconnected elements. The "Universal Solution" is the creation and combination of different products and environments that will be used by all people to the fullest, without the need for adaptation or specialized design. The basic principles of the "Universal Solution" are developed by the Center for Universal Solutions "At the University of North Carolina.

They generally say:

1. Fair use.
2. Flexibility in use.
3. Easy and intuitive use.
4. Error tolerance.
5. Easy to read information.
6. Low physical effort.
7. Available sizes and space for approach / use /.

Keywords. Universal Solution, Disability, Cultural and Historical Heritage

УНИВЕРСАЛНОТО РЕШЕНИЕ – ПОДХОДЯЩ ДИЗАЙН ЗА ОБЕКТИ НА КИН**ДИМИТЪР ДОБРЕВСКИ**

Национална художествена академия

Абстракт

Докладът запознава слушателите с един от най-актуалните проблеми на съвременния промишлен дизайн - проектиране за хора с увреждания. Представените идеи са от изследванията на Университета в Каролина - САЩ. Анализираният метод е недостатъчно добре представен и познат сред българските специалисти и би могъл да намери реално приложение при модернизация и социализация на обекти свързани с българското културно историческо наследство и е ориентиран практически към всички потенциални посетители. Идеята за „Универсалното решение“ ни помага да мислим по-гъвкаво и да разглеждаме физическото, икономическото и социално планиране като взаимно свързани елементи. "Универсалното решение" представлява създаване и съчетаване на различни продукти и среда, които да бъдат ползвани от всички хора в най-голяма степен, без необходимост от адаптация или специализирано проектиране. Основните принципи на „Универсалното решение“ са разработени от „Център за универсални решения“ в Университета на щата Северна Каролина.

Те в най-общи линии гласят:

1. Справедливо ползване.
2. Гъвкавост при ползването.
3. Лесно и интуитивно ползване.
4. Толерантност към грешките.
5. Лесна за възприемане информация.
6. Неголеми физически усилия.
7. Свободни размери и пространство за подход /ползване/.

Ключови думи. Универсално решение, увреждане, културно историческо наследство

Напоследък е особено актуално да се коментира приобщаването на обекти от градската среда към една немалка част от българското общество - хората с увреждания или други дефицити. Това в една голяма степен е валидно и по отношение на обектите на КИН. Те са посетени и от много чужденци, които туристи или специалисти, понякога също попадат в тази група. Голям е делът и на хората в напреднала възраст, които в много отношения са затруднени също функционално и двигателно.

Външно това се забелязва най-много по реконструкцията на кръстовищата и тротоарите, звуково индицираните светофари и пуснатите трамвайни мотриси с централна снижена рампа, по-удобна за ползване от лица в инвалидни колички и от възрастни хора.

Все още незабележими остават някои други инициативи произтичащи от приетата „Наредба за изграждане на общодостъпна среда в София“, която в голяма степен е последвана от аналогични инициативи и в останалите български селища. Тази наредба е насочена към преодоляване на проблемите на една значителна част от българското население (за съжаление все още статистиката подава противоречиви данни за техния действителен брой).

Дълго време отношението на обществото към хората с увреждания е така да се каже една позорна страница от Всемирната история, която бележи своите падения и кулминации. Колкото по-назад се връщаме, толкова по-безучастно е отношението към хората с увреждания, особено вродени. Човешкият живот често не е струвал дори пукната пара. Фрапиращ е примерът с Древна Спарта, когато бебета дори и с най-малки отклонения са били хвърляни в близката пропаст и Терпейската скала се е превърнала в учебнически пример. Подобен краен геноцид към хората с увреждания се повтаря по време на Третия райх, когато в името на чиста раса стотици хиляди са изпратени в концентрационните лагери и хиляди хора с ментални увреждания са ликвидирани и дори кастрирани. Тогава на практика няма инвалиди, защото обществото просто се освобождава от тях.

Особен етап е времето на Европейското Средновековие, когато се появява ново отношение към хромите и сакатите. Спецификата е

предопределена от християнския мистицизъм. Той им отделя съществена роля в обществените отношения, опираща се на два факта:

- о Вярва се, че Бог стоварва върху любимците си изпитания, беди и болести. Недъгът е особен знак, показващ Неговото внимание и Неговата любов. Недъгът е знак за Благословия.

- о В същото време едни от най-цитираните думи на Исус са били: „Дайте и ще ви се даде!“

И добрите християни, загрижени за спасението на душата си давали милостия на носещите „знака“, за да измолят чрез тези Божии посредници милост за себе си и спасение на душата си. Затова и родителите се смятали за благословени, ако им се роди белязано дете – хромо или сакато.

Образът на инвалида – такъв, какъвто ни го представяха доскоро – се ражда преди около 250 години по време на Индустриалната революция, почти успоредно със зараждането на дизайна, (поне според една от най-често разпространените теории за неговото възникване). Тогава мистиката на християнството бива доста безцеремонно изместена от необходимостта и прагматизмът на времето, като тръгнем от манифактурата и стигнем до модерното индустриално производство.

Крайт на 19 век поражда условията, в които хората с някакви физически дефицити се превръщат в „инвалиди“ т.е. невалидни. През този период производството на стоки е изисквало всеки работник да има здрави крайници, сетива и психика. Липсата на само едно от тези условия е пречела на реализацията в индустриализираното общество и на практика е изключвала не само от участие в производствения процес, но и от пълноценна роля във всички други форми на нормално общуване.

Обектите на КИН трудно могат да се подведат под един общ знаменател, но безспорен е фактът, че важно условие за тяхното социализиране е изграждане на пространствено дизайнерско решение и тяхното социализиране и адаптиране към човешките потребности. На пръв поглед задачата: средата да се адаптира едновременно за потребностите на по-голямата част от посетителите без дефицити и към специфичните изисквания за хора с увреждания, изглежда нерешима, но в редица водещи страни в света вече упорито се търсят решения и има разработени методични инструменти за дизайнерско проектиране на средата и редица продукти.

Изложение. В нашето общество все още преобладава нетолерантно отношение и неразбиране на природата на уврежданията. Един от начините за преодоляване на това дискриминационно отношение към хората с увреждания е да им бъде осигурена възможност за достъп до всички сфери на социалното битие – До цялата градска инфраструктура и културни институции, а това не може да мине и без участието на дизайнерите като творци на непосредственото обкръжение на човека – утилитарната среда.

Преди 15 години - 2005 год. беше обнародван един нов законопроект – „Закон за интеграция на хората с увреждания“, който с появяването си се възприе като панацея и поне в началото създаде впечатлението, че всички проблеми на хората с увреждане са вече решени.

За съжаление в България засега липсва точна статистика по този проблем. (Според Социалното министерство инвалидизирани лица са около 500 000), но изследванията в редица европейски страни показват, че хората с увреждания са почти 20 % от цялото население и тенденцията е този процент да нараства, поради увеличението на възрастните хора, спрямо населението като цяло. У нас основният брой увреждания идва от злополуки в производствената среда и транспортни инциденти, докато тези с вродени деформация са сравнително незначителен процент (едва 1500 на 150 000 раждания – 1980 год.). Трябва да се отбележи факта, че в същото време 30 000 души годишно стават инвалиди от злополуки за пръв път. На по-късен етап статистика е водена само за хората в инвалидни колички и на практика днес не се знае истинския брой на лицата с различни увреждания.

Инвалидността е пряко свързана с увеличението на възрастта – 70% от хората с увреждания са на възраст над 45 години. В България пенсионерите, които вече са повече от 2 милиона, получават вторични затруднения, свързани с движението, зрението или слуха, дължащи се на естествения процес на стареене. В живота си повечето хора получават временни увреждания, вследствие на заболявания или травми дори в много ранна възраст. Универсалната достъпност на средата и продуктите на дизайна служи не само на хората с увреждания, но също така улеснява всекидневния живот на хората с малки деца и на самите деца. Например четливите и лесно разбираеми знаци на визуалната комуникация улесняват всекидневния живот не само на хора с ментални увреждания, но и на малките деца и хора, които не разбират добре местния език или азбука.

Какво е отношението на дизайнерите към този проблем? Още на Осмия конгрес на ИКСИД в Япония (1973 год.) тези въпроси бяха формулирани за пръв път на дизайнерски форум, като едни от най-приоритетните и важни за дизайна в съвременния етап на развитие.

Проблемът беше поставен и на други форуми – Юнеско, семинар „Интердизайн“ в Харков, Полша, при участието на дизайнери от 12 страни, конференция в Израел на тема „Дизайн за инвалиди“ 1980г. В България 1981 година беше обявена официално за година на хората с увреждания. След това последва един относително дълъг период на бездействие, но днес след промените вече съществуват повече от 20 неправителствени сдружения на хора с увреждания и се отбелязва дори деня на световна солидарност с хората с увреждания – 30 ноември.

Съществуват няколко основни трудности за приобщаването на проектантите на средата (Включително и тази на обектите на КИН):

Проблемите на хората с увреждания са толкова разнообразни и специфични, колкото са и самите увреждания.

Наличната информация е доста противоречива, оскъдна и трудно може да се ползва без натрупване на познания, които са доста отдалечени от дизайна.

Тази проблематика е трудно съвместима с основната програма.

Проектирането има смисъл, ако идеите се реализират, а това е трудно осъществимо.

Липсва методично ръководство.

Проектирането изисква директен контакт, който не винаги е лесен.

Съществува силна психологическа бариера, която налага на първо място ние самите да променим мисленето си.

Самите хора с увреждания също трябва да извървят своята част от пътя.

Нуждите на хората с увреждания правят по-всеобхватни много решения за достъпността. Всичко това визира един проблем с глобален характер, имащ пряко или косвено отношение към всички членове на обществото. Този проблем, осъзнато или неосъзнато, у нас рефлектира едно пълно неразбиране на същината си дори от специалистите. Понякога има и допълнителни затруднения, свързани с обстоятелството, че възрастните хора, които трудно се придвижват, често оспорват факта, че са „инвалиди“, а млади хора в инвалидни колички отказват да бъдат поставяни в една категория с възрастните.

Универсалното решение се базира на разбирането, че хората имат различни възможности и това трябва да намери отражение, както в процеса на проектиране, така и в крайния продукт. Тук с пълна сила и особено актуално може да се приложи девиза – „проектираме собственото си бъдеще“.

Нуждите на хората с физически увреждания, особено на ползващите инвалидни колички, се виждат лесно. Независимо от това обществото в световен мащаб достигна доста късно – чак в края на XX век/ до тези идеи. През 90те години в САЩ бе приет закона ADA /The Americans with disability act/ - "Закон за американците с увреждания", с който бе защитено за пръв път равноправното отношение и равнопоставеността на всички членове на обществото.

Грижите за хората с увреждания заемат централно място в осъществяването на идеята за „Универсалното решение“. Те трябва обаче да бъдат обвързани и с грижа за цялото останало население, било то деца, възрастни или хора с различен етнически произход или култура. Идеята за „Универсалното решение“ ни помага да мислим по-гъвкаво и да разглеждаме физическото, икономическото и социално планиране като взаимно свързани елементи. "Универсалното решение" представлява създаване и съчетаване на различни продукти и среда, които да бъдат

ползвани от всички хора в най-голяма степен, без необходимост от адаптация или специализирано проектиране.

Основните принципи на „Универсалното решение“ са разработени от „Център за универсални решения“ в Университета на щата Северна Каролина. Те в най-общи линии гласят:

- Справедливо ползване.
- Гъвкавост при ползването.
- Лесно и интуитивно ползване.
- Толерантност към грешките.
- Лесна за възприемане информация.
- Неголеми физически усилия.
- Свободни размери и пространство за подход /ползване/.

Приложението на това решение е амбициозна и благородна задача, която изисква детайлно познаване на проблемите. Необходими са повече усилия в изследователската и развойна дейност, но за съжаление у нас този проблем стои все още встрани от вниманието на архитектите и дизайнерите.

Една от основните причини за negliжирането на проблема е потресаващият ниския стандарт на живот в България, но и недостатъчното отделено внимание към този проблем от учебните заведения обучаващи архитекти и дизайнери. В голяма степен инертно се държат и не правителствените организации имащи отношение към проблемите на хората с увреждания.

Предизвикателство е преминаването от теория към практика, с включване на всички групи потребители в планирането и дизайн-проектирането. В това отношение може да почерпим опит от редица европейски държави, в които напредва работата по изграждането на инструментариум, чрез който да се подобрят стандартите. С приемането на „Наредбата за изграждане на общодостъпна среда в гр. София“, ние сме направили само първата крачка в правилната посока. Трябва да се извърви целия път

Заключение.

Необходимо е по-широко обществено участие. Принос в тази посока е програмата на секция „Дизайн“ в СБХ, която включва организирането на изложби и конкурси (ОХИ „Опит за летене – дизайн за всички“ през месец юли 2003 год. в залите на Националния изложбен център – ул. Шипка #6 в София, конкурс за естетизация на градската среда). Тя визира проектни решения на професионалисти дизайнери и студенти в НХА, ЛСТУ и ТУ – София. Проектите на участниците са насочени към решаване на проблемите на тази част от нашето болно общество, която най-трудно понася негодите на средата – хората с увреждания, възрастните и децата. Много често тези немалки групи от нашето общество са поставени в крайно неравностойно положение и сами не могат да направят нищо за да си помогнат. Амбициозно е включването на проблема в учебната програма на магистърската степен от катедра „Индустриален дизайн“ при НХА. Разработено е методическо

ръководство за дизайнерско проектиране на средата и продуктите, балансиращо между принципите на Универсалното решение и съобразяване с по-тесни специфични изисквания, съобразени със спецификата на уврежданията на отделни групи хора.

Принципите на „Универсалното решение“ са особено приложими в областта на дизайна, въпреки че промишленият дизайн е доста всеобхватна дисциплина, която трудно може да бъде обвързана само с няколко изброени принципа. Дизайнерите и производителите обаче трябва да приемат предизвикателствата на „Универсалното решение“, очертало се като международна тенденция, която в близко бъдеще може да се окаже императивно задължителна. „Универсалното решение“ е отговор на редица важни социални предизвикателства. То съдържа в себе си генералния подход на планиране и проектиране в областите на архитектурата и дизайна. То не налага „идеална форма“ и задължителни насоки.

Функционалността на „Универсалното решение“ е приложима заедно с повечето други елементи на художественото проектиране – като функционалност, естетичност, икономичност и социалност. То поставя фундаментални задачи за връзка между теория и практика, методи и приложност. Открити са много възможности и поле за една сериозна дискусия по въпроса. Наложително е да се ангажират както правителствени така и обществени, частни сдружения, фирми и образователни учреждения.

LITERATURE (ЛИТЕРАТУРА)

- [1] Пенчо Велев „Проектиране и изграждане на жизнената среда за инвалиди“ 1995 год. САБ София
- [2] „Универсалното решение“ – планиране и дизайн за всички София 2000 год.
- [3] „Наредба за изграждане на общодостъпна среда в град София“ – София, 2001 год.
- [4] Основни законопроекти с отношение към хората с увреждания (lex.bg) :
 - Закон за интеграция на хората с увреждания
 - Закон за защита, рехабилитация и социална интеграция на инвалидите
 - Закон за защита срещу дискриминация
 - Закон за социално подпомагане
 - Закон за военноинвалидите и военнопострадалите
 - Закон за здравното осигуряване
 - Закон за семейните помощи
 - Закон за защита на детето
 - Кодекс на труда
 - Кодекс за социално осигуряване

Интернет източници:

Център за независим живот“ – България, [www.cil-bg.org]
 Информационен портал за хора с увреждания [www.aepid.org]
 (EDF) – European Disability Forum, [www.edf-feph.org]
 Independent Living USA [www.ilusa.com]
 [www.psihichnozdrave.com]
 [www.disabilitynow.org.uk]
 [www.mtstcil.org]

THE FORGOTTEN KNOWLEDGE – SHOEMAKING TOOLS FROM OLD TIME**ILIYA VALEV, ROSITSA BINEVA**

Regional Museum of History – Veliko Tarnovo, Veliko Tarnovo, Bulgaria

Regional Ethnographic Open-Air Museum “Etar”, Gabrovo, Bulgaria

ilia_valev85@mail.bg, rbineva@gmail.com, r.bineva@etar.bg

Abstract

The article is a result of good collaboration between representatives of two separate institutions engaged with the research, preservation and promotion of cultural and historical heritage. The text presents shoemaking tools that with the time become obsolete and now are no longer in use in the craft. This way they are not only “forgotten” by the modern shoemakers but it is also very difficult to be identified as purpose and function. The idea of the authors is to share their experience during the research and systematization of the facts, that go along with the identification of the objects, that are becoming a part of the museums funds. How the maximum information is benefited with the help of the experts, craftsman and other specialists to rediscover the function of those instruments and their meaning as a cultural valuables.

Keywords- Shoemaking, Tools, Cultural Heritage, Craft**ЗАБРАВЕНОТО ЗНАНИЕ –****ОБУЩАРСКИ ИНСТРУМЕНТИ ОТ СТАРО ВРЕМЕ**д-р Илия Вълев¹, e-mail: ilia_valev85@mail.bgРосица Бинева², e-mail: r.bineva@etar.bg¹ Регионален исторически музей – Велико Търново² Регионален етнографски музей на открито „Етър” – Габрово**Резюме**

Статията е плод на добрата съвместна работа между представители на две отделни институции, занимаващи с издирването, съхраняването и популяризирането на културно-историческото наследство. Тя представя общарски инструменти, които отдавна са излезли от употреба в общарския занаят. Така те не само са „забравени” от съвременните общари, но и трудно биват разпознавани като предназначение и функция. Ето защо идеята на авторите е да споделят своя опит при проучването и систематизирането на данните, които съпътстват идентификацията на предметите постъпващи във фондовете на музеите. Как се извлича максимална информация с помощта на експерти, майстори и други специалисти, за да се преоткрие функцията на тези инструменти и тяхното значение като културна ценност.

Ключови думи: Обущарство, инструменти, културно наследство, занаят.

Исторически погледано, като занаят, обуварството възниква върху основата на папукчийството и чехларството. До днес то се приема за най-висша форма на производство на обувни принадлежности и както преди, така и сега има за цел да задоволява изискванията на потребителите за здрави, красиви, удобни и практични обувки. Обуварството се обособява у нас като самостоятелна производствена форма едва към средата на XIX век, когато на българския пазар (тогава все още в рамките на Османската империя) навлизат т.нар. „кличени обувки“ (виж сн. 1.1. и 1.2.). Първоначално този занаят се развива изключително в градските центрове, но през 1920-те години бързо и трайно завоюва позиции и по селата. Междувременно още в началото на XX век в България отварят врати и първите обуварски фабрики³⁹, които от една страна дават тласък на серийното фабрично производство, а от друга – сериозно започват да конкурират дребния занаятчийски обуварски сектор и карат много майстори обувари да търсят възможности за модернизиране и механизизиране на работилниците си и за вкарване на допълнителни работни процеси като кърпачество и ремонт на отделни елементи по обувката (Хинков, 1926: 118, 128–129; Попов, 1933: 87–128; Георгиев, 1979: 31–32). Именно тази бърза адаптивност и приспособяването на обуварите към нуждите на новото време спасява занаята от изчезване. Нещо повече – дребното обуварство не само че не се загубва, но дори развива своя пазарна ниша и в наши дни. С приспособяването си към съвременните условия обаче, занаятът търпи както модернизиране и разширяване на асортимента си от услуги, така и осъществява изменение в организацията и производствената си форма. Днес наблюденията у нас показват, че занаятът обуварство е насочено преди всичко към ремонт и поддръжка на различни видове обувни принадлежности, както и на разни други кожени изделия и аксесоари, а изработката на нови обувки е предимно с медицинско-ортопедична цел.

Всъщност, паралелно с тези промени, през годините изменения очаквано се наблюдават и в инструментариума на обуварските работилници. Така например в резултат на механизирането на работния процес не малко ръчни инструменти постепенно отпадат от производството, а в следствие и биват „изхвърляни“ като ненужни предмети от работните маси. Изкарването им от употреба обаче води и до това, че в наши дни голяма част от инструментариума на някогашните майстори трудно бива разпознаван като предназначение и функция. Идентифицирането на старите

**Сн. 1.1. и 1.2. Инв. №
МЕГ Б1 - 9356 (РЕМО
„Етър“ – Габрово)**

³⁹ Първата българска обуварска фабрика „Янтра“ отваря врати в град Габрово през 1908 г. (Попов, 1933: 104).

инструменти затруднява дори съвременните обушари, което само по себе си вече е обезпокоителен факт, предвид потенциалната опасност от пълното заличаване на едно традиционно знание от миналото ни. Ето защо настоящата статия си поставя за цел да представи и опише максимално подробно голям набор от стари обушарски инструменти и пособия, съхранявани във фондовете на Регионален исторически музей – Велико Търново. По този начин тя ще изпълни няколко научни задачи, а именно: ще проследи от по-различен ъгъл историческия развой на тази традиционна професия; ще съхрани в дигитална форма и ще популяризира знанието за тези занаятчийски оръдия на труда пред по-широка аудитория, като така ще увеличи и достъпа до културното ни материално наследство; ще бъде в помощ на специализираните музейни комисии при идентификация на постъпили в музейните фондове занаятчийски предмети, както и ще даде възможност на изследователи от страната и чужбина да проследяват и сравняват общото и различното в занаятчийските технологии и в използвания традиционен инструментариум.

Статията е плод на добрата съвместна работа между представители на две отделни институции, занимаващи се с издирването, съхраняването и популяризирането на културно-историческото наследство. Чрез нея се споделя опит при проучването и систематизирането на данните, които съпътстват идентификацията на предметите, постъпващи във фондовете на музеите. При представянето на отделните инструменти и другите обушарски пособия, освен описанието от инвентарните музейни книги, се използва и допълнителна информация, извлечена от други изследвания (Набалов, 1985: 168 – 172; Цанов, Ковачев, Тотевски, 1992: 50 – 53), както и от проведени непосредствени интервюта с майстора-обушар Христофор Христофоров⁴⁰

Сн. 2. Хр. Христофоров

⁴⁰ Христофор Върбанов Христофоров е роден през 1961 г. в град Бургас. Интересното при него е, че след като завършва Минния техникум в град Твърдица е разпределен да работи на рудник Качулка. Там обаче не се задържа дълго и, след като напуска мината, се налага да изпробва редица други професии. В последствие отива да работи и в ортопедичната работилница към Републиканския център за детски паралич в град Котел, където започва да се обучава в занаята обушарство. От Центъра в Котел за кратко е изпратен в София. Там той успява да усвои и както сам казва „да открадне от последните стари майстори-обушари много тънкости на занаята“. През 1979 г. Христофоров получава свидетелство за майстор-обушар и първоначално продължава да работи в Котел. През 1981 г. обаче се премества в Габрово като до днес практикува занаята си там. Член е на Националната занаятчийска камара и по негови думи „е най-добрият обушар в областта, а клиентите не са само от Габрово и региона“. Неговата интересна история и професионална практика обаче ще бъде обект на друго изследване.

(виж сн. 2) в град Габрово през 2020 г. Важна подробност е, че по време на интервютата не само се разказва, но и нагледно се показва работата със съответните инструменти, като демонстрациите са заснети с фотографска и видеотехника. Част от получения визуален материал ще бъде използван за направата на видео-филми с образователна и популяризаторска цел.

Сн. 3. М. Будаков
(Инв. № 580 Е.Х. / ОИМ-ВТ)

Настоящият труд не би бил възможен без инструментите и другите обушарски пособия, които в по-голямата си част, са принадлежали на Марин Христов Будаков⁴¹ (виж сн. 3), утвърден обушар-моделер и ботушар не само във Велико Търново, но и в цяла България. Интересна подробност за него е, че през 1928 г. като калфа при майстора Христо Добаров в Търново той първи изработва шити дамски обувки в старопрестолния град⁴², а малко по-късно – вече като самостоятелен майстор-обушар, първи започва да произвежда и мъжки и дамски обувки от змийска и жабешка кожа. Отделно е необходимо да се каже още, че колекцията от обушарски инструменти и пособия на Марин Будаков е добре запазена и реално показва етап от развитието на обушарството от втората половина на XIX век до средата на XX век⁴³. Същото важи и за останалите обушарски инструменти, представени в статията. Те също са в добро общо състояние, като дълго време не са използвани. Открити са при разчистване на старо складово помещение и са инвентирани в музейния фонд на РИМ-Велико Търново през 2016 г.

КРАТЪК КАТАЛОГ НА СТАРИ ОБУШАРСКИ ИНСТРУМЕНТИ И ПОСОБИЯ

⁴¹ Марин Христов Будаков е роден през 1904 г. в град Лясковец. Първоначално е чиракувал и работил като калфа при майсторите-обушари Никола Дряновски в Лясковец, Пенчо Дочев в Русе и Христо Добаров в Търново, а впоследствие, на 25 януари 1929 г., той е провъзгласен за „градски майстор по занаята Обушарство“ от Варненската търговско-индустриална камара. През ноември 1940 г. Марин Будаков отваря и търговски магазин със седалище във Велико Търново. Предметът му на дейност е „продажба на всички видове обушарски материали и инструменти, всички видове готови обувки, галоши и шушони на дребно и едро и доставка на търгове“. (Източници: снимки и документи от фондовете на РИМ-Велико Търново под инв. № № 559 Е-Х / ОИМ-ВТ; 562 Е-Х / ОИМ-ВТ; 582 Е-Х / ОИМ-ВТ; 583 Е-Х / ОИМ-ВТ и на ДА-Велико Търново – ф. 90к, оп. 4, а.е. 1464, л. 1, 3).

⁴² До 1930-те и 1940-те години не само в Търново, но и на много места в страната все още най-разпространени като производство са клечените обувки. Шиенето и лепенето на обувки навлиза и се разпространява бавно като обушарска практика.

⁴³ Колекцията от обушарски инструменти и пособия постъпва в РИМ-Велико Търново през 2005 г. благодарение дарението на Христо Будаков, син на Марин Будаков. Инструментите са описани и инвентирани от Недка Филева, Галя Чохаджиева и Надка Василева-Борисова.

Главата на всяко макане е с различен профил и големина, съобразно дебелината на гъона /подметката/ на обувката. Общата дължина на инструментите е различна и варира между 14,5 см и 17,5 см.

Сн. 4. Инв. № 128а-й В.сп.ф. / ОИМ-ВТ

Сн. 5. Макане – Инв. № 127 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ. Инструментът се използва след нагряване за приглаждане (полиране) ръба (периферията) на обувката (където кожата се свързва с гъона /подметката/) с черен парафин. Състои се от две основни части – дървена дръжка, завършваща с кожена окачалка и метална плоска глава с неправилна правоъгълна форма. Главата е втикната и закрепена в дръжката посредством метален пръстен. Върхът на главата завършва с плитко каналче. Обща дължина на инструмента: 18,5 см.

Сн. 5 Инв. № 127 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ

Сн. 6. Макане – Инв. № 751 Е.М. / ОИМ-ВТ.

Използва се за оформяне на кинарите (ръбовете, издадените навън от лице на обувка части от подметката) на обувките. Инструментът е метален и има Г-образна форма. Горната му извита част е с оформено плитко каналче. Другият край е заострен и втикнат в дървената цилиндрична дръжка. Завършва с кожена окачалка. Дължина на металната част: 6 см. Дължина на дръжката: 8 см.

Сн. 6. Инв. № 751 Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 7. Инв. № 752 Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 7. Щупел, дребен – Инв. № 752 Е.М. /

ОИМ-ВТ. Служи за направа на каналчета (вдлъбнатини) върху кинара (ръба, издадената навън от лице на обувка част от подметката) на обувката, за да мине конецът. Използва се при изработването на обувки с гъон и пришит, издаден навън от лицето на обувката край на подметката. Инструментът

представлява къс четвъртит метален лост с леко извит връх, завършващ с улейче. Другият край е втикнат в дървена цилиндрична дръжка и закрепен с метална халка. Обща дължина на инструмента: 16,4 см.

Сн. 8. Щупел, едър – Инв. № 753 Е.М. / ОИМ-ВТ. Служи за направа на каналчета (вдлъбнатини) върху кинара (ръба, издадената навън от лице на обувка част от подметката) на обувката, за да мине конецът. Използва се при изработването на обувки с гъон и пришит, издаден навън от лицето на обувката край на подметката. Инструментът представлява къс метален лост в правоъгълна издължена форма. В единия край е леко извит, като завършва с улей. Без дръжка. Дължина: 7,7 см. Ширина: 0,7 см.

Сн. 8. Инв. № 753 Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 9. Комплект щупели за деспонт – Инв. № от 129а В.сп.ф. / ОИМ-ВТ до 129в В.сп.ф. / ОИМ-ВТ. Използват се за гравирание и украса

(деспонт на обувката), което се прави от тока до върха на ходилото и обратно. Служат още и за прокарване на дебела връзка и/или кожена каишка през специално направени за целта дупки по обувката. Всеки от инструментите се състои от две основни части – дървена крушовидна дръжка и метална леко извита плътна тръбичка, завършваща с плитко улейче. Металната част е втикната и фиксирана в дръжката посредством метален пръстен. Общата дължина на инструментите е различна и варира между 11 см и 14,5 см.

Сн. 9. Инв. № 129а-в В.сп.ф. / ОИМ-ВТ

Сн. 10. Шило, двурого – Инв. № 130 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ. Използва се за пробиване и прокарване на конца през гъона /подметката/ на обувката. Шилото се състои от две основни части – крушовидна дървена дръжка и метално острие, завършващо с плитък двурог връх. Острието е втикнато и фиксирано в дръжката посредством метален пръстен. Обща дължина: 13,4 см.

Сн. 10. Инв. № 130 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ

Сн. 11. Шило, двурого – Инв. № 131 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ. Използва се за пробиване и прокарване на конца през гъона /подметката/ на обувката. Шилото се състои от две основни части – крушовидна дървена

дръжка и метално острие, завършващо с плитък двурог връх, който е силно изхабен. Острието е втъкнато и фиксирано в дръжката посредством метален пръстен. Обща дължина: 12,5 см.

Сн. 11. Инв. № 131 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ

Сн. 12. Комплект шила за шиене на гъонове и рами – Инв. № от 756а Е.М. /

ОИМ-ВТ до 756в Е.М. / ОИМ-ВТ. Служат за прехващане на саята (скроено и съшито лице на обувка, преди да се натегне на калъп) към табана с конец. Всяко от шилата се състои от две основни части – дървена издължена крушовидна дръжка с топчеста глава от единия край и дълго метално острие с тънък и леко извит връх. Острието е втикнато в дървената дръжка и закрепено с цилиндрична метална халка. Общата дължина на инструментите е различна и варира между 14,6 см и 21,5 см.

Сн. 12. Инв. № 756а-в Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 13. Шило, качаброк или още **чепицер** – Инв.

№ от 755 Е.М. / ОИМ-ВТ. Обущарски инструмент, служещ за пробиване на дупки при набиване на клечките. Представява тънък, не много дълъг и силно заострен отпред шип, който е втикнат в цилиндрична дървена дръжка. Обща дължина: 10,7 см.

Сн. 13. Инв. № 755 Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 14. Игли, обущарски – Инв. № от 777 Е.М. /

ОИМ ВТ. Иглите са метални. В единия им край те са обли и с кръгло сечение, а в другия са скосени и завършват с тънък остър връх, на който е пробит отвор за провиране на конеца. От върха започва

улейче, което продължава до облата част на иглата. Това улейче спомага за направа на качествен шев. Дължина: 3,8 см.

Сн. 14. Инв. № 777 Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 15. Инв. № 133 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ

Сн. 15. (Х)амбус – Инв. № 133 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ.

Инструментът служи за разпъване и гланциране на кожата на обувката, която преди това е захваната за калъпа с гвоздейчета. След неговото

загравяне, (х)амбусът разтапя и заглажда греса и черния восък, които предварително са намазани върху кожата. Използва се и при полиране на табаните на обувките. Инструментът се състои от две основни части – дървена цилиндрична дръжка и метален корпус, имащ формата на островръха, скосена от едната страна обувка, с гладка основа и стъпаловидна задница.

Металната част е втикната и закрепена за дръжката посредством метален пръстен. Обща дължина: 14 см.

Сн. 16. (Х)амбус – Инв. № 761 Е.М. / ОИМ-ВТ. Инструментът служи за разпъване и гланциране на кожата на обувката, която преди това е захваната за калъпа с гвоздейчета. След неговото загряване, (х)амбусът разтапя и заглажда греса и черния восък, които предварително са намазани върху кожата. Използва се и при полиране на табаните на обувките. Инструментът се състои от две основни части – дървена цилиндрична дръжка и метален корпус, имащ формата на островръха, скосена от едната страна обувка, с гладка основа и стъпаловидна задница. Металната част е втикната и закрепена за дръжката посредством метален пръстен. Обща дължина: 19 см.

Сн. 16. Инв. № 761 Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 17. Черен восък – Инв. № 775 Е.М. / ОИМ-ВТ. Използва се за сидирисване (изглаждане, полиране, гланциране) на гъона. След освобождения горен пласт на гъона се слага грес и черен восък, които се търкат до разтопяване. По този начин восъкът служи за гланц на табаните на обувките.

Сн. 17. Инв. № 775 Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 18. Моща – Инв. № 136 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ. Използва се за подгъване и притискане на кожата на обувката по начин, предотвратяващ възможността от нараняване повърхността на обработваната кожа. Отделно се използва и за очукване на шевове и гъон. Инструментът е изработен от дърво⁴⁴ и има конусовидна

форма, която завърша с кръгла (топчеста) глава, служеща за дръжка. На две места по тялото на инструмента е издълбан знакът „N”. Височина: 12 см.

Сн. 18. Инв. № 136 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ

Сн. 19. Инв. № 132 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ

Сн. 19. Шарик, декориращо колело – Инв. № 132 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ. Инструментът служи за декорация на кожата на обувката, както и за шарки върху сидирисани (полирани)

гъоновете. Използва се след нагриване. Шарикът се състои от две основни части – крушовидна дървена дръжка и продълговата метална вилка, завършваща с

⁴⁴ Инструментът се среща и във вариант, изработен от бронз.

малко гравирано колелце за декорация. Върху колелцето са гравирани малки, издадени над повърхността пъпчици и диагонални къси линии. Металната вилка е втъкната и фиксирана в дръжката, посредством метален пръстен. Обща дължина: 15 см.

Сн. 20. Шарик за откопиране на модел и за декорация – Инв. № 764 Е.М. / ОИМ-ВТ. Инструментът служи за декорация на кожата на обувката, както и за шарки върху сидиросани (полирани) гънове. Използва се още и за

откопиране на модел върху кожа или гъон. Шарикът се състои от две части – цилиндрична дървена дръжка с резба от предната страна и плоска, плътна, метална пластина, която в единия си край е с отвор, в който е поставено и занитено колелце със ситни зъбци. Другият край на пластината е втикнат в дървената дръжка и закрепен с метална халка. Обща дължина: 15,7 см.

Сн. 20. Инв. № 764 Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 21. Траш-нож – Инв. № 134 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ. Използва се за изтъняване /траширане/ на краищата на кожата и на гъона на обувката. Инструментът се състои от две основни части – дървена къса топчеста дръжка и метално режещо тяло с крило-образна форма (полуелипсоидно, плоско

тяло), което е втъкнато и фиксирано в дръжката, посредством метално късо лостче. От едната страна на металното тяло е набит знак, имащ формата на полумесец. Обща дължина: 13,5 см.

Сн. 21. Инв. № 134 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ

Сн. 22. Таналия, общарски клещи –

Инв. № 757 Е.М. / ОИМ-ВТ. Служат за изтегляне и опъване на саята (скроено и съшито лице на обувка, преди да се натегне на калъп) върху калъпа. Инструментът се състои от два масивни метални лоста, закривени и захванати с нит, като едната страна образува челюстите, а другата – дръжката. Върху клещите има надпис GARANTIE N 4 и числото 69. Отделно върху челюстите е инкрустиран монограм с изображение на ЛЪВ и надпис WAF. Обща дължина: 20,6 см.

Сн. 22. Инв. № 757 Е.М. / ОИМ-ВТ, Сн. 23. Инв. № 135 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ

Сн. 23. Замба-клещи – Инв. № 135 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ. Клещите се използват за поставяне/махане на кабзи по/от обувките. Инструментът се състои от два масивни метални лоста, закривени и захванати с нит, като едната страна образува челюстите, а другата – дръжката. Челюстите са продълговати, като едната им страна представлява плътно тяло с плитка дупка, а другата страна има трапецовиден дълбок отвор. Обща дължина: 13,5 см.

Сн. 12 Инв. № 767 Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 25. Инв. № 763 Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 24. Машинка за копчета – Инв. № 767 Е.М. / ОИМ-ВТ. Инструментът е изцяло метален. Работната част е подвижна и е с метални пружини около обляя метален винт. Дръжките са занитени. Обща дължина: 24,3 см.

Сн. 25. Замба – Инв. № 763 Е.М. / ОИМ-ВТ. Служи за ажурна украса по обувката. Тялото на замбата е метално и в цилиндрична форма, като от едната страна е скосено и с отвори. Дължина: 8,6 см. Ширина: 1,3 см.

Сн. 26. Инв. № 765 Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 26. Щека – Инв. № 765 Е.М. / ОИМ-ВТ. Инструментът се използва за сидироване (изглаждане, полиране) на гъона, както и при процеса на залепването му към саята. Състои се от три части – метален корпус, който е втикнат и закрепен, посредством метални халки, в две дървени дръжки. Металният корпус е плосък с леко разширяваща се средна част и надлъжно скосено острие по дългата, дъговидна страна. Обща дължина: 42,6 см. Ширина: 2,9 см.

Сн. 27. Инв. № 747 Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 27. Нож за кроене – Инв. № 747 Е.М. / ОИМ-ВТ. Служи за рязане при кроене на кожата. Ножът се състои от три самостоятелни части – метална отваряща се дръжка с късо шило в задницата, метално подвижно и свалящо се острие и метална

халка, която захваща и пристяга дръжката. Дръжка – дължина: 14,3 см; ширина: 1,7 см. Острие – дължина: 11,7 см; ширина: 7 см.

Сн. 28. Нож, обушарски – Инв. № 760 Е.М. / ОИМ-ВТ. Служи за престъргване на гланца на гъона, като освобождава горния пласт. Инструментът е изцяло

метален. Състои се от обла дръжка и острие, което към върха се скосява стъпаловидно. Върху ножа, откъм острата, режеща част има надпис „Л II М Р Р М“. Обща дължина: 21,2 см.

Сн. 28. Инв. № 760 Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 29. Нож-дермезе – Инв. № 748 Е.М. / ОИМ-ВТ. Служи за отваряне на дермезе, т.е. прави прорези (каналчета) в гъона (на 6-8 мм от края на ходилото) при шиене на подметката към обувката, за да се скрие шевът. Инструментът се състои от две части – дървена крушовидна дръжка и

метален корпус, втикнат и закрепен за дръжката, посредством метална халкичка. Металният корпус завършва с продълговато, надлъжно скосено острие. Обща дължина: 16,2 см.

Сн. 29. Инв. № 748 Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 30.1. и 30.2. Комплект криви раш-пили (рашпи) – Инв. № 137 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ. Служат за изпиляване на клечките, които са излезли от табаните вътре в обувките.

Инструментите са метални и представляват дълъг и тесен продълговат лост, на който единият край завършва с пила във формата на елипсовидно „стъпало“, а другият с пила в О-образна „петичка“.

Дръжките и на двете рашпи са маркирани с надпис “FRANKONIA F.M.”. И двата инструмента са с еднакви размери. Обща дължина 37,5 см. „Стъпало“: 3 см х

8,2 см. „Петичка“: 3 см х 3,5 см. Широчина на дръжката: 1 см.

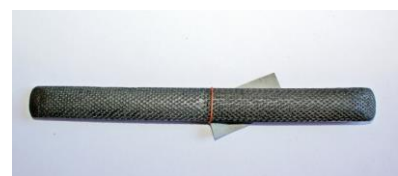
Сн. 30.1. и 30.2. Инв. № 137 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ

Сн. 31. Раш-пила (рашпа), крива – Инв. № 758а Е.М. / ОИМ-ВТ. Служи за изпиляване на клечките, които са излезли от табаните вътре в обувките. Рашпата се състои от две части – дървена издължена цилиндрична дръжка и късо метално лостче,

завършващо с пила във формата на елипсовидно „стъпало“. Металното лостче е втикнато в дръжката. Обща дължина: 39,2 см.

Сн. 31. Инв. № 758а Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 32. Раш-пила (рашпа), права – Инв. № 758б Е.М. / ОИМ-ВТ. Служи както за изпиляване на клечките, които са излезли от табаните отвън на обувките, така и за изравняване на различни неравности по краищата на кожата.

Инструментът е изцяло метален. Няма обособена дръжка. Всяка от страните е пила с различни размери и посока на пилене. Състои се от общо четири вида пили. От едната страна има врязано изображение на „кръст“. Обща дължина: 23 см. Ширина: 2 см.

Сн. 33.1 и 33.2. Инв. № 138 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ

Сн. 33.1. и 33.2. Раш-пила (рашпа), права – Инв. № 138 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ. Служи както за изпиляване на клечките, които са излезли от табаните отвън на обувките, така и за изравняване на различни неравности по краищата на кожата. Инструментът е изцяло метален. Няма обособена дръжка. Всяка от страните е пила с различни размери и посока на пилене. Състои се от общо четири вида пили. Една страна на инструмента е плоска, а другата – заоблена. Обща дължина: 21 см. Ширина: 2 см.

Сн. 34. Раш-пила (рашпа), права – Инв. № 139 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ. Служи както за изпиляване на клечките, които са излезли от табаните отвън на обувките, така и за изравняване на различни неравности по краищата на кожата. Инструментът е изцяло метален. Няма обособена дръжка. Всяка от страните е пила с различни размери и посока на пилене. Състои се от общо четири вида пили. Двете страни на инструмента са обли. Обща дължина: 20,5 см. Ширина: 2 см.

Сн. 35. Инв. № 759а-б Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 34. Инв. № 139 В.сп.ф. / ОИМ-ВТ

Сн. 35. Комплект пили, триъгълни – Инв. № 759а Е.М. / ОИМ-ВТ и 759б Е.М. / ОИМ-ВТ. Служат както за изпиляване на клечките, които са излезли от табаните отвън на обувките, така и за изравняване на различни неравности по краищата на кожата. Всяка от пилите се състои от две части – дървена дръжка и метален лост с триъгълно сечение, на който се намират пили с различни размери. Единият от инструментите е с отчупен метален връх, с метален пръстен за закрепяне на металната част, с конусовидна дръжка и с

обща дължина: 22,9 см. Другият е с издължена цилиндрична дръжка, завършваща с кожена окачалка и с обща дължина: 28 см.

Сн. 36. Мазол – Инв. № 762 Е.М. / ОИМ-ВТ.

Служи за уширяване на стеснено място в обувката, което може да убива на ходилото. С него се създава възможност за повече удобство при носене на новата обувка. Слага се върху калъпа. Приспособлението е метално с форма на елипсовидна гъба с къса опашка (занитен винт). Дължина: 3,7 см. Ширина: 2,2 см. Височина 1,7 см.

Сн. 36. Инв. № 762 Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 37. Кукичка – Инв. № 766 Е.М. / ОИМ-ВТ.

Служи за вадене на калъпи от обувки, както и за затваряне на обущарски копчета. Инструментът представлява малък метален шиш с две извивки, образуващи полузатворени елипси (малка и голяма) от двете страни. Обща дължина: 17,7 см.

Сн. 37. Инв. № 766 Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 38. Копчета, обущарски – Инв. № 772 Е.М. / ОИМ-ВТ.

Малки, метални, пъпковидни (топчести) копчета с въткната малка халкичка отдолу за прокарване на конеца при шиене.

Сн. 38. Инв. № 772 Е.М. / ОИМ ВТ

Сн. 39. Инв. № 773 Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 39. Каяри, обущарски – Инв. № 773 Е.М. / ОИМ-ВТ.

Служат при направата на туристически (алпийски) обувки. Каярът е малък метален предмет с правоъгълна главичка и с три остри шипа в различни дължини, поставени отдолу. Средният шип е най-дълъг и с тънко острие.

Сн. 40. Камбанки, обущарски – Инв. № 774 Е.М. / ОИМ-ВТ.

Поставят се в края на връзките на обувките. Камбанката представлява никелиран малък цилиндричен предмет, в средата обиколен с изпъкнал навън ръб, а в двата края с отвор за прокарване на връзката.

Сн. 40. Инв. № 774 Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 41. Инв. № 776 Е.М. / ОИМ-ВТ

Сн. 41. Лима – Инв. № 776 Е.М. / ОИМ-ВТ. Дребни гвоздейчета за капаците на обувките. Метални.

Сн. 42. Инв. № 248 Е.Д. / ОИМ-ВТ

Сн. 42. Клечки – Инв. № 248 Е.Д. / ОИМ-ВТ.

Клечките се набиват в табаните на обувките. Изработени са от дърво. Малките клечки са за детски и дамски обувки. Големите клечки (в центъра на снимката) се наричат „кранци“ и се използват при мъжките обувки.

Сн. 43. Калъпи, съответно за детски, дамски и мъжки обувки – Инв. № 240 Е.Д. / ОИМ-ВТ. Дървени. А) Върху калъпите на детските обувки е изписано числото 217. Дължина 20 см и ширина 7,5 см. Б) Върху калъпите на дамските

обувки са изписани числата 7, 35, 10. Дължина 23 см и ширина 7,5 см. В) Върху калъпите на мъжките обувки е изписано числото 269. Дължина 30 см и ширина 9,5 см.

Сн. 43. Инв. № 240 Е.Д. / ОИМ-ВТ

Сн. 44.1. Инв. № 241 Е.Д. / ОИМ-ВТ

Сн. 44.2. Инв. № 240 Е.Д. / ОИМ-ВТ

Сн. 44.1. Халци – Инв. № 241 Е.Д. / ОИМ-ВТ.

Обущарски кожени подплънки, които се поставят върху калъпите. Халците имат различни размери в зависимост от размера на калъпа. На снимка 44.2 (Инв. № 240 Е.Д. / ОИМ-ВТ) се вижда начинът на поставяне на халците върху калъпите.

Сн. 45. Саи – Инв. № 242 Е.Д. / ОИМ-ВТ. Горна,

кожена част на обувката. На снимката са представени А) Саи за мъжки обувки в тъмно кафяв цвят. Върху вътрешната страна е поставен печат с надпис: „Марин Хр. Будаков / =обущар= / В. Търново „Д. Благоев“ 19“. Размери: обиколка 70 см; Б) Саи за чехли в кафяв цвят. Върху вътрешната повърхност е поставен печат: „Марин Хр. Будаков / =обущар= / В. Търново „Д. Благоев“ 19“.

Размери: дължина 21 см, ширина 17,5 см. В) Саи за детски обувки в бял цвят. Имат каишка и катарам. Върху вътрешната повърхност е поставен печат: „Марин Хр. Будаков / =обущар= / В. Търново „Д. Благоев“ 19“. Обиколка 40 см.

Сн. 45. Инв. № 242 Е.Д. / ОИМ-ВТ, Сн. 46. Токове за дамски обувки – Инв. № 245 Е.Д. / ОИМ-ВТ. Дървени. Сн. 46. Инв. № 245 Е.Д. / ОИМ-ВТ, Сн. 47. Капачета за токове – Инв. № 244 Е.Д. / ОИМ-ВТ.

Капачетата са изработени от гума. Върху лицевата повърхност на капачето е изписано Berson 4/0. Капачетата се съхраняват във фабрични картонени кутийки „Berson“.

Сн. 47. Инв. № 244 Е.Д. / ОИМ-ВТ

Сн. 48. Фортове за дамски обувки – Инв. № 243 Е.Д. / ОИМ-ВТ. Това е задната част на обувката, която обхваща петата. Фортът трябва да е твърд, за да осигури стабилност при носене на обувките. Има различни размери в зависимост от големината на обувката.

Сн. 49. Инв. № 250 Е.Д. / ОИМ-ВТ

Сн. 48. Инв. № 243 Е.Д. / ОИМ-ВТ

Сн. 49. Сугер, обушарски комплект за дамски обувки – Инв. № 250 Е.Д. / ОИМ-ВТ. Комплектът съдържа: Табани, които се шият или коват върху гъоновете; Бомбета, които се зашиват в предната част на обувката; Фортове, зашивани в задната част на обувката; Рама, която служи за прикрепяне на предната част на обувката при зашиване на кожата към обувката.

Сн. 50. Лента – Инв. № 251 Е.Д. / ОИМ-ВТ. Платнена, черна с кръстата украса в розов цвят. Служи за прешиване на уши за обуване на високи затворени обувки, които обхващат глезена (чипици), както и за разкрояване с филе (вертикална кожена ивица, която ляга върху форта) при ботушите. Размери: дължина 8 м, ширина 35 см.

Сн. 51. Подвал – Инв. № 249 Е.Д. / ОИМ-ВТ. Служи за фиксиране и придържане на обувка върху коляното на обушар по време на определени

производствени операции. Подвалът представлява кожена лента, на която двата края са залепени.

Сн. 50. Инв. № 251 Е.Д. / ОИМ-ВТ

Сн. 52. Кокал – Инв. № 246 Е.Д. / ОИМ-ВТ. Обущарски инструмент, примитив. Служи за отваряне на дермезе, т.е. прави прорези (каналчета) в гъона (на 6-8 мм от края на ходилото) при шиене на подметката към обувката, за да се скрие шевът (виж сн. 29). Повърхността на кокала е гладка. В единия край

завършва със заострен връх, а в другия има пробит отвор. Надлъжно по тялото на кокала е направено и плитко каналче. Дължина 17 см, ширина 2,4 см.

Сн. 51. Инв. № 249 Е.Д. / ОИМ-ВТ

Сн. 52. Инв. № 246 Е.Д. / ОИМ-ВТ

Сн. 53. Инв. № 247 Е.Д. / ОИМ-ВТ

Сн. 53. Престилката на обущаря Марин Будаков – Инв. № 247 Е.Д. / ОИМ-ВТ. Изработена е от брезент, в избелял от времето зелен цвят. Правоъгълна. В горния край е стеснена и със защитен шнур във вече избелял червен цвят. Той се премията през главата и ляга на врата на майстора. Отделно от двете страни на престилката също е защитен по един шнур. Те служат за препасване на работната дреха през кръста. На лицевата дясна страна на престилката е пришит голям дълбок джоб. Дължина 78,2 см, ширина 64,5 см.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Георгиев, Г. (1979) Освобождението и етнокултурното развитие на българския народ, 1877–1900. София.
- [2] Набалов, Т. А. (1985) Оборудование предприятий по индивидуальному пошиву и ремонту обуви. Москва.
- [3] Попов, А. (1933) Занаятите за обработка и преработка на кожата. София.
- [4] Хинков, Хр. (1926) Занаятчийството в България. Минало, настояще и средства за подпомагането му. София.
- [5] Цанов, Г., Ковачев, Ст., Тотевски, Т. (1992) Терминологичен речник на занаятите в Троянския край. София.

ПРИЛОЖЕНИЯ НА КАЛИГРАФИЯТА ПРИ СЪЗДАВАНЕ НА ПРОИЗВЕДЕНИЯ С ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРЕН ХАРАКТЕР

Доц. д-р Светослав Косев & д-р Симеон Желев

Великотърновски университет "Св. св. Кирил и Методий", град Велико Търново,
България

Резюме: Европейската Калиграфия има хилядолетна история, която е безпаяна от различни етапи и превратности. Те оказват влияние на съвременните естетически тенденции в графичния дизайн, типографията и изкуството да пишем красиво. На предстоящата конференция се представят няколко примера за основни калиграфски шрифтове и техните интерпретации, както и подготовката и реализацията на илюстрации в графичен отпечатък (литография). Крайният резултат са артистични книги, вдъхновени от поемата „Божествена комедия“ на Данте Алигиери и по-конкретно частта „Ад“, и придружаващите графики на Густав Доре. Артистичните книги са подплатени в специално създадени кутии, които допълнително обогатяват творческите търсения, предизвиквайки интерес у зрителя. Интердисциплинарния подход и поставените комплексни задачи, които включват триизмерна графика, виртуална реалност, литография, книжен дизайн и т.н., представят нов прочит върху книгата, илюстрацията и калиграфията.

Ключови думи: калиграфия, интердисциплинарен, виртуална реалност, триизмерна графика, артистична книга, литография

APPLICATIONS OF CALLIGRAPHY FOR THE CREATION OF ARTWORKS OF AN INTERDISCIPLINARY NATURE

Assoc prof. PhD Svetoslav Kosev and PhD Simeon Zhelev

Abstract: European Calligraphy has a millennial history that has been marked by various stages and vicissitudes that influence modern aesthetic tendencies in calligraphy and typography. In the forthcoming conference will be presented some interesting examples of fundamental calligraphy scripts and their interpretations, as well as the preparation and realization of illustrations in graphic prints (lithography). The final result are artistic books inspired by Dante Alighieri's Divine Comedy poem, and in particular the Hell part, as well as Gustav Dore's graphics. The books are enriched with specially made cases, that further fortify the creative pursuits of the authors and to arouse interest in the viewer. The interdisciplinary approach and complex tasks, including 3D graphics and virtual reality, present a new read on book, illustration and calligraphy.

Keywords: calligraphy, interdisciplinary, virtual reality, 3D graphics, artistic book, lithography

Хилядолетната еволюция на европейската Калиграфия е белязана от различните културни епохи и исторически превратности. Те оказват влияние на съвременните естетически тенденции в графичния дизайн, типографията и изкуството да пишем красиво. През вековете възникват множество калиграфски шрифтове, които в последствие влияят на създаването на типографските шрифтове. Основните и най-влиятелните калиграфски образци в европейската традиция на красивото писане са: капиталис монументалис, който преди да бъде „изрязан“ в камък е изписван с четка, капиталис квадрата, унциал, каролингски минускул, текстура квадрата, ротунда, фрактур, швабахер, хуманистичен минускул, канчелареска или т. нар. италик, копърплейт или т. нар. англе. В българската традиция в изписването на кирилицата имаме три силно характерни шрифта: устав, полу-устав и везани букви (вяз).

В художествения проект, в който взех активно участие: „Превъплъщенията на книгата“, използвам някои от изброените по-горе калиграфски шрифтове. Всеки един от тях има свое звучене, пропорция и характерни елементи. Използваните шрифтове разбира са с леки изменения и интерпретации, за да могат напълно да се потопят в тематиката и сюжета.

Идеята за този проект дойде от доц. Косев, като аз бях поканен в малко по-късен етап. В началото целта бе да се направят серия графики по литературни произведения. В процеса на фокусиране и изчистване на идеята доц. Косев се спря върху вдъхновяващата книга „Божествена комедия“ на Данте Алигиери и по-конкретно частта „Ад“. Зад този проект стои и друга идея, да се реализира художествено произведение чрез редица техники и методи, които се различават съществено, като се цели да се стимулира експериментирането, освобождаване от невидимите граници в художествените среди, както и да се разширят способите за създаване на произведения в изобразителното изкуство. Тази интердисциплинарност в конкретния случай включи в себе си тримерна графика, 3D скулптиране, софтуер за двуизмерна графика, калиграфията и т.н. Крайните художествени продукти от проекта „Превъплъщенията на книгата“ бяха представени под формата на ръчно изписани калиграфски надписи, литографски отпечатьци, ръчно създадени книги и кутии към тях, както и виртуална реалност.

В неформален разговор с Петър Лазаров (виден художник в областта на графичните изкуства и изкуството на книгата), доц. Косев реши да обогати своята концепция с допълнителни артистични книги (област, в която имам силни интереси и натрупан опит), които да бъдат създадени от някои от литографските отпечатьци. Освен калиграфските текстове, аз се захех и с ръчната изработка на книгите-обекти или т.нар. още артистични книги. За всяко едно произведение, което създаде доц. Косев, се подготви по една бройка артистична книга (уникат). Процесите и интердисциплинарните подходи, през които се премина, неимоверно обогатиха крайните

художествени произведения (литографските отпечатьци и артистичните книги). Чрез комбинирането на различни техники и методи, както и проведените експерименти, заедно с доц. Косев създадохме проект, който надхвърля границите на всеки един метод и техника взет по отделно. Книгата, илюстрацията, съпътстващата калиграфия, вече могат да бъдат приети по-нов и различен начин.

В проекта „Превъплъщенията на книгата“ използвам най-различни изразни средства. За всяка една артистична книга и калиграфски надпис използвам сравнително сходна последователност на работа, въпреки това експериментите не са малко и често се случва да използвам нови подходи и методи. С оглед на това да не се впускам в допълнителни размишления, ще се фокусирам над едно произведение и етапите на работа, характерни за него.

Всяко едно от създадените произведения, които са част от художествения проект „Превъплъщенията на книгата“ започва с доц. Косев. По свое усмотрение и творчески търсения той решава и избира коя песен (част) от „Ад“ на Данте Алигиери да използва за вдъхновение, за да създаде своето произведение. В малко по-късен етап, когато има вече ясно определена композиция, аз се намесвам, като създавам калиграфски надписи, които са част от текста на конкретната песен. Калиграфията и нейното композиране се решава така, че да се подчертаят формите и водещите линии. Понякога калиграфския надпис е съставен от цяла строфа, а понякога от отделни стихове. Но това решение зависи от предварително зададената композиция и идеята текста да бъде съобразен със създаденото изображение. Така текстът става подвластен на илюстрацията, обратното на това, което е прието в литературата – илюстрацията е подвластна на текста. Тази обърната концепция загатва демоничното звучене, което е в синхрон с тематиката и цялото произведение на Данте.

Всеки един калиграфски шрифт, който съм използвал се премисля и скицира внимателно преди да бъде приложен към художествената интерпретация на доц. Косев (фиг. 1). Значителна част от калиграфиите са готически и носят по-агресивно звучене. Причината за това е, че много от илюстрациите са свързани с демони и тъмни същества описани в „Ад“, които, логично, носят негативно звучене или са агресивно настроени. Друга причина е, че много от религиозните текстове също са изписани с готически шрифтове, което създава впечатлението за художествена творба базирана на религиозни текстове.

фиг. 1 Подготвителни скици.

В произведението „Данте Алигиери-Божествена комедия-песен 13“ (фиг. 2) включих няколко калиграфски текста, които са взети, както името говори, от песен (част) тринайсега на „Ад“ от „Божествена комедия“ на Данте Алигиери.

фиг. 2 „Данте Алигиери-Божествена Комедия. Песен 13“

Използвани са две строфи и два стиха с текст, които най-добре описват и комуникират със създаденото изображение. Тази аморфна структура съчетана с редица механични и органични части много добре описва текста:

**„нокте стърчат им дълги на краката,
по тез дървета чудни те стоят
и пълнят с страшни викове тъмата.“**
„Защо ме късаш тъй без съжаление?“
**При туй от него черна кръв изби
и пак каза: „Защо туй озлобление?“**

Особено първата строфа, много ясно и категорично може да повлияе на зрителя в своята представа, а втората строфа да въздейства върху емоционалното му състояние. Първата строфа ми предостави контекста, в който да мисля за вида калиграфски шрифт. Идеята за клони, дървета и дълги

нокти на краката, остана в съзнанието ми. Начупеността и разклоняването бяха водещи при изписването (фиг. 3).

й р т о

фиг. 3 Калиграфски букви "й", "р", "т", "о", част от новосъздадения калиграфски шрифт.

Като водещи калиграфски шрифтове използвах елементи от Ранно готическия шрифт, който има междинна роля и се явява като преход от античност към готика (от Унциал към Текстура квадрата) и елементи от редовните букви от калиграфския шрифт Фрактур (фиг. 4) със заострените си и агресивни завършвания. В случая реших да не използвам силното начупване от Фрактур, за да не стане прекалено тежък.

ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ
abcdefghijklmnopqrstuvwxyz
0123456789!@#

фиг. 4 Фрактур

На места използвам все още присъстващата мекота от Ранно готическия шрифт (фиг. 5), което препраща към аморфността на главното изображение.

abcdefghijklmnop
qrstuvwxyz

фиг. 5 Ранно готически шрифт

А агресията и заострянето от Фрактур, напомнят на клоните и дългите нокти на краката. Разбира се трябва да спомена пропорциите на калиграфския текст. Те са съобразени отново с готическите шрифтове. Ръчно изписаните букви са с кондензирани пропорции и сравнително къси асцендъри и десцендъри, за сметка на това междуредовото пространство е увеличено, за

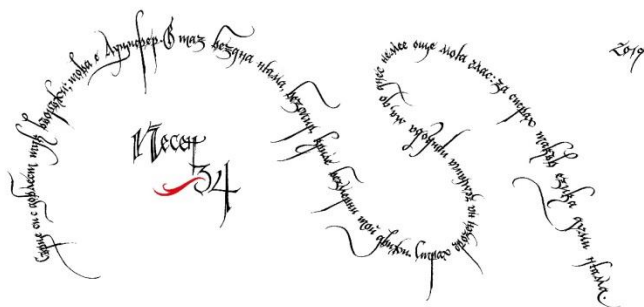
да не създават твърде тежки петна в картинното пространство, както и да не привличат твърде много внимание от акцента – аморфната сфера.

На фиг. 3 и фиг. 6 се може да наблюдаваме мекотата от ранно готическия шрифт и всички излизания от буквите, които дават усещането за разклонение. За да придобият буквите още повече характер, използвах и триъгълно „а“ (вдъхновено от шрифта Унциал), от което изведох и буквите „л“, „л“ и „я“ (фиг. 6). В Конкретния случай в шрифта Унциал не присъстват кирилските знаци. Затова използвах друг тип изписване на буквата, с малко по-старовремски принцип, в който буквата е съставена от други две букви (лигатура): „и“ и „а“ (фиг. 6).

фиг. 6 Част от буквите, вдъхновени от шрифта Унциал.

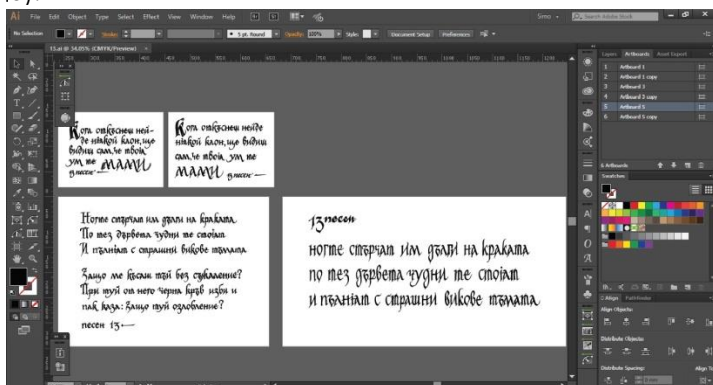
След като уточних и изведох всички нужни ми букви за калиграфския шрифт към произведението „Данте Алигиери-Божествена Комедия. Песен 13“, пристъпих към неговото реализиране. Всичко премина по традиционния начин за калиграфията. Плоско скосено метално перо, перодръжка, туш и специална хартия, която нито да попива твърде много, нито да задържа туш. Композирането на текста се реши също в традиционен стил с текстово каре подравнено отляво. За разлика от други текстове (в следващите художествени произведения от проекта „Превъплъщенията на книгата“), някои от които бяха композирани по криви линии (фиг. 7)

фиг. 7 Калиграфски текст по крива.

След този традиционен за калиграфията процес на ръчно изписване, се пристъпи към неговото подготвяне за дигитална обработка. Сега идва въпроса, ако един калиграфски шрифт ще бъде дигитализиран, какъв е смисъла той да бъде правен по конвенционалния начин.

Причината е, че въпреки всичко, перото, туша и хартията оставят следи, текстури, които съчетани с красивите букви създават богатство от форми, петна и линии. А това е и една от идеите на доц. Косев: съчетание на дигиталното с аналоговото. За дигитализацията се премина през няколко етапа. Първият е сканирането, чрез което не се губи детайл от качеството на изображението и се избягват перспективните изкривявания, които биха могли да се появят при заснемането с фотоапарат. Следващата стъпка премина през софтуери за векторна (фиг. 8) и растерна обработка, които се ползват най-вече да се подготви калиграфския текст за финалното дигитално произведение. Освен това се правят и леки поправки в разрядката, междубуквеното пространство или конструкцията на някои букви (ако има такава нужда).

фиг. 8 Финален вариант в софтуер за векторна графика.

При завършването на дигиталното производство с всички свои композиционни особености, фигури, линии, текстури, калиграфски надписи и т.н. доц. Косев подготвя творбата за отпечатване в техниката литография. Тук няма да се впускам в подробности, но накратко казано, изображението се обръща огледално и се прави цветоотделка (ако крайният литографски отпечатък ще е с повече от един цвят). Всичко това е породено от спецификата на техниката литография. При която, за да постигнем нужния резултат, трябва да обърнем огледално изображението (фиг. 9). След отпечатването от литографския камък (в конкретния случай алуминиева плака) изображението отново се обръща огледално, т.е. то става с оригиналния си вид, предвиден, в началото. В допълнение на това, ако искаме да имаме повече от един цвят, се правят допълнително камъни (или алуминиеви плаки), които да са съставени само от елементи на изображението с нужния цвят, като се отпечатват върху вече направения отпечатък.

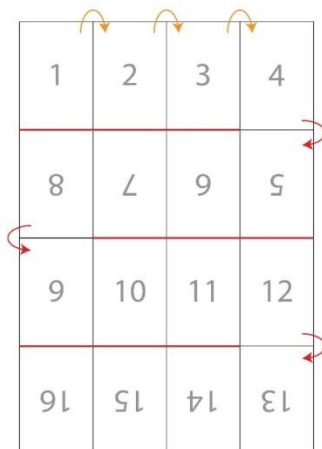
фиг. 9 Огледален изглед, подготовка за литографско отпечатване.

фиг. 10 Румен Райков и процесът на литографско отпечатване.

Самият процес на отпечатване също има допълнителни специфики, но те не са в моята специализация. Урмдрукерът Румен Райков също се включи в проекта ръководен от доц. Косев. Райков спомогна със своите знания в областта на литографията, като отпечата по професионален начин литографските отпечатьци (фиг. 10). Финалните литографии бяха в ограничен тираж, като за всяка една творба отделихме с доц. Косев по едно копие за създаването на книгите и придружаващите ги кутии.

Всяка една кóла от книжното тяло е създадена на сходна основа, но в следствие с придружаващи експерименти, които са уникални за всяка книга и кутия. Схемата за създаване на всяка една кóла е следната – литографският отпечатък се разделя на четири равни реда и колони, образувайки 16 страници (всяка една книга е съставено от 16 страници). По тази схема се подрязва листа по определен начин (червените контури, които редуват посоките си), като в следствие елементите се съгват съчетавайки се в една кóла (фиг. 11).

фиг. 11 Схема за изрязване и съгване за създаване на кола.

Интересен момент в този тип изрязване и съгване е, че се създава на случаен принцип композиция и последователност в странирането на книгата. Някои страници стават огледални на други, което води до най-разнообразни резултати. Също така странирането „изрязва“ цялото изображение и създава разказ в полу-абстрактни по-малки изображения, което дава предпоставки за допълнителни смислови значения (тук се разчита предимно на въображението на зрителите). За да стане все пак цялостна книга, се добавят корици, които да бъдат в тон с художественото произведение. В конкретния случай, който е свързан с песен 13 от „Ад“ на Данте Алигиери, се постарях корицата да бъде в тон с цветовата гама на литографския отпечатък. Черният цвят е преобладаващ, а червеният се използва за акцент. Добавих черни текстури, като използвах и техника на колажиране, за да придам допълнителен обем на книгата. Към корицата на книгата са добавени различни по вид и цвят хартия, боядисан с черен спрей дървен фурнир и кора от дърво. Дървото, разбира се, е препратка към текста и основния обект (аморфната планета фиг.2) на литографския отпечатък. Кутията към книгата се разви по сходен начин, като целта ми бе да наподобя максимално аморфната планета. Колажът е водещата техника използвана при създаването на кутията. Метал, дърво, стъкло, пясък, вълна и др. са комбинирани по такъв начин, че да симулират и допълнително да представят в пространствен обект сцената от песен 13. Позволих си също така да използвам и калиграфия по корицата на книгата и кутията. При корицата заложих скрит текст, който да накара зрителя да се потопи в имажинерния свят, представен от доц. Косев. А при кутията използвах калиграфски десен, който да придаде текстура и богатство във формите. Крайният резултат на произведението „Данте Алигиери-Божествена Комедия. Песен 13“ са

литографски отпечатък в ограничен тираж, книга и придружаваща кутия към нея (фиг. 12).

фиг. 12 Книга и придружаващата я кутия.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Интердисциплинарността на проекта „Превъплъщението на книгата“ е нужна поради комплексността на поставения проблем от доц. Косев. На пръв поглед калиграфията не е нужна, но при решението от създаване на книжен носител и неговото издигане на друго ниво, калиграфията става допълнителен проводник на идеи. Нейната реализация открива нови хоризонти и дава допълнителни художествени, естетически и философски пластове, от които зрителя може да черпи информация и идеи.

Приложението на калиграфията може да бъде използвано, както в традиционни форми на изкуството, така и в най-различни технологични и съвременни проекти свързани с визуалните изкуства. Тя е един допълнителен инструмент в арсенала на един художник. Без нея може, но с нея светът оживява и става по-красив.

Литература

- [1] Harris David The Art of Calligraphy: A Practical Guide to the Skills and Techniques [Книга]. - London : DK ADULT, 1995. - ISBN-10: 1564588491.
- [2] Hundertmark Patrick Harl & Christian The Art of Writing Your Name: Contemporary Urban Calligraphy and Beyond [Книга]. - Germany : Publikat, 2017. - ISBN: 978-3-939566-50-2.
- [3] Meulman Niels "Shoe" Calligraffiti [Книга]. - Berlin: From here to fame publishing, 2013. - ISBN 978-3-937946-21-4.
- [4] Гогов Кирил "АБВ Графичен Дизайн" Книга втора [Книга]. - София : НХА, 2018. - Том II. - ISBN 978-954-2988-45-8.
- [5] Йончев Васил Шрифътът през вековете [Книга]. - София : Български художник, 1971.

**THE NEWLY OPENED ROCK CHURCH IN THE GROUND PART OF THE
MONASTERY COMPLEX "THE BAPTISTERY" FROM THE IVANOV ROCK-HEWN
MONASTERIES
EVGENI KOEV**

"St. Cyril and St. Methodius" University of Veliko Tarnovo, Faculty of History,
Department of Geography, Bulgaria
ev_koeff@abv.bg

Summary

In another field study in the region of the Ivanovo rock-hewn monasteries, led by Evgeni Koev, a rock-hewn church was found in the area of the Monastery Complex "The Baptistery". This specific site is a rock-hewn temple which has a unique location at the ground level of the rock wreath. It has not been documented in previous studies of this area. The church has a carefully shaped and processed eastern half. There is a carved characteristic absid in eastern direction, replacing the holy throne, a prosthetic niche and a replica of the rock-hewn Vladish throne. For the first time, the rock-hewn church is mapped and described in detail, giving a specific interpretation of the time of its construction and use, as well as showing the specific purpose of the temple and the adjacent monastic cells.

Keywords: Rock-hewn Church , Newly Discovered, Documented, Baptistery

**НОВООТКРИТАТА СКАЛНА ЦЪРКВА В ПРИЗЕМНАТА ЧАСТ НА
МАНАСТИРСКИЯ КОМПЛЕКС „КРЪЩЕЛНЯТА“ ОТ ИВАНОВСКИТЕ СКАЛНИ
МАНАСТИРИ.**

ЕВГЕНИ КОЕВ

ИФ, Катедра „География“ , ВТУ „ Св.Св. Кирил и Методий“
Велико Търново, Р.България
e-mail: ev_koeff@abv.bg

Резюме

При поредното теренното проучване в района на Ивановски скални манастири, ръководено от Евгени Коев, в района на манастирския комплекс „Кръщелнята“ е открита непроучвана до този момент скална църква. Конкретният обект, представлява скалноизсечен храм с уникално разположение в приземното ниво на скалния венец. Същата не е документирана при досегашните изследвания на района. Църквата е с изключително старателно оформена и обработена източна половина. Има изсечена характерна абсида в източна посока, заместваща светият престол, протезисна ниша и подобие на скално изсечен владишки трон. Скалната църква за първи път е картирана и описана обстойно, като се дава и своеобразна интерпретация за времето на нейното изграждане и използване, както и за специфичното предназначението на храма и прилежащите монашески килии.

Ключови думи: Скална църква , новооткрита, документирана, Кръщелнята

Ивановските скални манастири са един от най-впечатляващите наскални културно-исторически комплекси свързани с разцвета на средновековното ни православно наследство. Антропогенизираните окарстени, скални венци в района на местността „Писмената“ предизвикват и представляват интерес за краеведи, учени и изследователи вече в продължение на повече от 140 години. Едни от най-видните изследователи на Ивановските скални манастири / според някои от учените – църкви, представляващи един общ манастирски комплекс/, проучвали района комплексно са Карел Шкорпил, Асен Василиев, Стоян Йорданов. Редица български и чужди учени се занимават в продължение на десетилетия с особеностите на художественото и епиграфското наследство. Сред тях може да открием имена като Кръстю Миятев, Н.Аврамов, Андрей Грабар, Габриел Мийе, Милко Бичев, Елка Бакалова, Велда Марди-Бабикова, Ара Маргос, Казимир Попконстантинов, Коста Хаджиев, Лиляна Мавродинова, Боряна Дживджанова и др. Осветляването на историческото и културно-историческото значение на средновековния манастирски комплекс както за средновековната българска държава , така и като значимо национално, общоевропейско и световно наследство са причина запазените стенописи в скалните храмове при с. Иваново да бъдат включени в защитените обекти на световното материално културно-историческо наследство под егидата на ЮНЕСКО. Районът е със статут на исторически резерват стопанисван и поддържан от РИМ Русе. През всички изминали години след поредица проучвания и описания осъществени в района са локализирани общо седем манастирски комплекса , пет от които са разположени на десния бряг на река Русенски Лом, в скалната дъга, в местността „Писмената“, редуващи се най-общо от запад на изток „Свето Преображение“/ т.н. „Белберница“, „Берберница“/, „Св Архангел Михаил“ / Затрупаната църква/, „Кръщелнята“, „Господев дол“ и „Св. Св. Теодор Тирон и Теодор Стратилат“ / „Съборената църква“/. На левия бряг на реката са локализирани манастирските комплекси „Сълбицата“ и „Св.Богородица“ /Църквата/, в който е единствената запазена скална църква, която е с най-запазената и съхранена стенописна украса, което е предимството на този обект, да бъде единствения социализиран, отворен през топлото полугодие обект на русенския исторически музей, достъпен и предназначен за посещение от туристи.

През последните години по инициатива на Евгени Коев, председател на пещерен клуб „Дервент“ към ТД „Академик-ВТУ“, спелеолозите от клуба и представители на Ученически спелеоклуб „Проф. Р.Попов“ при ПГТ „Д-р Васил Берон“, гр. Велико Търново провеждат системни, цялостни проучвания в района на Ивановските скални манастири. След събиране на пълната налична научна и научно-популярна информация за скалните манастири са проведени и поредица от теренни обхождания за локализиране основните обекти в района, проучване и провеждане на експедиции за подробно

картиране и документиране на някои от манастирите. Благодарение на досегашните усилия до момента са проучени, описани и документираны манастирските комплекси „Св.Преображение“ и „Господев дол“, а комплексите „Св.Богородица“ и „Св.Св Теодор Тирон и Теодор Стратилат“ са картирани и описани в по-голямата си част. Естествено последващите усилия за пълното проучване на района да са насочени към цялостното изследване на най-мощабните манастирски комплекси „ Св Архангел Михаил“ и „Кръщелнята“

В началото на месец февруари 2020 год. се проведе поредната теренна експедиция на търновските пещерняци в района на Ивановските скални манастири. Основните, предварително заложи цели на експедицията са - осъществяване на теренни, дистанционни и преки наблюдения в малко проучвани или непроучвани от екипа участъци от комплекса. Район за обхождане за конкретната експедиция е определен участък в основата на скалния венец в района на двата най-големи, непроучвани от екипа манастирски комплекси. Обхождането и детайлното проучване на планираните участъци от представители на клуба в подножието на скалния венец около манастирския комплекс „Кръщелнята“ доведоха до интересни открития. При проучването, Евгени Коев с изненада попада на неспоменавана до този момент скална църква с прилежащи към нея грубо оформени скални килии. При конкретното проучване за деня предвид първоначално поставените цели и материална осигуреност свързана с тях, се осъществява единствено по-пълно фотозаснемане на обекта с акцент на някои конкретни детайли. Следвайки възприетия принцип при теренни проучвания след направените наблюдения на терен се пристъпва към проверка на наличната информация за района и конкретния участък, при която се установява категорично, че новолокализирания обект въпреки дългогодишните проучвания от различни изследователи, същият до този момент не е регистриран и описван. Конкретният обект, след допълнително проучване сведенията и описанията на обекти в района, се оказва, че не само не е описан, но дори не е споменаван от никой от досегашните изследователи на Ивановските скални църкви и манастири. Още при първото наблюдение е установено и заснето, че скалната църква се намира в най-ниското, приземно ниво от достигащия четири етажа с полуетажи скален комплекс „Кръщелнята“, като заема неговата ниска източна крайнина, което е още една интересна особеност за обекта, защото всички останали скални храмове, дори и параклисите, са разположени на определена височина в скалните венци. Първоначалните впечатления са , че църквата е с изключително старателно оформена и обработена източна част с изсечена характерна абсида в североизточна посока, заместваща светият престол в скалните църкви и протезисна ниша, разположена канонично на северната олтарна стена на храма , която свидетелства, че в новооткритата скална църква са извършвани

всички възможни богослужения, включително и литургии. Изключително старателната обработка и заглаждане на източната стена и източната част на пода и тавана в олтарното пространство и неугледното, грубо оформено пространство в западната половина на църквата контрастират и показват различно ниво на обработка и оформление, но и подчертават отношението към „божественото“ и „послушническото - отшелническото“ пространство в храма. На този общ архитектурен и художествен вид на храма, интерес представлява още един елемент от скалния храм, изсеченият в западната стена или по-скоро в северозападния ъгъл „владишки трон“ с интересно изсечена грубо оформена, но ясно личаща си, оформена полусферично, плътка, но обемна като ширина и височина скална ниша в основата, в средната част, на която е разположен трона, над който „нишата“ оформя своеобразен ореол, който затвърждава една от работните хипотези на изследователите за архитектурата на скалните храмове в този район.

За детайлното проучване, локализиране и картиране на новооткритата скална църква се проведеха допълнителни теренни проучвания в края на месец август, на 26.08.2020 год. и в началото на месец септември, на 13.09.2020 год. Скалната църква, се оказа с приблизителни размери от 2.5 метра ширина, 4 метра дължина и около 2 м. височина. При подробното проучване и документиране на скалната църква се осъществи картиране и заснемане и на прилежащите към нея скални ниши, които най-вероятно са представлявали в миналото монашески килии.

При точното локализиране на обекта с GPS устройство Garmin Etrex 30, приемащо едновременно сигнали за наземно позициониране от системата GPS и от системата GLONASS с точност на позициониране 3 м. се установи, че същият е разположен на височина над морето на 64 м.н.в. и с координати: N 43° 42'08.0" и E 25° 59' 25.0", като същия се намира на около 100 м. източно от главния подход към комплекса „Кръщелнята“, в самото подножие на съвременния скален венец.

При детайлното картиране на обекта се установиха точните размери на скалната църква, от 4.80 м дължина и 1.95 м ширина с вероятен отстъп на вътрешната ширина от още около 30-40 см, а изцяло, до външния край на скалната козирка до 2.90 м. Входът към храма е решен нетрадиционно, в югоизточната част, което поставя редица въпроси, но както и при някой други скални църкви, каквито примери има и при този случай явно при оформяне на храмовото пространство, изграждащите скалната църква са съобразили и подчинили общото архитектурно решение с особеностите и предварителното естествено оформление на съществуващата скална ниша. За едно такова мнение по отношение оформлението на храма подсказва и сравнително голямото отклонение на главната ос на дължината на храма и ситуирането на олтарното пространство с олтарната ниша, ориентирани на 50°, с традиционното източно ориентирание на православните храмове от близко до

90 ° в рамките на едно допустимо отклонение от по около 20 ° – 25 ° , което при конкретния случай е многократно надвишено. В същото време отклонението е обяснимо, предвид местоположението на скалния храм в основата на скалния венец извисяващ се на повече от над 80 м височина и липса на възможност за точно ориентиране и определяне на посоките на света чрез използване на природни ориентирни на конкретното място, като в същото време изграждащите храма е трябвало да се съобразяват и с наложените природни условия и дадености от скални ниши.

Олтарното пространство на скалната църква впечатлява с изключително старателното оформление, елегантност при оформяне на олтарната абсида, старателно загладяване на частите от пода, стените и тавана, точното и хармонично разположение и старателно оформените, с точни размери на изсечените скални ниши издълбани за свети престол и за приношение при извършване на светите тайнства по време на православната служба. Размерите на олтарното пространство е 1.95 м ширина / СЗ – ЮИ/ и 1.40 м дълбочина /ЮЗ – СИ/ В Североизточна посока / СИ, която условно, за удобство по-долу ще наричаме източна – И /, на височина от 1.02 м над пода е старателно издълбана олтарна ниша с ширина 76 см, 82 см височина и 36 см дълбочина. На северозападната стена /СЗ стена, която за удобство условно ще наречем по-долу западна – З/, на височината на олтарната ниша е прецизно оформена протесисна ниша с размери 60 см ширина, 60 см височина и 20 см дълбочина. Между двете основни ниши, на по-ниско ниво, на 80 см над пода има допълнително оформена още една малка ниша с размери 18 см ширина и 20 см височина и дълбочина, вероятно служеща по време на използване на храма за съхранение на част от богослужебните съсъди или други вещи с богослужебно предназначение. На пода на северозападния край на олтара на около 20 см западно под западния край на протесисната ниша съществува вкопан в пода жлеб с приблизително квадратна форма със страна 5 см, който явно е бил оформен за прикрепване на съществувалия в миналото иконостас отделящ олтарното пространство от наоса на храма. Съществуващото в северната половина на олтарното пространство по-високо ниво на пода, дава основание да се допусне, че в миналото в храма е била оформена и солея с височина от около 10 см.

фиг 1

Освен добре оформените пространства и ниши в олтарната част на храма, впечатление прави арковидно изсечената плитка ниша с дълбочина от около 20 см в северозападния ъгъл на храма оформяща сравнително просторно пространство с размери в основата си на западната стена от 1.04м и на северната стена 1.16м дължина, в което е оформен скален престол със седало на височина от 0,5м от пода и дълбочина от около 40 см, изпълняващ в миналото най-вероятно функциите на владишки трон, който макар и обрушен в настоящия момент, дава представа за съществувалите размери и форма. Необичайното за днес местоположение на владишкия трон може да се обясни с ранната практика на разположение на този елемент от храмовото пространство. След въвеждането на иконостасите, първоначално архиерейските тронове са били разположени от ляво на солеята, срещу владетелския трон, който е бил разположен срещуположно от дясната страна, като в случая малкото пространство на скалната църква и съобразяване с условията е дало възможност за оформянето на владишкия трон не на северната стена, а в северозападния ъгъл на храма. Въпреки копрометирането на тази част от храма и известно обрушаване поради съществуващи естествени пукнатини на скалата, то обяснението на това място, като владишки трон, а не само като друг сходен елемент от

устройството на храма произтича и от общото оформление с добре оформената арковидна форма в тази част на скалната църква, която я прави в известен смисъл по-особенна като оформление, а вероятно и като функция, каквато е имала при нейното активно функциониране.

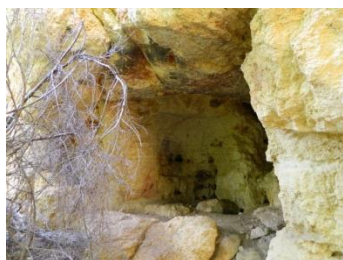
Южната преградна стена на храма, каквато без съмнение е съществувала в миналото, към момента не може да бъде определена като местоположение. Като се има предвид съществуващата конфигурация и нива на терена на пода, може да се допусне, че тази преграда е била от външната страна на съществуващото надлъжно издигане на нивото на пода от материковата скала, което е възможно да е оформяло скална пейка с размери около 2.50м дължина, около 40 см височина и около 30 см дълбочина на седалото. В западния край на продължението на южната стена, в естествено съществувала скална ниша ясно личат изкуствено оформените легла за греди или малки ниши вероятно с някакво помощно предназначение за съхранение на вещи или друго подобно предназначение.

Югозападно от храма, буквално прилепена до неговия ъгъл съществува сравнително правилен скален ъгъл, частично защитен от скална козирка в който съществуват всичания, подсказващи наличието в миналото на дървена конструкция оформяща вероятно монашеска килия с размери 2.85 м дължина и 1.50м ширина. В югозападния горен край на скалната стена личат добре оформени стъпки за закрепване на съществувалите в миналото дървени греди. В северозападния ъгъл на около 1.20м над нивото на земята в естествено съществувала скална ниша, стъпаловидно са оформени заравнености подсказващи вероятното предназначение на този кът за съхранение на предмети с битово или богослужебно предназначение.

По продължение на основата на скалния венец в източна посока, съществува още един скален ъгъл, този със стени от север и изток, при който е съществувало още едно по-малко помещение, също оформено чрез използване на скалния заслон и дооформено чрез дървена конструкция. По продължение на неговия източен край в южна посока съществува и днес скална площадка /тераса/ с ниво от около 70 см над продължаващата на изток основа на скалния венец.

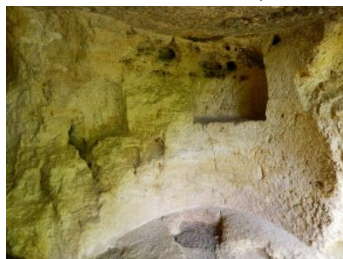
Новооткрытата скална църква с прилежащите към нея килии оформят една специфична част от долната крайнина на един от най-обхватните манастирски скални комплекси. Самият храм, неговото местоположение, оформление и архитектурни детайли поставят една поредица от въпроси, отговорите на някои от които могат да дадат една нова светлина при възстановката на манастирския скален комплекс и изобщо за храмовото строителство в Поломието. Цялостното проучване на обекта е продължение на проучванията в района на Ивановските скални манастири, които имат за цел изясняване в пълнота на цялостната картина на най-голямото монашеско поселение в скални обители по нашите земи.

Приложение:

Снимка 1 Скална църква – общ вид

Снимка 2 Скална църква – вътрешен вид

Снимка 3 Олтарна част

Снимка 4 Северозападна част

Снимка 5 Прот.ниша и жлеб за иконостас

Снимка 6 Западна килия – общ вид

LITERATURE (ЛИТЕРАТУРА)

- [1] **Angelov, N.** To the history of the rock monastery at Ivanovo – Archaeology, 1962, сн 3, р. 45-51 , Ангелов, Н. Към историята на скалния манастир при с.Иваново – Археология, 1962, кн 3, с.45-51
- [2] **Andreev, J.** The inscriptions at Ivanovo, Rusenski District, and the last years of the life of Tsar Georgi Terter ,I,-Centuries, 1975, сн 3, with 77-85 , Андреев, Й.

- Надписите при с. Иваново, Русенски окръг, и последните години от живота на цар Георги Тертер I, -Векове, 1975, кн 3, с 77-85
- [3] **Bakalova, E.** Ivanovo frescoes and ideas of isihazma – Art, 1976,сн 9, р. 14-21 , Бакалова, Е. Ивановските стенописи и идеите на исихазма – Изкуство, 1976,кн 9, с.14-21
- [4] **Bichev, M.** The frescoes in Ivanovo, Sofia, 1965, Бичев, М. Стенописите в Иваново, София, 1965
- [5] **Bozhkov, A.** Tarnovo Medieval Art School, Sofia, 1985Божков, А. Търновската средновековна художествена школа, София, 1985
- [6] **Vasiliev, A.** Ivanovo Frescoes, Sofia, 1953 , Василиев, А. Ивановските стенописи, София, 1953
- [7] **Duichev, I.** Ivanovo – asleep cultural hearth of medieval Bulgaria. In: **Pages of the Past, Sofia, 1983, р. 286-295** , **Дуйчев, И.** Иваново – заспало културно огнище на средновековна България. В: Страници от миналото, София, 1983, с.286-295
- [8] **Yordanov, S.** The Rock Monastery "St. Archangel Michael" at Ivanovo. Ed. "Slavena", Varna, 2009 , Йорданов, **С.** Скалният манастир „Свети Архангел Михаил“ при с. Иваново. Изд. „Славена“, Варна, 2009
- [9] **Koev, Ev.** New discoveries related to Ivanovo rock monasteries, KIN, preservation, presentation, digitization, V.Tarnovo, 2016, Т 2 ,pcs 1, with 91-99 , Коев, Ев. Нови открития, свързани с Ивановските скални манастири, КИН, опазване, представяне, дигитализация, В.Търново, 2016, Т 2 ,бр 1, с 91-99
- [10] **Mavrodinov, N.** StaroBulgarian Painting, Sofia, 1946 , Мавродинов, Н. Старобългарска живопис, София, 1946
- [11] **Mavrodinova, L.** Cave zerkvi in the villages of Ivanovo. C: Bolgari In Peace Cultural Heritage, Sofia, 1989, р. 169-192Мавродинова, Л. Пещерные церкви у села Иваново. В: Вклад Болгарии в мировое культурное наследие, София, 1989, с.169-192
- [12] **Margos, A.** For the inscriptions related to Tsar Georgi Terter I at the town of Ivanovo, Rouse. – 1982, p. 4, p. 44-50 **Марпрос, А.** За надписите, свързани с цар Георги Тертер I при с. Иваново, Русенско. – Palaeobulgaricaq 1982, кн.4, с.44-50
- [13] **Mardi-Babikova, Ivanovo – a unique complex of frescoes from the Tarnovo School of Art. – Centuries, 1980, сн. 5, р. 547** Марди-Бабикова, В. Иваново – уникален комплекс на стенописите от Търновската художествена школа. – Векове, 1980, кн. 5, с.547
- [14] **Praskov, L.** About the Tarnovo picturesque school and the chronology of its monuments from the end of the XII to the end of the 15th century. In: 1300 years bulgarian fine art , Sofia, 1984, р. 41-49Прашков, **Л.** За търновската живописна школа и хронологията на нейните паметници от края на XII до края на XVIв. В: 1300 години българско изобразително изкуство , София, 1984, с.41-49
- [15] **Skorpil, K.** Inventory of antiquities along the Rusenski Lom River, Sofia, 1914Шкорпил, К. Опис на старините по поречието на река Русенски Лом, София, 1914

BOOKKEEPING CHARACTERISTICS OF THE EDUCATIONAL EDITIONS FROM THE OLD PRINTING COLLECTION OF COMMUNITY CENTER "NADEZHDA" – VELIKO TARNOVO ZHIVKA RADEVA

University of Veliko Tarnovo "St. St. Cyril and Methodius", Bulgaria

Summary

The article presents the way in which the educational editions are constructed, the overall layout of the book body and the fragments that make it up - the information value of the title, the organization and the structure of the text volumes; the place of illustration in the structure of the Revival textbook. In view of the authorship, this part of the old printed collection of Community center "Nadezhda" provides information about the popular names in the educational program of the XIX century. The branch and thematic orientation of the textbooks, in turn, highlight the educational priorities and the reading attitudes in Tarnovo during the Revival. With these characteristics, the educational books from the old printed collection of Community center "Nadezhda" become an essential element of the literary atmosphere in Tarnovo and the Revival culture. They are a valuable literary and documentary heritage and a good research base for book publishing, readers and reading during the Renaissance.

Keywords: Community center "Nadezhda", Veliko Tarnovo; Literary and Documentary Heritage; Bulgarian Book Publishing During the Revival

КНИГОВЕДСКА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ПРОСВЕТНИТЕ ИЗДАНИЯ ОТ СТАРОПЕЧАТНАТА КОЛЕКЦИЯ НА ЧИТАЛИЩЕ „НАДЕЖДА“ – ВЕЛИКО ТЪРНОВО ЖИВКА РАДЕВА

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, България

Резюме

Статията представя начина, по който са конструирани просветните издания, цялостното оформление на книжното тяло и фрагментите, които го изграждат – информационната стойност на титула, организацията и структурата на текстовите обеми; мястото на илюстрацията в структурата на възрожденския учебник. С оглед на авторството тази част от старопечатната колекция на читалище „Надежда“ дава информация за популярните имена в образователната програма на XIX век. Отрасловата и тематичната ориентация на учебниците от своя страна открояват образователните приоритети и читателските нагласи в Търново през Възраждането. С тези свои характеристики просветните книги от старопечатната колекция на читалище „Надежда“ се превръщат в същностен елемент от книжовната атмосфера в Търново и от възрожденската култура. Те са ценно книжовно-документално наследство и добра изследователска база относно книгоиздаването, читателите и четенето през Възраждането.

Ключови думи: Читалище „Надежда“, Велико Търново; книжовно-документално наследство; българско книгоиздаване през Възраждането

Старопечатните книги в библиотеката на читалище „Надежда“ са подарени от родолюбиви българи на ползу роду и са духовна опора на търновчани в годините на робството. В началото на ХХI век те все още са в много добро състояние: вторично подвързани и очевидно грижливо пазени. Днес гледаме на тях като на книжовно-документално наследство и добра изследователска база относно книгоиздаването, читателите и четенето през Възраждането. Компактна група сред тях са просветните издания (78 на брой), създадени за 40-годишен период (1835-1875 г.). В своята общност те дават възможност да се направят наблюдения за начина, по който се конструират първите български учебници във времето на тяхното създаване, за цялостното оформление на книжното тяло и фрагментите, които го изграждат.

През Възраждането традициите се ползват с пълна сила, в същото време се усвоява и чужда книжовна култура, като целта е постигане на „ускорено обществено и духовно развитие“⁴⁵. Липсата на държава и институции е причина за разгръщане на частни издателски инициативи в полза на интелектуалния напредък на народа. Автори, издатели и книжари са с идеята, че имат мисия относно „белите полета“ в българската книжнина и дават всичко от себе си, за да увеличат отрасловото знание, постигнато през годините на роден и разбираем език, в достъпна книжна форма. Издаването на учебници и учебни помагала е продиктувано от рационални идеи, свързани с промените в културата на четене, с осъзнатата необходимост от масова просвета. По тази причина просветните книги са фундамент в националната издателска програма през Възраждането. Те популяризират знанието и културата на времето, носители са на нови идеи, на важните национални приоритети. Големият брой на издадените учебници свързваме с нуждите на българското общество, с желанието да се пише за всичко, което е добро и полезно, с осъзнатия стремеж да се удовлетворят поривите към просвета и духовен напредък на народа ни.

Като типова структура учебниците са важна част от издателските почини след 1835 г.⁴⁶, когато се популяризира взаимнообучителния метод и се увеличава броят на търсещите книги и на четящите. Наблюденията, характеристиките, коментарите, свързани с колекцията на читалище „Надежда“, формирана на регионален принцип и чрез дарения, уплътняват представата за книжовната ситуация по цялата българска земя и конкретно в старата столица по време на робството.

Информационната стойност на корицата. Сведения за първоначалния вид на просветните издания се добиват трудно, тъй като голяма част са достигнали до нас със своите следосвобожденски подвързии. Въпреки това от формата, хартията, печата се получава сравнително реалистична представа за

⁴⁵ Гачев, Г. Ускорено развитие на културата. – С., 1979, с. 21.

⁴⁶ Вж. Погорелов, Валерий. Опис на старите печатни български книги. 1802-1877 г. – София : Държ. печатница, 1923. – 795 с.

бюджета, с който са разполагали изданията и вниманието, проявено към тях от страна на автори, спомоществователи, издатели, печатари.

В допечатния период четящите са възпитани с културата на ръкописните книги – кориците са изработени от дърво и кожа, с преобладаващ орнаментален характер, резултат от специализирана и скъпа изработка. Първите ни печатни издания (в голямата си част учебници) имат корица, изработена от обикновен картон или хартия. Въпреки ограниченото финансиране, в рамките на традицията орнаменталният ѝ характер се запазва: Иван Богоров – „Кратка география. Математическа, физическа и политическа“ (Букурещ, 1851 г.); Спас Зафиров – „Практическо изучение француский язык по Олендорфовата методика“ (Пловдив, 1862 г.) и др. Книжните обреси са семпли и непрецизно изпълнени, без допълнително оцветяване. В колекцията от просветни старопечатни книги на читалище „Надежда“ има и едно изключение – авторският труд на Иванчо Андреев „Първичка българска граматика“ (Букурещ, 1844 г.).

Характерен белег на ранното възрожденско книгоиздаване е отсъствието на форзац. В голяма част от учебниците липсва и заглавна страница. Тя най-често е съвместена в едно с корицата, без излишества. По-отчетливи промени в тази практика се забелязват от края на 50-те години на XIX век, когато учебниците с корица и титул стават повече, а заглавната страница повтаря точно коричния текст: Тодор Шишков – „Първа храна на здравият чоляшкй ум“ (Цариград, 1860 г.); Иван Момчилов – „Граматика за старобългарския йезик по сичкото му развитие“ (Виена, 1865 г.), „Бележки връх граматиката за новобългарския език“ (Русчук, 1868 г.), „Малка аритметика“ (Търново, 1869 г.) и други.

Самата учебникарска корица е оформена наглед непретенциозно, в същото време е явен стремежът да се направи най-доброто, което позволява бюджетът на изданието и печатарските възможности на XIX век – използват се четивни, открояващи се шрифтове при качествен буквен набор и добър печат. Класическата титулна четворка във възрожденските книги се среща рядко, но в просветната старопечатна колекция на читалище „Надежда“ има такава – „Кратка география, математическа, физическа и политическа“ (Букурещ, 1851 г.) на Иван Богоров.

Кориците на възрожденските учебници са с богато информативно съдържание, включително и относно тяхното предназначение: „за дономахленското училище в Търново“ (Антон Никопит – „Учения за децата“ (Цариград, 1850 г.) ; „за употребление на тех, които ся учат на най-долните чинове на Еленските училища“ (Христо Златевич – „Опитна числителница“ (Цариград, 1852 г.). Предоставената информация има важната задача да улеснява рецепцията на изданието и неговата идентификация. Значимостта ѝ се увеличава от липсата на издателско каре.

Наблюденията показват, че кориците на просветните книги са преобладаващо шрифтово оформени („Първичка българска граматика, 1844 г.; „Опитна числителница“, 1852 г. и др.), без украсни елементи. Тенденцията се запазва през целия период, отличителен белег е типографското им единство – пропорционално разположение на текста, хармонично съвместен с формата на изданието. При композирането им е явен стремежът към разделяне на информацията в няколко модулни конструкции с различно съдържание, които се отличават графично (чрез използване на различни шрифтове и кегел) и визуално (чрез вертикални отстъпи между отделните информационни групи). Текстът е центриран, симетрично разположен, композиран с цел добро зрително възприятие и баланс („Игиономия сиреч Правила за да си вардим здравието“, 1846 г.; „Детинско прибавление или Различни нравствени поучения и нравоучителни истории“, 1852 г. и др.). Някъде обособяването на коричните информационни групи е акцентирано с фина черна линия или с филигранни мотиви („Начални алгебрически уроци“, 1859г.).

Значението, което се отдава на коричните информационни модули, личи от тяхното позициониране. Вариативността в това отношение не е голяма. В организацията на корицата на първо място стоят заглавията, тъй като „през тези десетилетия в центъра на вниманието, обект на начална сакрализация се оказва не личността на книжовника, а създаденото от него съчинение“⁴⁷. По тази причина акцентът се поема от надсловите. Те се превръщат в основен смислов и знаков елемент от коричната графика. Оформлението им е класическо – осово, центрирано, равнено по краищата на наборното поле или по отстъпа на абзаците. Именно заглавията определят и в известен смисъл подчиняват цялостната графична концепция на корицата-титул. За тяхното представяне комбинирано се използват най-ефектните шрифтове, с които печатницата разполага, както и всякакви полиграфически способности. Разновидностите се определят от типологията на изданието – учебник, от стила на заглавието и броя на неговите нива: само големи букви с по-голям кегел; рисувани букви (черни, получерни, курсивни), които спират вниманието и се запомнят. Шрифтовата заглавна йерархия се определя от създателите на учебника. Графичното и смисловото ударение пада върху важната част, която определя същинското съдържание на изданието и е устойчива: антропология („Кратка антропология или Наука за човека“, 1856 г.); всеобща история („Кратка всеобща история в прости разкази ради юношества“, 1861 г.); география („Кратка география, математическа, физическа и политическа“ (Букурещ, 1851 г.); наставления (Разни полезни наставления за младите“, 1867 г.) и др. Устойчивите заглавия имат пряко и бързо въздействие, тъй като

⁴⁷ Радев, Иван. Бележки за статута на текста, на авторовата личност. // Радев, И. Българската литература на XIX век : От анонимност към авторство. – В. Търново, 2002, с. 13.

въвеждат понятия, които са познати вече на читателите. Тези части от заглавието са най-активни, дори когато са на втора или трета позиция, защото са шрифтово обособени и с по-голям размер от останалите. Предвид големия брой устойчиви заглавия, решени композиционно на един принцип (с изведена сигнална дума), можем да кажем, че това е тенденция за книгопечатането през XIX век. Особено функционална е тя при недостатъчно подготвената аудитория с по-слаба културна асоциативност и при преобладаващия брой на книги с просветно и религиозно съдържание.

Доста често заглавието е организирано така, че да отбележи националната принадлежност на текстовете – българска (Неофит Рилски – „Болгарская граматика“, 1835 г.; Никола Михайловски – „Малка българска читанка“, 1866 г.; Сава Радулов – „Български буквар“, 1866 г.).

Титулната страница информира и за преводния характер на събраните текстове: „преведени от сръбского на славено-болгарский язык в пользу славеноболгарского юношества от Йоана Стояновича, учителя“ („Две советователни слова...“, Белград, 1845 г.), а също и когато преводът е направен през език: „първеш преведена на Гръцки от Немски език, а сега от гръцки на български“ („Първа храна на здравият чоляшкий ум. Школска и домашна книга за децата“ (Цариград, 1860 г.). Българските добавки също са означени. В редки случаи титулът информира за наличието на илюстрации.

Друг информационен модул върху корицата-титул са личните имена на автора, на съставителя, преводача, редактора. Тяхното място в текстовата композиция е важно, но очевидно е второстепенно за възрожденския учебник. Разнообразието при представянето им е по-голямо – чрез главни, редовни или курсивни букви, а също чрез светли, черни и получерни, като кегелът е 2-3 степени надолу спрямо заглавието и равен с подзаглавието. Действащата практика е в първите издания идентификацията да е пълна – с лично, бащино и фамилно име. Титулът често дава информация за родното място, местоработата и професията на автора (издателя, преводача): „преведена на българскийят язык от Савва Х. Иліевича Доброплоднаго сливниънина“ („Игиномия...“, Цариград, 1846 г.); „собрано от Еммануила Васкидовича, учителя плевненскаго училища“ („Детинско прибавление“, Цариград, 1852 г.) и др. Като се има предвид авторитетът на учителската професия през Възраждането, това представяне вероятно има за цел да увеличи интереса към учебниците.

Следващата информационна текстова група е свързана с поредността на изданието. Тя не винаги е означена. Там, където се среща, е във варианти и формулировки, съответстващи на времето – първо („сега първо сочинена“, „издание първо“): Неофит Рилски – „Болгарска граматика“ Крагуевац, 1835 г.), Емануил Васкидович – „Детинско прибавление“ (Цариград, 1852 г.); – второ (Второ исправено издание): Сава Радулов – „Начална граматика...“ (Болград, 1873 г.).

В композицията на корицата-титул се срещат и щрихови рисунки, графично представени орнаменти, единични предмети, които заемат пространството след важните текстови информационни групи на заглавието и имената на авторите-съставители. Коричната илюстрация има естетически цели. Тя задържа вниманието на читателя, придава представителност на книжното тяло, но в редки случаи е посветена на текстовете в учебника.

Четвъртата (последна) група от титулната текстова информация е позиционирана в долния край, в средата на наборното поле и е свързана с печатницата, местопечатането (местоиздаването) и годината на отпечатване. Като начин на представяне тя следва графичната концепция на целия коричен текст. Печатарско лого, издателска емблема, идентифициращи фирмени графични знаци в просветните книги се откриват рядко.

Задната корица на възрожденския учебник също има информиращи и рекламни функции – включва сведения за изданието, за други книги и предстоящи издания („Кратка география. Математическа, физическа и политическа“ (Букурещ, 1851 г.) и др.

В края на този преглед ще обобщя, че оформителската практика, прилагана във възрожденските просветни издания, отделя приоритетно внимание на заглавието, често обединява корицата и заглавната страница в едно, а тя от своя страна съдържа разнородни идентификационни данни; отличава се с добър шрифтов избор и единна графична концепция. Тя ясно показва връзката между автор, издател и спомоществователи, имената на които са включени, за да означат целия процес по създаване на книгата. В този смисъл освен графична и информационна, корицата изпълнява и социална функция – извежда на преден план значимото дело на родолюбците, които подпомагат българското книгоиздаване. Представянето им от една страна е израз на благодарност, от друга е поука и напомняне какъв път трябва да се следва, за да има естествена и продуктивна връзка между отделните слоеве в обществото. По този начин издаването на възрожденския учебник се осъзнава двупосочно – като индивидуално дело, но и като общо, за което се изисква съгласуваност.

Предговорът – израз на новото самочувствие и културните претенции на съставителите. Просветните книги от времето на Възраждането са с сложна композиция, тъй като често са съставени от различни текстове и по същество са сборни издания. Читателят не винаги може да осъзнае връзката между текстовете и принципа за подреждането им. По тази причина съставителите имат допълнителен стимул да пишат предговори, които от своя страна се превръщат в най-важните въвеждащи текстове във възрожденските книги. Значението им е голямо и е оценено от изследвачите на Възраждането.⁴⁸ Рационализмът на възрожденския човек и трудностите, с

Вж **Леков**, Дочо. Възрожденският предговор и проблемите на литературата и културата.

които е съпътствано всяко книжовно начинание, изключват самоцел и липса на дълбока и ясна мотивация в издателските почини. В тази връзка предговорът не просто предхожда същинския обем от текстове, а представя идеите и целите, определя кръга от читатели и интереси. Със собствената си (отделна) пагинация, често означена с римски цифри, с различната си шрифтова графика за отличие от всичко останало, включено в учебника, предговорът подсказва, че е обект на специално внимание от страна на автори (съставители) и печатари. Именно на него се делегира важната социална роля да осъществи връзката с потребителя на книжното тяло. Това личи още в надсловите. В голямата си част те са под формата на обръщения, които очертават патриотичните пориви на автори и преводачи. Лексикалната им вариативност е голяма, но внушенията, които отправят, са преки: „Благолюбивший Народе Болгарский“, „Къмто любопрочитателите“, „Прелюбезний родолюбци“, „Учителям“, „К единородним моим болгаром“, „Мили роде!“ и др.

Предговорите обикновено са подписани. Личността стои зад написаното с името си, с професионалната си определеност и със селищната си обвързаност – Сава Доброплодни се представя като „сливнянина“, Иван Стоянов е „родом из село Мердана у Терновско“. Тематичната им определеност отговаря на разнообразния текстов обхват на учебниците; указва произхода на събраните текстове; допълва, обогатява съдържанието; свързва се с народното просвещение.

Предговорите към възрожденските учебници най-често са натоварени със специална мисия, извън конкретното им предназначение. Напр. предговорът към „Ръководство за словесност“ (1874 г.) на Добри Войников звучи като програма, обяснява тенденциите, които трябва да следва просветната книжнина и внушава идеята, че за постигането на ранно езиково обучение трябва да се ползва родната литература, създадена с „истински способности, достатъчни средства и живи насърчения“. (с. III)

Един от проблемите, които възникват при отпечатването на книгите, е, че авторите и съставителите не могат да вземат пряко участие в целия процес, който продължава от три до шест месеца, тъй като печатниците са в чужди земи. Отсъствието им дава свобода на печатарите да вземат самостоятелни, несъгласувани решения, обикновено в своя полза и в зависимост от възможностите на печатницата. В такива случаи на съставителя не му остава нищо друго, освен в предговора да обясни и да се оправдае пред читателите за допуснатите несъобразности. При издаването на „Кратка всеобща история“ (Белград, 1861 г.) Георгий С. Йошев включва предговор с обръщение

// Лит. мисъл, 1984, № 3, с. 57-70; **Леков**, Дочо. Възрожденският предговор. – В: Българска възрожденска литература : Проблеми, жанрове, творци : Т.1. – С., 1988, с. 6-23; **Леков**, Дочо. Писател-творба-възприемател през Българското възраждане. – С., 1988, с. 155-164 и др.

към „Възлюбленейшии ми единокровци“. В него той споделя: „Колкото за типографическите погрешки, които ся намират в Историята, умолявам да мя извинят читателите; защото при печатанието не могах да предстоявам сам. В първий и вторый табак освен погрешките, употребено е и друго правописание без мое знание и съгласие, които мислех второ да препечатам, но понеже ся много задържа книгата, оставих тия за сега така..." (с. XVI) Този предговор свидетелства и за високите изисквания, които съставителите имат към печатницата по отношение на правописа, шрифта и графичното оформление. Реално Георги Йошев дава гласност на борбата, която се води между автори и печатари. Първите имат новаторски идеи за книгите си, а вторите работят както могат и с каквото разполагат. В работата си с възрожденските книги не открих издание, в което авторът да е изказал благодарност на печатарите.

Многообразните форми на предговора в просветните книги, постигнати като обръщение, обяснение, анализ, предложения за по-мощабни промени в културата и образованието, по същество маркират, дори и хронологично, промените, които настъпват с българското общество през различните етапи на Възраждането. Той е устойчива част от структурата на учебника, гласът, който читателят непременно трябва да чуе. С тази си характеристика предговорът показва диалогичността на възрожденското книгоиздаване и нагласата да се търси точен адресат.

Типографско оформление на основния текст в просветните издания през Възраждането. Първите десетилетия от възрожденското книгопечатане са време, в което организацията на текстовете е подчинена единствено на образователните и културните нужди на обществото, и на типографските средства, които предлага времето. Изборът на формат, шрифтове и подвързия зависят от възможностите на печатницата и не на последно място от наличния финансов ресурс. Учебното съдържание има най-голямо значение за формирането на облика на книжното тяло. Художественото изпълнение, типографското оформление, единството между форма и смисъл остават на втори план.

Страниците на възрожденския учебник включват задължителна пагинация с добре открити арабски цифри, позиционирани в горната част. Тя е в два варианта – центрирана (Н. Рилски – „Българска граматика“, 1835 г.; Иван Богоров – „Кратка география. Математическа, физическа и политическа“, 1851 г.), или равнена към външните страни (К. Фотинов – „Общее землеописание в кратце за сичката земля“, 1843 г.). Вътрешните (междинни) колонтитули следват стройно порядък, обявен в съдържанието на сборниците.

Освен по страници, текстовете се идентифицират в своята последователност и по абзаци. Това е обичаен похват при възрожденските учебници. В тази посока печатарите демонстрират впечатляваща

вариативност. Графичните акценти се постигат и чрез рисувани главни букви. При употребата им се забелязва единство за целия сбор от текстове. Еднообразният графичен ритъм е променен като в курсив и по-малък кегел се означават кратки обяснителни бележки, но не като маргиналии, а като част от основния текст.

Текстовите абзаци много често са номерирани. В „Кратка география. Математическа, физическа и политическа“ (1851 г.) на Иван Богоров отделните абзаци са представени на нов ред с равни отстъпи и последователна възходяща номерация за цялото изложение. Представено по този начин, съдържанието на учебника придобива особена прегледност, тъй като се дава възможност за извършване на бързи справки, за многократно връщане към един или няколко точно определени и непоследователно разположени текста.

Типографското възпроизвеждане постига обособяване на отделните дялове в учебниците още по два начина – като ги именува и шрифтово. Наборното поле се характеризира със семпло и икономично оформление. Като доминираща в текстовата страница се откроява „липсата на въздух“ („Две советователни слова Плутарха Херонеа о воспитание детей и Исократ Ритора о благонравие юности“, 1845 г.). Възрожденските печатари се стремят да компенсират плътността чрез геометрично-плетенично обрамчване на текста, чрез вписване на черни / получерни бордюри и друга орнаментална украса. Характеристична черта на финалното композиционно оформяне на отделните текстове във възрожденския учебник са графичните филигранни – „специфични орнаменти, поставяни в края на части, раздели и глави“⁴⁹.

В новобългарското книгопечатане белите полета са оразмерени в два режима. Според първия те са малки и равни от всички страни за сметка на широко поставения текст с голяма плътност и добра четивност. („Две советователни слова Плутарха Херонеа о воспитание детей и Исократ Ритора о благонравие юности“, 1845 г.) Известно е, че набавянето на подходящи шрифтови гарнитурни през Възраждането е особено трудно. В пределите на империята „единствената добре оборудвана и снабдена за времето си с кирилски шрифтове, е печатницата на Дунавския вилает“.⁵⁰ Това е причина към типографското оформление на възрожденските учебници да се подхожда внимателно. За да се отличат отделните части и да се наруши графичното еднообразие на наборното поле, се прилагат всякакви шрифтови смесвания. Стремежът е заглавията, подзаглавията, важните места да изпъкнат чрез шпацирани и курсивни текстове, чрез прилагане на различен кегел и тоналност. Употребата на главни и редовни букви при набора на основния текст е балансирана: Неофит Рилски –

⁴⁹ По въпроса вж **Георгиев**, Лъчезар. Композиция на книгата. – В. Търново, 2010, с. 65.

⁵⁰ **Георгиев**, Лъчезар. Композиция на книгата. – В. Търново, 2010, с. 39.

„Болгарская граматика (Крагуевац, 1835 г.); Драган Цанков – „Кратка българска история“ (Пловдив, 1868 г.)

От 60-те год. на XIX век книжната графика се променя. Променя се оформянето на текстовете и шрифтовата селекция. Началките изчезват и заглавните букви на текстове с отстъп не се различават от останалите. Наборното пространство леко намалява своя обем за сметка на белите полета. Увеличава се и лединга, текстовата страница „олеква“: Марин Дринов – „Поглед върх произхождението на българский народ и началото на българската история“ (Пловдив, Русчук, Плевен, 1869 г.). В позиционирането на отделните текстове се забелязва известно разточителство, променя се композиционният принцип, графичната конструкция и цялостната естетика на книжното тяло. Вътрешните заглавия вече са представени в стройна шрифтова йерархия и приоритетно се изпълняват с открояващи се черни главни букви. Когато са придружени от декоративен фрагмент, той е центриран, разположен в рамките на наборното поле, но стои в неговото начало: Васил х. Стоянов Берон – „Логика“, (Виена, 1861 г.) В края на разделите все още се поставят естетични графични филигранни.

Информационните текстове в просветните книги през Възраждането. Справочният апарат на възрожденския учебник е изненадващо богат и играе важна роля за рецепцията на изданието. Неговите съставни части имат отношение към съдържанието на книжното тяло. Според моите наблюдения водещ елемент във второстепенните типографски обеми с информационно и справочно съдържание заемат бележките, които се срещат в изданията още от 30-те години на XIX век. Те са изведени под линия, като по този начин акцентът пада върху конкретна част от текста. В тези случаи те са шрифтово открити чрез по-малък кегел и носят последователна номерация за всяка страница, означена с повдигнат цифров, по-рядко с буквен индекс. Едно от първите издания, в които ги срещаме е „Болгарская граматика (Крагуевац, 1835 г.) на Неофит Рилски, където са свързани с вътрешнотекстовите цитати и са означени по два начина – с буквен индекс и със *. В „Учения за децата“ (Цариград, 1850 г.), във „Физика за главни народни училища“ (Пловдив, 1872 г.) и др. означенията също са със *. Чрез бележките под линия авторите отправят методически съвети относно преподаването в училище, внасят допълнителни обяснения по съдържанието, по съставителската работа. Има случаи, в които така ситуираните обяснителни бележки са повече с културно-исторически характер и целят да се предаде достоверност на изложението.

Възрожденският учебник предлага и друга позиция за бележките по текста, преобладаващо лексикални, и това е обособен раздел със свое заглавие, позициониран в края, който дава възможност за тълкуване и коментар. От съвременна гледна точка тази практика е особено ценна. Най-значими са бележките, които съдържат думи, изведени като речник, тъй като този тип маргиналии дават представа коя е активната лексика за съответния период и

как става замяната на турски и гръцки думи с български в езика ни. Добър пример е отново „Болгарская граматика (Крагуевац, 1835 г.), където Неофит Рилски именува раздела „Речи Турски и няколко Гречески, които са по употребленіе в сичката Болгаріа...“. Поради ранната поява на учебника и авторитета на неговия автор сред българите, това обособяване на чуждите думи и отделянето им от родния език в следващите години се превръща в практика. Среждаме я в много от възрожденските книги, включително и в „Първичка българска граматика“ (Букурещ, 1844 г.), където авторът Иванчо Андреов именува раздела „Словарник или няколко думи, които на места говорят Турски и Гръцки, а пък на други места Български“.

Отделени от основния текст като бележки са и забелязаните недостатъци и пропуски, допуснати предимно при отпечатването. Тази част от справочния апарат на възрожденските учебници среждаме със заглавие „погрешности“, „погрешки“. Тя дава израз на стремежа към прецизност от страна на автори, съставители, преводачи и на печатницата, свидетелства за извършена редакторска и коректорска работа още в зората на българското книгоиздаване, има и познавателен характер. Намираме я в издания с по-голям бюджет и с повече претенции не само като полиграфия, но и като съдържание. Като „Сбърквания“ ги среждаме във „Всеобща география за децата“ (Белград, 1843 г.) на Иван Богоров, където сгрешените думи са представени по страници и редове.

Към маргиналите типографски обеми в края ще отнеса и списъците с „почтените имена на спомоществателите“: Христо Златевич – „Опитна числителица“ (Цариград, 1852 г.); Константин Фотинов – „Общее землеописание в кратце за сичката земля“ (Смирна, 1843 г.); Иван Богоров – „Всеобща география за децата“ (Белград, 1843 г.) и др. Прилагането им е установена практика през Възраждането; има отношение към съпричастието и дарителските инициативи, свързани с книжовните почини; илюстрира желанието за внасяне на допълнителна фактологична информация в посока финансиране на изданията, тиража на възрожденските учебници и нещо особено важно – как се е осъществявало тяхното разпространение. В българската наука проблемът е проучен обстойно. Ще добавя само, че големият брой спомоществатели, отбелязан в просветните издания, още веднъж доказва отношението към тези издателски проекти.

Важна част от справочния апарат на възрожденския учебник е съдържанието, именувано като „Де що ся намира“, „Оглавление“, „Заглавление“. Най-често то е разположено на нечетна страница и е включено в общата пагинация. Отличава се с графичните си и шрифтовите си акценти, така че основните и съподчинени титули да изпъкнат подобаващо. Обемът и йерархията му са зависими от цялостната конструкция на книжното тяло, вариантите на позиционирането му са няколко. Очевиден е стремежът на съставителите да намерят най-подходящото място, така че да се даде

възможност за удобно ползване и управление на книжното тяло. В „Игиономия, сиреч правила, за да си пазим вардим здравето“ (Цариград, 1846 г.) на Сава Доброплодни то е именувано като „Таблица“, без да включва разположението на текста по страници, чрез което се постигат само информационни, а не справочни цели.

Някои от възрожденските учебници имат по-богат справочен инструментариум, който допълнително онагледява изучавания материал и увеличава познанието. Най-атрактивни са картите. Те са илюстрация на модерното мислене на възрожденците и на желанието им да знаят повече. Вероятно са препечатка от други издания, каквато е традицията във възрожденското книгоиздаване. Отпечатани са на допълнително вложен картен лист, стабилно прикрепен към основното книжно тяло: Константин Фотинов – „Общее землеописание в кратце за сичката земля“ (Смирна, 1843 г.); Иван Богоров – „Всеобща география за децата“ (Белград, 1843 г.), „Кратка география, математическа, физическа и политическа“ (Букурещ, 1851 г.) и др. Очевидно е вниманието, което им е отделено при печатарската работа – прави впечатление сложното съгване, така че картата да се побере във формата на книгата. 170 години след отпечатването им в наличните екземпляри от колекцията на читалище „Надежда“ те са все така здрави, свидетелстват за добрите практики в българското и европейското книгопечатане, истинско предизвикателство са дори към съвременната култура на четенето и ползването на учебници. Прилагането им е резултат от усилията за догонване, за ускорено развитие на народа ни. Бих казала, че са демонстрация на устрема на българите към всичко модерно и перспективно, и имат отношение към формирането на чувство за европейска принадлежност.

Към допълнителната справочна информация ще причисля страници, които препращат към българската история и държавност, правят внушения и към бъдещето. В учебника на Константин Фотинов „Общее землеописание в кратце за сичката земля“ (Смирна, 1843 г.) са представени три старобългарски монети (лице и гръб). Над отчетливите графични изображения стои надпис „ДРЕВНОСТИ. Древни Славяноболгарскіи пеназі, то эсть стары монеты (пары)“. В учебника на Иван Богоров „Всеобща география за децата“ (Белград, 1843 г.) срещаме приложение с информация за „Най-населените градове [по света]“. Всички те са резултат от навременната реакция на автори и издатели, от желанието им да удовлетворят нуждите и очакванията на възрожденското общество.

Прегледът на текстовете с информационно значение във възрожденските учебници показва, че те са обособени от общото съдържание по своето място, кегел, шрифтова и графична тоналност, и предоставят солиден обем от познания, които подпомагат образованието и утвърждават самочувствието на българите. Този начин на моделиране на книжното тяло увеличава неговата

функционалност и произтича от нуждите на обществото, чрез него просветните издания участват реално в живота и в комуникационните процеси на Възраждането.

Илюстрациите в просветните издания – от случайност и формализъм до равнопоставеност в текста. Въвеждането на изображения във възрожденските книги логично се свързва с традицията, установена в ръкописите (оригинална украса на заглавните букви, ярко присъствие на миниатюрата).⁵¹ Отношението към тях се определя и от стремежа към технологично обновление, от новите печатарски техники и възможностите, които предлага XIX век. В хода на изследването на просветните книги през Възраждането чрез колекцията на читалище „Надежда“ следва да се изясни какви са издателските и печатарските практики за означаване на илюстрациите, доколко те са свързани със съдържанието, остават ли в подчинение или са в равнопоставеност на текста.

В българската издателска практика през Възраждането в най-голяма степен се използват готови клишета, които не винаги са съотнесени към съдържанието на текста и се възприемат по-скоро като украса. Срещаме ги по кориците и във вътрешността на книжното тяло – често изобразяват книга, свещ или друг източник на светлина, птици, колело, звезди, растителни орнаменти, геометрични фигури. Използването на илюстрации и украсни орнаменти във възрожденските книги е в пряка зависимост от възможностите на печатницата, в която се изработват. Стремежът към по-добро оформяне на книжното тяло е естествен, но до специални поръчки и влагане на авторски рисунки се прибегва рядко, тъй като това значително оскъпява изданието. Не трябва да се пропуска и фактът, че подготовката и отпечатването на книгата е доста дълъг процес, отнемаш понякога половин година. Издателите не са могли да отделят нито време, нито финансови средства за пътувания и престой, затова най-често в оформлението се влагат готови клишета, които внушават определен смисъл, разнообразяват и допълват текста, имат и естетични функции. Тематично и специализирано използване на илюстрацията се среща рядко.

В голямата си част възрожденските просветни издания не информират за наличието на изображения в книжното тяло. Срещат се и изключения по подобие на западноевропейската печатарска практика, където се посочва дори техния брой: Иван Гюзелев – „Ръководство към физиката с 292 чертежа в текстът“ (Прага, 1874 г.); Д. Шуберт (превод на Й. Груев) – „Физика за главни народни училища с 76 фигури“ (Пловдив, 1872 г.).

Съгласуването на текст и илюстрация се откроява по-отчетливо в букварите и другите книги с просветно съдържание от 60-те и 70-те год. на XIX век, когато

⁵¹ По въпроса вж **Стоянов**, Маньо. Оформяване и илюстриране на българските старопечатни книги. // Стоянов, М. Букви и книги. – С., 1978, с. 130-142.

отпечатването на учебна литература става по-интензивно. В този период илюстрациите вече са преобладаващо вътрешнотекстови, със стремеж към непосредствена близост до текста, за който са предназначени. Изображението вече има предназначение точно да визуализира дадено понятие или явление. Това позволява текстът да е освободен от прекалена обстоятелственост, за да изрази само най-характерното и така то да бъде възприето трайно. Във „Физика за главни народни училища“ (Пловдив, 1872 г.) в превод на Йоаким Груев, по този начин са разяснени текстовете, свързани с дестилирана вода (фиг. 2), барометър (фиг. 14), „топломер“ (фиг. 27) и др.

В заключение ще обобща: илюстрациите в българските просветни книги до Освобождението с малки, макар и важни изключения, нямат оригинален характер. За целта се използват готови клишета и изображения от западноевропейските и руските печатници. Въпреки това илюстрацията дава нова и различна характеристика на изданията, формира умение у издатели и печатари да съгласуват текст и рисунка, така че да се постига по-добър образователен ефект. Самоцелността при нейното въвеждане постепенно отстъпва на рационалното желание да се засили просветния характер на изданието и да се промени облика на учебниците в духа на добрите европейски образци и чуждата култура.

С оглед на авторството просветните книги от старопечатната колекция на читалище „Надежда“ дават информация за популярните имена в образователната програма на XIX век. Просветната тема е актуална във времето, свързва се с чувството за национална принадлежност и влияе върху формирането на личността. Тя е твърде продуктивна, малко са книжовниците, които не са изкушени от нея, учебниците са в кръга на интересите на най-забележителните български улове. Отрасловата и тематичната ориентация на колекцията от своя страна откроява образователните приоритети и читателските нагласи в Търново през Възраждането.

Най-голям е броят на учебниците по граматика. Сред авторите са Неофит Рилски, Тодор Хрулев, Сава Радулов, Иван Момчилов, Иван Богоров, Добри Войников, Найдено Геров. Следват учебниците по математика с автори Христо Данов, Христо Ваклидов, Нестор Марков; учебниците по история – Марин Дринов, Илия Блъсков, Йоаким Груев, Драган Цанков и др., по география – Константин Фотинов, Иван Богоров, Спиридон Петров, Драган Манчев, по чужди езици – Васил Берон, Спас Зафиров, Иван Чорапчиев. Въвеждането на правила за поведение (Петър Оджаков) задава въпроса как се конструира нравственият и етичният кодекс на Възраждането.

С натрупването на книжовен опит преводаческият, съставителският и издателският размах стават по-големи, а съдържателната рамка – по-широка, продиктувана от желанието за постигане на мащабност и тематична пълнота. През 70-те год. на XIX век в Търново вече се ползват учебници по физика и астрономия, издания на Христо Данов; сборникът „Сокол“ на Любен

Каравелов. Присъствието им в образователните програми свързваме с увеличаването на грамотността и осъзнатата необходимост от масова просвета.

Принадлежността на старите просветни книги към книжовния фонд на читалище „Надежда“ представя и дарителските инициативи в Търново през Възраждането. По много от тях срещаме дарствени надписи и следи от притежание под формата на приписки, подписи, екслибриси, които характеризират книжовната култура и читателя през XIX век. Проучването установи, че бележките по белите полета са обичайна практика за просветените търновци. Те отразяват духа на времето, вниманието към книгата, свързани са с индивидуалността и самочувствието на възрожденците. Чрез тях в книжното тяло е запазена информация за известни търновски фамилии, документирана е родова принадлежност, желанието за съхранена родова памет. В своята общност те представят модел на мислене и поведение; имат най-често документираща и информираща функция. Те са заявка за отложен във времето диалог със следовниците. С тези свои характеристики просветните книги от старопечатната колекция на читалище „Надежда“ се превръщат в същностен елемент от книжовната атмосфера в Търново през Възраждането и от възрожденската култура.

PRESENTATION OF THE PROJECT „DIGITAL PRESENTATION AND PRESERVATION OF THE CULTURAL HERITAGE OF THE OLD-PRINT FUND AND THE HISTORICAL THEATRE SALON OF THE “NADEJDA 1869” COMMUNITY CENTER” - VELIKO TARNOVO DONKA KOLEVA

Community Center “Nadejda 1869” – Veliko Tarnovo, Bulgaria
arh_koleva@abv.bg

Summary

The topic is dedicated to the joint project between „Nadejda 1869” community Center and Regional Library „P.R.Slaveykov”. The objectives of the project are preservation and popularization of the Bulgarian cultural heritage in the European context of cultural and creative industries, cultural exchange and cultural diversity through:

- Presentation and popularization of the value of the cultural wealth of the Community centre; Popularization of the theme of the book Treasures of the Community Library and innovative online presentation of the old Printing fund, storing it in electronic form to facilitate access to it and its preservation for future generations;
- Popularization of the historical cultural hall, connected with statehood and the first inscription „Unity makes Power” by digitization of archival documentation;
- Stimulating sustainable partnerships, exchanging experience and knowledge, bringing together scientific and practical experience in the preservation of cultural heritage and volunteering.
- The community Center „Nadezhda 1869” is associated with historical events important for the Bulgarian statehood. Three great folk assemblies were sitting in his theater hall. It starts the library and museum work, the theater, the cinema and the Art Gallery in the city.
- The library has a fund of 48 787 units, and the old-print collection consists of 446 books, newspapers and magazines from the period 16th -19th century. The oldest is the book „The Work Miney”, printed in Venice in 1588 and containing religious texts in Greek.
- For digitization is selected the topic „Bulgarian education to Liberation”, consisting of teaching aids in linguistics, natural sciences, mathematics and history – a total of 78 titles.
- Digitalisation is carried out in the specialised Digital center „North +” of Regional Library “P.R.Slaveykov”, created under the program BG08 „Cultural Heritage and contemporary arts”.

The successful realization of the project activities will help to protect and promote knowledge, improve access through digital technologies to the specialized collections of the old Printing fund and popularization of the Historical Theatre Hall -National value, through their inclusion in the cultural treasury „North +”, the rubric „Old print Fund” and the website of the Community Center.

Keywords: Cultural Heritage, Community Center, Old Printing Fund, Specialized Collections, Digital Technologies

**ПРЕДСТАВЯНЕ НА ПРОЕКТ „ЦИФРОВО ПРЕДСТАВЯНЕ И СЪХРАНЯВАНЕ
КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО ОТ СТАРОПЕЧАТЕН ФОНД И ИСТОРИЧЕСКИЯ
ТЕАТРАЛЕН САЛОН НА НЧ „НАДЕЖДА 1869“ ГР. ВЕЛИКО ТЪРНОВО“
ДОНКА КОЛЕВА – РАДЕВА**

Народно читалище „Надежда 1869“ - Велико Търново, България

Резюме

Темата е посветена на съвместния проект между НЧ „Надежда 1869“ и РБ „П.Р.Славейков. Целите на проекта са съхранение и популяризиране на българското културно наследство в европейския контекст на културни и креативни индустрии, културен обмен и културно многообразие чрез:

- Представяне и популяризиране стойността на културното богатство на читалището; Популяризиране на темата за книжните съкровища на читалищната библиотека и иновативно онлайн представяне на старопечатния фонд, съхраняването му в електронен вид за улесняване на достъпа до него и опазването му за бъдещите поколения;
- Популяризиране на историческия читалищен салон, свързан с държавността и първия надпис „Съединението прави силата“ чрез дигитализация на архивната документация;
- Стимулиране на устойчиви партньорства, обмяна на опит и знания, обединяващи научен и практически опит в опазването на културното наследство и доброволчеството.
- Читалище „Надежда 1869“ е свързано с исторически събития важни за българската държавност. В неговия театрален салон са заседавали три Велики народни събрания. То полага начало на библиотечното и музейното дело, на театъра, киното и художествената галерия в града.
- Читалищната библиотека разполага с фонд от 48 787 единици, а старопечатната сбирка е от 446 книги, вестници и списания от периода XVI - XIX в. Най-стара е книгата Служебен миней, отпечатана във Венеция през 1588 г. и съдържаща религиозни текстове на гръцки език.
- За дигитализация е избрана темата „Българското образование до Освобождението“, състояща се от учебни помагала по езикознание, природни науки, математика и история – общо 78 заглавия.
- Цифровизацията се извършва в специализирания дигитален център „Север+“ на РБ „П.Р.Славейков“, създаден по програмата БГ08 „Културно наследство и съвременни изкуства“.

Успешната реализация на дейностите по проекта ще спомогне за опазване и популяризиране на знания, подобряване на достъпа чрез дигитални технологии до специализираните колекции на Старопечатния фонд и популяризиране на историческия читалищния театрален салон - национална ценност, чрез включването им в културната съкровищница „Север+“, рубриката „Старопечатен фонд“ и уебсайта на читалището.

Ключови думи: Културно наследство, читалище, старопечатен фонд, специализирани колекции, дигитални технологии

Търновското читалище „Надежда 1869“ е традиционно, самоуправляващо се културно-просветно сдружение. Свързано е с важни исторически събития за българската държавност и е обявено за историческа културна ценност от „национално значение“. На 19 октомври 1886 г. в читалището се открива Третото Велико народно събрание, а на 2 август 1887 г. Фердинанд Сакскобургготски полага клетва за княз на България. В дните 3-17 май 1893 г. в читалищния салон се провежда Четвъртото Велико Народно събрание, във връзка с изменение на някои членове от Конституцията. На 9 юни 1911 г. тук заседава Петото Велико народно събрание, свързано с изменение на чл.17 от Конституцията, който дава по-широки права на монарха. Тук се ражда и националният девиз „СЪЕДИНЕНИЕТО ПРАВИ СИЛАТА“, изписан на фасадата на читалището през 1911 г., а по-късно на и сградата на Народното събрание в София.

Учреденото на 8 юни 1869 г. читалище „Надежда“ е основоположник на библиотечното и музейното дело, на театъра, киното и художествената галерия в града.

Още на второто си заседание на 22 юни 1869 г., след приемането на Устава, читалищното настоятелство решава да уреди библиотека с читалня, която временно се помещава в общата стая при черквата „Св.Никола“. Първият „книгохранител“ /библиотекар/ е един от учредителите на читалището - Васил Петков, а след него това са Никола Златев и Давид Пенков. В библиотеката постъпват много книги изпратени от дарители, автори и издатели. Кънчо Кесаров, книжовник, учител и автор на учебници изпраща 20 екземпляра от неговата читанка за подарък на учениците с висок успех в училище. Евгения Кисимова - основателка на „Женската община“ в Търново съобщава в писмото си до читалището от 20 юли 1869 г., че подарява 368 книжки от 12 заглавия: „Нова мода календар“, „Хранилище души“, „Отговор“, „Няколко мисли“, „Гуслица“, „Млада сибирянка“, „Павел и Вергиния“, „Учение за децата“, „Детинско прибавление“, „За физически науки“. Още през първата година се купуват и получават българските вестници: „Македония“, „Право“, „Турция“, Дунавска зора“, „Пътник“ от Белград и списание „Читалище“ от Цариград. Г-н Илия Попов дарява вестник „Дунав“.

След Освобождението на Търново, след годините на забрана за читалището, читалищната библиотека отново отваря врати на 12 ноември 1877 г. и се открива читална зала в сградата на съдилището /кадийницата/ със съдействието на руските офицери полковник Дометих и бившият търновски губернатор генерал майор Домантович, за която са предоставени и руски списания и вестници. През 1879 г. читалището и библиотеката се помещават в къщата на г-н Т.Досев /Хаджи Досевото кафене/ и тогавашният библиотекар Михаил Заеков отбелязва, че са съхранени около 300 тома книги. След построяването на читалищната сграда с театрален салон библиотеката се премества в новата сграда.

През 1889 г. е основана и първата публична библиотека в града, която е подпомогната от библиотеката на читалище „Надежда 1869”.

През 1912 г. читалищната библиотека вече има собствена самостоятелна сграда, обзаведена читалня и назначени библиотекар, домакин и прислужник на заплата. Приема се нов правилник, според който книги се дават в определени часове всеки ден и са заведени по десетичната система. По време на първата световна война от 10 август 1915 до 18 ноември 1918 г. библиотеката е превърната в болница.

През 1929 г. известният търновец, юрист и публицист Димо Кьорчев завещава на читалището 1081 книги от личната си библиотека. Между тях са ценните 155 тома стенографски „Дневници на народното събрание” от заседанията от 1879 до 1925 г., „Сборник за народни умотвърдения, наука и книжнина”, пълните събрани съчинения на Балзак и 38 тома книги на чужди езици.

Още през 1930 г. в библиотеката е учреден фонд „Детска книга”. Открита е детска читалня с 580 тома, която е била подвижна и се е местила по 1 месец от училище в училище и е съществувала до 1938 г.

През 1955 г. се извършва основно преустройство на библиотеката и дейността ѝ. Обособени са основен фонд на книгите и периодиката, справочна сбирка, подвижен фонд, старопечатна сбирка, детски фонд и фонд „Велико Търново”. Книгите са подредени систематично-азбучно. Направен е пълен азбучен служебен каталог и азбучен и систематичен читателски каталог. Бързо нараства книжния фонд. През 1964 г. се извършва ново обзавеждане на библиотеката на 2-рия етаж по проект на арх. Драганов от металически стилажи, маси за читалнята и др., които съществуват и днес.

Днес, библиотеката разполага с 48 787 фондови единици. Сбирките от старопечатни, ценни издания и възрожденска периодика се формират още с нейното основаване. Библиотеката притежава ценен старопечатен фонд от 246 заглавия и 413 книги: 12 печатни книги от XVI –XIX век, книги и учебници от периода до 1816-1878 г. и заглавия на 18 вестници и на 15 списания от XIX век.

Най старите книги са Служебен миней (месечник), съдържащ религиозни текстове на гръцки език, обнародван във Венеция - 1588 г., Октоихъ, сиреч Осмогласникъ, Москва, 1764 г., Скитски азбучен Патерник, Супрасъл от 1791 г., Йоан Златоуст Сборник със слова от Неделята за митеря и фарисея и следващите недели (до 34) неделя – Вильнюсь, 1798 г.

Библиотеката притежава много ценни книги от 1878 г. до 1944 г. и има изготвен каталог за тях. Богата е и сбирката от български старопечатни книги - учебници.

Във връзка с опазването на това книжовно богатство кандидатствахме и спечелихме проект „Цифрово представяне и съхраняване културното наследство от старопечатен фонд и историческия театрален салон на НЧ „Надежда 1869” - Велико Търново по програмата „КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО” на

НФ „Култура“ при Министерство на културата. Партньор по проекта е РНБ „П. Р. Славейков“. Начало на проекта е 30.06.2019 г. , а края - 30.06.2020 г. Обща стойност на проекта е 9 941 лв. Целите на проекта са съхранението, дигитализацията и популяризирането на българското културно наследство в европейския контекст на културни и креативни индустрии, културен обмен, културно многообразие чрез:

Представяне и популяризиране стойността на културните ценности на читалището.

Популяризиране на темата за книжните съкровища на читалищната библиотека чрез иновативно онлайн представяне на старопечатния фонд, съхраняването му в електронен вид за улесняване на достъпа до него и опазването му за бъдещите поколения, както и физическата му защита.

Популяризиране на историческия читалищен салон, свързан с държавността и първия надпис „Съединението прави силата“ чрез дигитализация на архивната документация.

Стимулиране на устойчиви партньорства, обмяна на опит и знания, обединяващи научен и практически опит в опазването на културното наследство и на доброволчеството.

За дигитализация е избрана темата „Българското образование до Освобождението“, състояща се от учебни помагала по езикознание, природни науки, математика и история - оригинални и преводни съчинения, общо 78 заглавия. Тематична област „Образование“ ще постави началото за организиране на старопечатния ни фонд не само по години, но и по отделни колекции и ще отговори на потребностите на изследователи - езиковеди, литературоведи, историци. Присъствието на читалищната библиотека в интернет пространството и изграждането на добре структуриран библиотечен сайт с рубрика „Старопечатен фон“ и „Българското образование до Освобождението“ ще подпомогне за нейното утвърждаване като съвременен библиотечно-информационен център. РНБ „П.Р.Славейков“, която е партньор и пазител на книжовното културно наследство не само в областта, но и в Централна и Северна България, ще извърши цифровизацията в специализирания център „Север+“, създаден по проект „Дигитална културна съкровищница „Север+“ на Програма БГ08 „Културно наследство и съвременни изкуства“. В него е изградена необходимата технологична база за дигитализиране, опазване и представяне в европейски контекст на културното, книжовно, документално, историческо и архитектурно наследство, съхранявано в културните институции и организации от Централен северен район на България.

Чрез дигиталната конверсия за специализираните колекции от ръкописи, старопечатни книги, възрожденска периодика, стари фотографии, местен архив на недвижимо културно наследство и музейни експонати е осигурен

безпрепятствен достъп с европейски измерения на българското културно наследство.

След обработката, старопечатните книги ще станат част от тази дигитална културна съкровищница, осигуряваща широк и лесен достъп до културното наследство. Освен физическото ползване на старите книги се предоставя възможността и за интелектуален достъп до тях, без да се увреждат или подлагат на риск, за да се запазват оригиналните в дългосрочен план за бъдещите поколения. Дигитализацията на старопечатния читалищен библиотечен фонд е необходима и поради факта, че се вписва в обобщоевропейските тенденции в библиотечната област, а в по-широк план - в политиката към културно-историческото наследство на България. Тя е натоварена с модернизаторски смисъл, елемент е от българското участие в обобщоевропейските технологични и културни процеси и има значение като изпълнение на своеобразен дълг пред българското книжовно наследство и пред европейската култура, която трябва да бъде запозната с него.

Състоянието и начина на опазване на старопечатния фонд в читалищната библиотека все още не покрива изискванията и стандартите и го застрашава, защото хартията е нетрайна и застрашена от унищожение. Освен приемането на мерки за дигитализиране на съществуващите ценни колекции, с цел запазване на оригиналите и осигуряване на широк достъп до тях, е необходимо и защитеното им съхраняване, тяхното реставриране и консервиране. Най-старите книги ще се подредят в специално закупени метални шкафове и ще бъдат поставени в аноксични капсули - иновативен метод за дългосрочно съхранение и опазване. За популяризиране на историческия театрален салон, обявен за културна ценност от национално значение, и на поставения на фасадата девиз „Съединението прави силата“ се дигитализират архивни материали за да се качат с аудиовизуален клип в културната съкровищница „Север+“, както и в уебсайта на читалището.

На 15.07.2019 г., в РБ „П. Р. Славейков“ се проведе пресконференция за откриване на проекта и запознаване с предстоящите дейности, очакваните резултати и ползи за обществеността. Ръководителят на проекта арх. Донка Колева и завеждащият отдел „Информационни технологии“ на Регионалната библиотека - Калоян Здравков представиха екипите и възможностите на специализирания дигитален център „Север+“.

Проучванията, изследването и описа на старопечатни учебници и помагала по проекта, включващи физическо описание, датировка, характеристика, приписки и др. се извършват от доц.д-р Живка Радева и историка Павлина Владева.

Най-голям е броят на учебниците по граматика. Сред авторите са Неофит Рилски, Тодор Хрулев, Сава Радулов, Иван Момчилов, Иван Богоров, Добри Войников, Найдено Геров. Следват учебниците по математика с автори Христо Данов, Христо Ваклидов, Нестор Марков; учебниците по история на Марин

Дринов, Илия Блъсков, Йоаким Груев, Драган Цанков и др., по география на Константин Фотинов, Иван Богоров, Спиридон Петров, Драган Манчев, по чужди езици на Васил Берон, Спас Зафиров, Иван Чорапчиев. Въвеждането на правила за поведение (Петър Оджакوف) задава въпроса как се конструира нравственият и етичният кодекс на Възраждането.

През 70-те години на XIX век в Търново вече се ползват учебници по физика и астрономия, издания на Христо Данов, сборникът „Сокол“ на Любен Каравелов. Присъствието им в образователните програми свързваме с увеличаването на грамотността и осъзнатата необходимост от масова просвета сред населението. От старопечатната сбирка на библиотеката при читалище „Надежда-1869“ са изследвани 17 възрожденски учители и написаните от тях 45 учебника, като: буквари, читанки, граматики, сметници, числителници, речници и др. Те са издадени за период от 40 години (1835-1875). В библиотека се съхраняват 2 буквара на Сава Радулов от 1866 г. и на Димитър Благоев от 1874 г. Книговедската характеристика на просветните издания от старопечатната колекция на читалище „Надежда“ е изготвена от доц. д-р Живка Радева, а г-жа Павлина Владева изнесе лекция на тема „Учебна литература от 19-ти век от старопечатния фонд на библиотеката при НЧ „Надежда 1869“.

В рамките на този проект вече са дигитализирани част от учебниците – общо 78 на брой. За тях се изготвят и библиографски описания. Всички те са с високо качество на сканираните оригинали и пълнотата на мета-данните.

Успешната реализация на дейностите по проекта ще спомогне за опазване и популяризиране на знания, подобряване на достъпа чрез дигитални технологии до специализираните колекции на Старопечатния фонд и на историческия читалищен театрален салон - национална културна ценност, чрез включването им в културната съкровищница „Север+“ с рубриката за „Старопечатен фонд“ <http://bgseverplus.eu/> и уебсайта на читалището.

Дигитализацията ще позволи запазване на старопечатния фонд на читалищната библиотека, ще го приведе към актуални носители, ще осигури максимална достъпност и отпук привеждане на библиотеката на ниво най-актуални технологии и форми на достъп. Съхраняването на старопечатния фонд в електронна форма ще улесни работата на заинтересованите лица (ученици, студенти, научни работници, библиотечни дейци, граждани). Ще позволи опазването на книжните тела и в бъдеще - подготовката им за реставрация. Използването на електронния вариант ще провокира провеждането на изследвания и дискусии, което ще доведе нови читатели в библиотеката, ще разшири възрастовата граница на ползвателите. Дигитализацията на историческия читалищен салон ще допринесе за предоставяне на знания и неговото популяризиране. Интересът на ученици, студенти, преподаватели и граждани ще послужи като основа за създаване на партньорства и обмяна на добри практики при проучванията.

Читалищната библиотека разполага с богато хранилище на редки първи издания от 1879 до 1944 г. на научна и художествена литература, чието привеждане в електронен вид ще позволи увеличаването на нейните читатели и ще предостави широка информираност за богатствата на читалищната библиотека. Още през 1933 г. е имало инициатива за създаване на „Архив на търновския писател“ и на фонд „Велико Търново“, а в колекцията „Димо Кьорчев“ съществена част са стенографските дневници на Народното събрание.

В бъдеще може да се пристъпи към дигитализиране на произведенията на тези архиви, за да се запази литературното богатство и да стане достояние на гражданите и проучвателите. По този начин чрез реализирането на дейности по дигитализация на книги и културни обекти, посредством създадения вече дигитален център се осигурява отворен достъп до цифровизирано национално културно и научно наследство. Поставя се началото на устойчиви политики за продължаващото им цифрово съхранение и опазване.

Ползите от проекта за книжното читалищно съкровище могат да бъдат разгледани в няколко посоки – научна: описване на старопечатните книги, въвеждането им в научно обръщение, откриване, анализиране и публикуване на нови текстове; закрила на книжовното наследство: почистване, реставриране и правилно съхраняване на най-ценните книги; практическа: създаване на условия за достъп и използването на сбирката от всякакви ползватели и с различни цели; популяризаторска: по-широкото разгласяване на съдържанието на сбирката и на българските научни достижения; методическа: образец за обработката, разкриването и съхраняването на други сбирки, които нямат научни описи и не се съхраняват при подходящи условия.

ФИГУРИ

Фиг. 1. Историческия салон, 1886 г.

Фиг. 2. Библиотечна сграда, 1912 г.

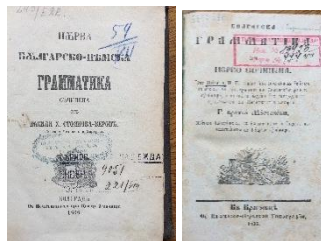
Фиг. 3. Историческия надпис на фасадата на читалището, 1911 г.

Фиг. 4. Най-старата книга от 1588 г.

Фиг. 5. Помощници на библиотекаря

Фиг. 6. Най-старите граматики

Фиг. 7. Географически таблици

Фиг. 8. Критически издирвания за историята българска, 1853 г.

Фиг. 9. Общо землеописание в кратце за сичката земля, 843 г.

LITERATURE (ЛИТЕРАТУРА)

Draganova, T., Kolev, I., (1969) Community center Nadejda Veliko Tarnovo 1869-1969, Sofia

Драганова, Т., Колев, И., (1969) Народно читалище Надежда Велико Търново 1869-1969, София

THE PREPOSITIONS V AND U IN BULGARIAN (ON THE SUBJECT OF LANGUAGE DEVELOPMENT)

STEFKA PETROVA

Sofia University St. Kliment Ohridski, Sofia

stvpetrova@abv.bg

Abstract

One of the relatively common mistakes in written Bulgarian is the misuse of the prepositions V and U, the disappearance of the distinction between them, and the generalization of their semantic similarity. This is manifested primarily in the replacement of the preposition B by U. The work analyzes fully or partially recorded examples with preposition B, and is divided into three groups: 1. Misuse; 2. Possibility for two uses; 3. Use of preposition B instead of other prepositions. The author envisages further validation of the use of preposition B instead of preposition U.

Keywords: Preposition, Use, Replacement, Error, Disappearance of the Distinction Between V and U

ПРЕДЛОЗИТЕ В И У В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК (КЪМ ВЪПРОСА ЗА РАЗВИТИЕТО НА ЕЗИКА)

Стефка Петрова

СУ „Св. Климент Охридски“, София, България

Абстракт

Една от сравнително честите грешки в писмения български език е относно употребата на предлог В и предлог У, изчезване на различието между тях и генерализиране на приликата им в семантично отношение. Това се проявява преди всичко в замяната на предлог У с предлог В. В работата се анализират записани цялостно или частично примери с предлог В, като се разпределят в три групи: 1. Грешна употреба; 2. Възможност за двойка употреба; 3. Употреба на предлог В вместо други предлози. Авторката предвижда по-нататъшно утвърждаване на употребата на предлог В вместо предлог У.

Ключови думи: Предлог, употреба, замяна, грешка, изчезване на различието между В и У

Една от сравнително честите грешки в писмения български език е относно употребата на предлог В и предлог У, изчезване на различието между тях и генерализиране на приликата им в семантично отношение. Това се проявява преди всичко в замяната на предлог У с предлог В. Тази замяна е налична и в устната разговорна реч, но нямам по-точни наблюдения върху нея, затова тук ще се спра само на писмената практика.

Известно е, че предлозите са неизменяеми по форма непълнозначни, полисемантични, полифункционални и пр. по значение думи, т.е. те нямат свое собствено лексикално значение (Пашов 1999 : 246), а смисълът им се определя от контекста, от свързването им с пълнозначните думи, с което се изразяват синтактични отношения на зависимост между частите на

изречението и словосъчетанието. И все пак всеки предлог, поради честота на употреба и по някои вътрешни и исторически закони и правила, се възприема от носителите на езика с определен вид значение, наричано общо (ГСБКЕ 2 : 414), обобщено, генерализирано, основно и пр. Това важи най-вече за кратките, едносричните предлози. Така напр. за предлог В основното му значение е „във вътрешността на нещо“, за предлог ЗА – „предназначение за някого или нещо“, за предлог С – „съвместимост с някого/нещо“ и пр. Тук ще се спра само на два предлога – В и У, – разглеждайки ги в аспекта на развитие на българския език.

В ГСБКЕ, т. 2, където са представени най-детайлно предлозите, автор П. Асенова (ГСБКЕ, 2 : 409-445), за предлог В са посочени 15 значения. Наред с предлог НА, ЗА, ДО и някои други, като носител на пространствени и темпорални значения предлог В е много стабилен.

За предлог У са посочени 3 основни значения: изразяване на близост, на състояние, положение или качество и на множество, свързано с някаква особеност. За първите две значения се сочи като задължително условие употребата на съществителни за лица, а при третото не се споменава за лица, но двата примера са от този вид: у жените и у мъжете. Със ситни букви е посочена неправилната употреба на предлог У вместо В (под влияние на западните говори) – у гората, у стаята, у пътек, у осем часа (с. 445), т. е. замяната на В с У, а няма забележка към предлог В или У за неправилна замяна на У с В. Това навярно е пропуск, а не реална практика в писмената реч тогава – 80-те години на миналия век, когато е писана академичната граматика.

I. Наблюденията ми в писмената езикова ситуация

Според мен всички писатели и преводачи, чиито книги съм прочела през последните няколко години, допускат употреба на В вместо У в своите романи и преводи, макар и не повсеместно, но сравнително често. Започнах да отбелязвам тази грешка и събрах един малък корпус. Ето какви са заключенията ми от записаните примери.

1. Неправилна замяна на У с В.

По-голям брой, преобладаващи са случаите, когато В е употребен вместо У, т.е. налице е грешка според правилата на българската граматика. Във всички следващи примери е задължителна употребата на предлог У:

Лъвлейк посреща Гардиън в дома си; Лъвлейк посреща Гардиън У дома си;

...нищо провинциално в този човек; ...нищо провинциално У този човек;

... в момента в него бе останало малко от разумното начало; ... в момента У него бе останало малко от разумното начало;

...меланхолия, която се настани в момчетата; ...меланхолия, която се настани У момчетата;

Никога няма да открие в себе си тази сила; Никога няма да открие У себе си тази сила;

...каза той с достойнство, което бе възхитително в този гол, треперещ, пребит човек; ...възхитително У този човек;

Журналистиката изгражда в човека и интуиция... Журналистиката изгражда У човека и интуиция...

Както се вижда от посочените примери, най-много са тези със замяна на У с В при свързване с местоимението в трето лице ед. ч. – в него, в 3 л. мн.ч. – в тях (и в другите лица) или със съществително собствено или нарицателно за човек. Това е естествено за художествената литература, болшинството от която е в трето лице. Напр.:

Нямаше такъв въпрос в него;

...предизвика в него кратко стенание;

...дано много хора оставят поета в тях да умре с отмирането на...;

...разпознах в тях...;

...изведнъж видя своето младо аз в Акино.

Интересен и показателен е фактът, че попаднах на употреба на двата предлога в изречения не само на една страница, а последователно в текста, в съседни изречения:

У баща ми се роди огнен кладенец;

В баща ми се раждаше нещо ново;

...пропаст, която се роди в него.

Третия пример може да възприемем (поне аз го възприемам така) като не толкова дразнеш, т.е. правилно употребен, ако е откъснат от конкретния текст. Същото положение срещаме при свързване на предлога с наречието вътре – вътре в него, в мен, вътре в себе си и вътре у него, вътре у мен, вътре у себе си. В-то от вътре изглежда оказва влияние на предлога.

2. Възможна употреба и на двата предлога

Когато се свързва с глагол, означаващ вмъкване, навлизане във вътрешност, в обект, според мен е възможна употреба и на двата предлога. Напр.:

...историята ще се забиe в нас; ...историята ще се забиe у нас;

...съмненията се просмукват в него като инфекция...; ...съмненията се просмукват у него като инфекция...;

...сякаш машината го всмуква в себе си;
...сякаш машината го всмуква у себе си;

Мъртва точка, която ще започне да се вкоренява в него;
Мъртва точка, която ще започне да се вкоренява у него.

Но тъй като при говорене, а и при писане, човек не мисли за подробности от типа на това дали става въпрос за навлизане във вътрешност или не, а се стреми да изрази точно същността на съобщението, може да прогнозираме с голям процент вероятност преминаването на такива случай към засега

неправилната замяна, т.е. към генерализиране, фосилизиране и на тази употреба, на В вместо У.

3. Употреба на предлог В вместо други предлози.

Разширяването на употребата на предлог В е довело до появата му вместо други, най-често О, но така също и вместо С, КЪМ, ОТ и пр. или вместо директно, без предлог (при един друг напр.). Примери:

...погледна котарака, който гальовно се отъркваше в джинсите му;
...погледна котарака, който гальовно се отъркваше О джинсите му;

...търсеха напътствие в баща си; ...търсеха напътствие ОТ баща си;

...момичето и старата жена се притискаха една в друга; ...момичето и старата жена се притискаха една О/КЪМ/ъ друга;

Той усещаше като удар с юмрук всеки един, който попаднеше в него; Той усещаше като удар с юмрук всеки един, който попаднеше НА/ ВЪРХУ него.;

...те се натискаха един в друг; ...те се натискаха един О/ С/ КЪМ/ ъ друг;

...усещам пулса на океана в мен; ...усещам пулса на океана ВЪРХУ/ОКОЛО/У мен; Софи и Агата се зяпнаха една ъ друга.

Големината на корпуса ми е сравнително малък, защото случаите, където е възможна такава замяна, просто не са честотни в речта. Възможно е в цяла книга да не се срещне нито един случай с неправилно употребен предлог У или с неправилно употребен предлог В.

II. Причини за замяната

Според мен причината за замяна е и историческа, закономерна, и съвсем съвременна, неправилна.

1. Историческа причина наричам факта, че предлозите са наследство от най-старата епоха на езика – те са наследство от праславянски език (Георгиев 1983 : 56) и са морфологически неразчленими, което обуславя тяхното „запаметяване“, но не и „разбиране“, „обяснение“, „логичност“. Ще посоча само един пример за логичност при употреба на предлог В в испански език, срещу който в български имаме предлог С: *Viajo EN coche* (bus, tren) – Пътувам С кола (автобус, влак). Повече логика има в испански, защото ние пътуваме вътре в колата, а не съвместно, до колата.

2. Съвременната причина според мен е развитието на езика, промените, които настъпват в него с годините. Дialectната употреба на У вместо В сочи, че двата предлога са (или са били) близки, почти идентични по смисъл, но с течение на времето и по регионална, диалектна употреба са се отдалечили, но тъй като В се е установил стабилно в езика и е придобил широка употреба, естествено е да се „вмъкна“ и в още употреби, които „принадлежат“ на У. Главното условие за употреба на предлог У е да се свързва със съществително за лице. Ст. Георгиев конкретизира – свързва се „с определен кръг съществителни имена за дом и семейство или лице, като се съчетават

признаци за място и притежание в едно значение" (Георгиев, 1983 : 66). Но днес, а и в художествената литература, много машини, предмети, явления и др. се олицетворяват, приписват им се човешки черти и става смесване, движение между одушевени и неодушевени предмети, при което и предлозите В и У започват да се колебаят и да променят своята природа и същност.

В „Граматика на българския книжовен език, фонетика и морфология" от Ст. Стоянов, която беше основен учебник за студенти-филолози в продължение на десетилетия, има специално място за употреба на предлог У и на предлог В (Стоянов, 1964 : 425). Замяната на У с В е илюстрирана само с един пример – Книгата ти е у мене (не: в мене), но от изброените позиции на предлог У може да се направи изводът, че важи за всички посочени позиции. Проф. Стоянов посочва, че У се употребява и с местоимения, заместващи лица – у него, у нея, и не предмети, където е закономерна употребата на В – в него (в театъра), в нея (в операта). Като главен критерий за разграничаване на В и У при употреба М. Иванов, който също отбелязва смесването и заместването на У с В, сочи, че „предлог В означава вътре, вътрешност" (СБЕ 1957 : 131). И там с един пример се обръща внимание на неправилна замяна на У с В – аз ще дойда у вас (а не във вас).

III. Възможно решение на проблема

Отбелязаният случай е свидетелство за движение, разширение на употребата на предлог В и придобиването му на още едно значение. Чужденците, които обучавах на български език, въобще не се стараеха да разберат каква е разликата между двата предлога и избягваха употребата на У. По отношение на испански и английски той просто е „невъзможен", непреводим, неговото значение се изразява по лексикален път: у нас = в нашата къща; тетрадката ми е у Мария = *Mi cuaderno lo tiene Maria* (Моята тетрадка я има Мария, буквален превод на испанското изречение).

Според мен едва ли ще успеят учителите да внушат на децата да правят разграничението между В и У при съществителни и местоимения, още повече, че те просто не обръщат внимание на езика си (има и изключения, разбира се, деца със силен интерес към езика, но те не са много често). Най-удачно е да се примирим с разширяващата се, всъщност разширилата се вече употреба на В вместо У (след като я срещаме при писатели и преводачи) и да се допусне двойка употреба, а по-късно езикът сам ще реши въпроса (ако, разбира се, остане да съществува толкова дълго). Смея да твърдя, че предлог В ще поеме функцията на предлог У, а самият той ще се окаже в периферията на езика, като окازیонализъм.

LITERATURE (ЛИТЕРАТУРА)

- [1] Георгиев 1983: Георгиев, Станьо, Морфология на съвременния български език (неизменяеми думи). С., Наука и изкуство, 1983.
- [2] ГСБКЕ 2 1983: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология. С., БАН, 1983.
- [3] Пашов 1999: Пашов, Петър, Българска граматика. С., Хермес, 1999.
- [4] СБЕ 1957: Любомир Андрейчин, Минко Иванов, Константин Попов, Съвременен български език. Ч. II. Учебник за I и II курс на учителските институти. С., Народна просвета, 1957.
- [5] Стоянов 1964: Стоянов, Стоян, Граматика на българския книжовен език. Фонетика и морфология. С., Наука и изкуство, 1964.

**ДИАЛЕКТИ И ИЗПОЛЗВАНЕ НА ЧУЖДА ГРАФИЧНА СИСТЕМА В
КОМПЮТЪРНО ОПОСРЕДСТВАНАТА КОМУНИКАЦИЯ
(ИЗСЛЕДВАНЕ НА БАЗАТА НА ПРИМЕРИ В ОНЛАЙН СОЦИАЛНАТА МРЕЖА
„ФЕЙСБУК“)**

Мариян Петров
Преводач, София, България

Резюме: Докладът разглежда използването на чужда графична система в неформалните комуникации в онлайн социалната мрежа „Фейсбук“ и възможността за определяне на диалектната принадлежност на базата на чуждографичното изписване на ятовата гласна. Правят се изводи за тази възможност.

Ключови думи: компютърно опосредствана комуникация, социални мрежи, диалекти, ятова гласна

**DIALECTS AND THE USE OF FOREIGN GRAPHIC SYSTEM IN COMPUTER-
MEDIATED COMMUNICATION
(STUDY BASE OF EXAMPLES ON THE ONLINE SOCIAL NETWORK "FACEBOOK")**

Mariyan Petrov
Interpreter, Sofia, Bulgaria

Summary: The report shall consider the use of a foreign graphic system in the informal communication on the online social media Facebook and the possibility for determination of the dialectical affiliation, based on the graphic differences by the spelling of the jat vowel. Conclusions for this opportunity are drawn.

Key words: computer-mediated communication, social networks, dialects, jat vowel

Едва ли има носител на българския език, ползващ интернет в наши дни (а неползващите го с всяка година намаляват поради демографски причини), който да не разбира какво означава това словосъчетание от две парцелации (Kirova 2010: 155) и една елизия, макар и изписано на латиница. Това е повсеместният пример за negliжираното отношение към родния ни език в социалните мрежи, базирано в повечето случаи на неосъзнат стремеж към езикова икономия.

През последните години има много проучвания, занимаващи се с така наречения „интернет език“ (Grozeva, 2017: 204). Като се започне тематично от проучванията на официалния нетикет в епистолярната междуфирмена комуникация чрез имейли (Mavrodiya, 2003: 10-14) и се стигне до езика в интернет като цяло (Grozeva, 2017: 202-209; Kirova, 2013). Към тези теми могат да се прибавят още много изследвания, направени от Грета Дерменджиева (Dermentjewa, 2001), Биляна Тодорова (Todorova, 2015), Йовка Тишева (Tisheva,

2006: 277-288) и много други. Тези научни трудове описват и проучват все по-цялостната картина на писмената комуникация като вербална в социалните мрежи, но понеже интернет пространството на практика е безкрайно, винаги има – ако може така да се каже – какво още да се каже.

Не е тайна например, че въпреки специфичните си особености виртуалната реалност копира, припокрива се донякъде с комуникативните процеси в естествената реалност. Компютърно опосредстваната комуникация (Kirova, 2013) в месинджъра, или, както е по-популярно да се казва/пише във фейсбук средите, „на лични“, съответства почти напълно на разговор между два или повече субекта. Същото важи и за коментарите под постингите (по-известни като „постове“) в самия фейсбук, за форумите, за чатовите и за другите социални мрежи. Ако се абстрахираме от комплектността на изразяването – „чрез текст, визуални, аудио и видео материали, които функционират съвместно“ (Kirova, 2013) – то предаваната информация има своите комуникатор/адресант и реципиент/адресат, а също така и обратна връзка, смяна на местата на участниците в диалога/разговора, точно както в реалността. Свойството на новата медийна среда – киберпространството – „непрекъснато да се усъвършенства и да предлага нови и нови технически възможности за комуникация“ (Grozeva, 2017: 203), водещи и до „бързината на изпращане и отговор“ (Kirova, 2013), когато става дума за текстова информация, доближава още повече общуването в нея до обикновения разговор. Синхронността или асинхронността на комуникацията зависи „от това дали си на линия в момента на нейното публикуване“ (Kirova, 2013).

Въпреки все по-честите призови, част от които биват визуализирани дори като плакатна агитация [Фиг. 1, 2, 3], при графостилистичното оформление на съобщенията (постове) в социалните мрежи да се употребява родната, а не чужда графична система, то така наречената „маймуница“ (Grozeva, 2017: 206), „методица“ (Kirova, 2001), „методиевица“ (Vagalinska, 2004), „шльокавица“ и т.н. все още е често срещано явление.

Фиг. 1, 2, 3

Използването на чужда графична система (предимно латинска) в компютърно опосредстваната комуникация може да зависи от редица фактори, но основните са два:

Функционален отговор на софтуерни препятствия. (Kirova, 2001)

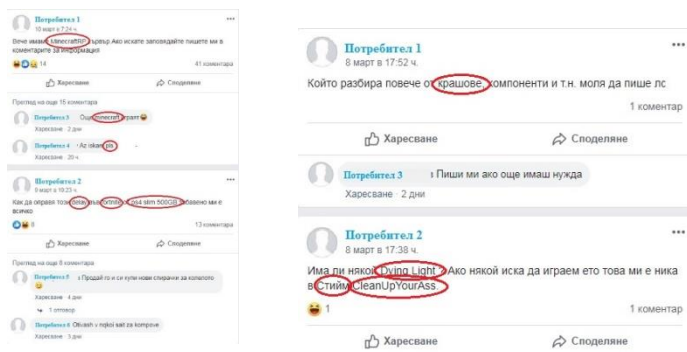
Предпочитане на „фонетичната кирилица“ от младите „информационни“ поколения, поради билингвизма им и компютърното усвояване на машинописа. (Kirova, 2001) Нас обаче ни интересуват не причините, а сравнението на този вид компютърно опосредствана комуникация с обичайното речево общуване. Дали тази комуникация може да се нарече „диалект“, „сленг“, „жаргон“? Изследванията на „речта“ на компютърно базирани групи (Kirova, 2018: 202) показват, че тя определено се доближава до понятието „жаргон“, „сленг“, „професиолект“, но компютърно опосредстваната комуникация в този случай се базира предимно на билингвизма, който Людмила Кирова представя в следния модел (Kirova, 2001a):

Фиг. 4

В много от тези случаи обаче нямаме цялостно изписване на латиница, а се изписват само отделни думи, както се пишат в оригинал, напр. на английски, или изписани на български чрез побългаряване на английското произношение и на английския правопис, както и използване на напълно българизирани термини (Kirova, 2001a), като в повечето случаи става дума за специфична терминология, маркови продукти и др. под.

Например: *MinecraftRP*, *pls*, *delay*, *fortnait*, *ps4 slim 500 GB*, *крашове*, *Dyung Light*, *Стийм*, *CleanUpYourAss*. [Фиг. 5, 6]

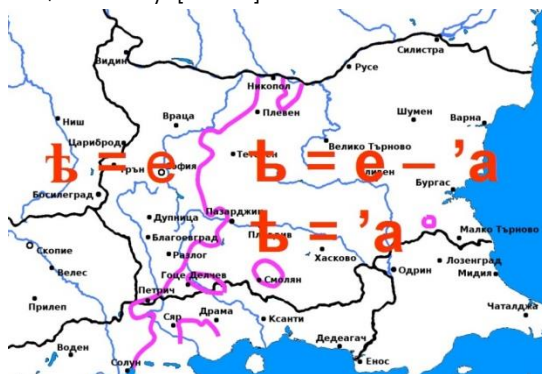

Фиг. 5, 6

Цялостното изписване на съобщения/постинги с латински графемни обаче не е задължително да е свързано с определени компютърно базирани групи, особено в широко разпространената в България онлайн социалната мрежа „Фейсбук“, в която си „дават среща“ най-различни интелектуални нива и професионални интереси, така че това изписване не може да се съотнася с някакъв жаргон/сленг/социолект.

Дали обаче би могло да се приеме като определен диалект?

Според ятовата граница у нас българските диалекти „се делят на две големи групи – източни и западни. В западните диалекти вм. стб. **ѣ** се изговаря само **е** (бел, бѐли), а в източните **е – 'а** (б'ъл, бѐли) или само **'а** (б'ъл, б'али)“ (Stoykov, 1993: 83). [Фиг. 7]

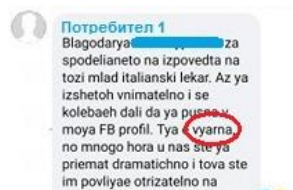

Фиг. 7

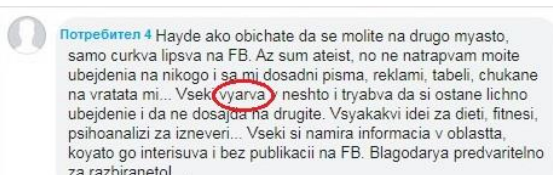
Дали изписването на променливото **я** на латиница би могло да ни даде представа за говорната принадлежност на носителя на диалекта?

При „маймуницата“ (Grozova, 2017: 206) няма строго определени правила на транслитерация, така че графемният знак „я“ се предава по различни начини, като: **q, ia, ja** (Mihaylova-Stalyanova, 2005), **ya** или дори **e**.

В радика **-вяр-/-вер-** например графичното съчетание **YA** се среща при носителите и на двата основни български говора: **vyarna**. [Фиг. 8, 9].

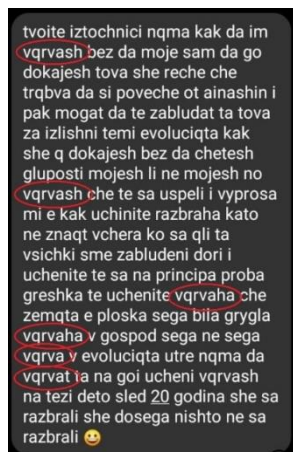

Фиг. 8. Носител на западния диалект.

Фиг. 9. Носител на източния диалект.

Друг носител на западния диалект обаче е употребил **Q** в същия радика при няколко алолекси на един и същи глагол: **vqrvash, vqrvaha, vqrvva, vqrvat** [Фиг. 10], а същият носител на източния диалект е употребил **YA** и в радика **-мяст-/-мест-: myasto** [Фиг. 11].

Фиг. 10. Носител на западния диалект.

Графемното съчетание **IA** на мястото на **ят** в източните диалекти се среща в радикасите **-тряс-/-трес-: triasna** [Фиг. 12], **-голям-/-голем-: goliama, goliam** [Фиг. 13, 14] и **-сняг-/-снеж-: sniag** [Фиг. 15], докато в последния радикас в западните говори се пише **Q: snqg** [Фиг. 16, 17].

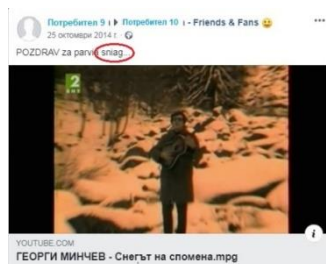

Фиг. 12. Носител на източния диалект.

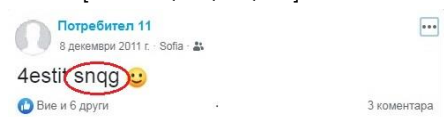
Razbrah česte **goliama** zvezda na muzikata tova e mnogo hubavo nešto no v sištoto vreme ste krasiva

Фиг. 13. Носител на източния диалект.

Фиг. 14, 15. Носител на източния диалект.

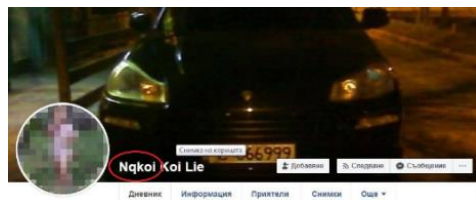
При радикас **-няк/-неш-** (Hristozova, 2012: 73) също има съвпадения и разминавания при изписването на **Ъ** с латински графемни знаци от носителите на западния и източния говор. И при двете езикови групи се среща изписването на ятовия вокал с **Q**: *Nqkoi, nqkoi* [Фиг. 18, 19, 20] и **E**: *nekoq, nekoj, Nekoi* [Фиг. 21, 22, 23, 24].

Фиг. 16. Носител на западния диалект.

Фиг. 17. Носител на западния диалект.

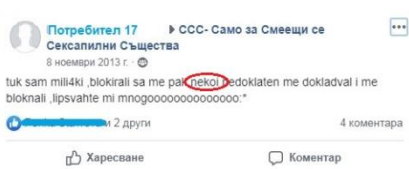
Фиг. 18, 19. Носител на западния диалект.

Фиг. 20. Носител на източния диалект

Фиг. 21. Носител на западния диалект

Фиг. 22, 23. Носител на източния диалект.

Фиг. 24. Носител на източния диалект.

При изписването на ятовата гласна в радикас **-няк-/-нещ-** на латиница се употребяват още и графемните съчетания **IA** и **YA**, но в показаните примери те са само в западната диалектна зона, което не изключва съществуването им и в източната: *niakoi*, *Niakoi*, *Nyakoi*. [Фиг. 25, 26, 27]

Фиг. 25. Носител на западния диалект

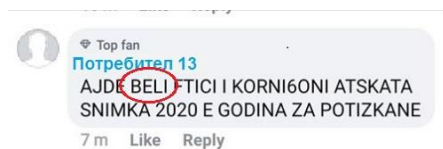
Фиг. 26. Носител на западния диалект

Фиг. 28. Носител на западния диалект.

Фиг. 27. Носител на западния диалект

Фиг. 29. Носител на източния диалект

Фиг. 30. Носител на западния диалект.

Фиг. 31. Носител на западния диалект

Фиг. 32, 33. Носител на източния диалект.

При радикас **-бял-/бел-** се среща еднакво изписване с **IA: bial** [Фиг. 28, 29] при носителите на двата диалекта, но при носителите на западните говори има изписване с **Q: bq** [Фиг. 30] и **E: beli** [Фиг. 31], а в източния диалектен регион се срещат изписвания с **JA: bjal** [Фиг. 32, 33].

Разгледахме избрани на случаен принцип 26 постинга и коментари на 21 потребители от онлайн социалната мрежа „Фейсбук“. От потребителите 12 са носители на западните български диалекти и 9 – на източните. И при носителите на двата основни български диалекта се срещат изписвания на ятовата гласна със следните латински графемни съчетания: **ya, q, e, ia** и **ja**. При това тези графични означения се срещат в най-разнообразни съотношения при двата диалекта. Графично представена, употребата на латинската графостилистика по диалектни области е следната:

Графично обозначаване	Западен диалект	Източен диалект
ya	2	2
q	6	1
ia	3	5
e	2	3
ja		2
ОБЩО:	13	13

Фиг. 34

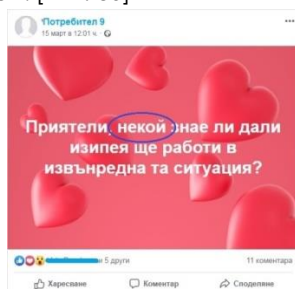
А по отношение на изписването в различните радикаси от различните носители на западния и източния диалект имаме следната картина:

Диалект	Носител	-вар-/вер-	-мяст-/мест-	-тряс-/трес-	-голям-/голем-	-сняг-/снег-	-няк-/нещ-	-бял-/бел-
Западен диалект	1	ya						
	3						a	
	50						e	
	8						ia	
	10	q						
	11					a		
	12					a		
	13							e
	16						ia	ia

Източен диалект	18						ya	
	19						a	
	21							a
	2			ia				
	4	va	va					
	6				ia			
	7						a	
	9					ia	e, e	ia
	14							ia
	15							ia
	17						e	
	20				ia			

Фиг. 35

От Фиг. 34 става ясно, че предпочитаното чуждо графично обозначаване на **Ъ** при носителите на западните диалекти е **Q**, а при източните – **IA**, въпреки че при тях това графемно съчетание е употребено два пъти от един и същи носител на езика, но в различни радикаси в алолексите: **sniag** и **bial** [Фиг. 15, 29, 35]. Това обаче не може да се приеме като категоричен формален диалектен индикатор, защото и носител на източните говори е употребил латинската графема **Q**: **nqkoī** [Фиг. 20, 35], независимо от това, че тази употреба е единствената в този езиков регион сред разгледаните примери. А и „любимото“ графично обозначение **IA** на източните носители на езика е застъпено в значителна степен при западните – цели три пъти, макар че два от примерите са от един и същи носител на диалекта, но отново в алолекси с различни радикаси: **Niakoī** и **bial** [Фиг. 26, 28, 35]. Липсата на графичното обозначение **JA** сред примерите от западните говори не означава, както вече бе споменато, че при едно по-обстойно проучване няма да бъде открито и там. Така че и тук не може да се говори за категоричен формален диалектен индикатор. В два от примерите на мястото на старобългарския **ят** е употребена графемата **Е** в думи, които са в плурали. Представителят на източните български говори е употребил **nekoī** [Фиг. 22], а представителят на западния диалект – **beli** [Фиг. 31]. И докато „бели“ е плурали на прилагателното име „бял“ и при изписването с кирилски графични знаци, то „некой“ не отговаря на официалната правописна норма. Появата на графемата **Е** в чуждоезиковото графостилистично оформление при този представител съответства и на изписването на същата алолекса на кирилица: **некой**. [Фиг. 36]

Фиг. 36. Носител на източния диалект.

Тук като че ли прозира някакъв формален диалектен индикатор, но изписването на **Q** в същата позиция от друг носител на източния говор: *nqkoj* [Фиг. 20] показва, че всъщност става дума за индивидуална речева характеристика.

От разгледаните примери става ясно, че употребата на различни фонемите от латинската граматика при обозначававането на графемите на фонемите, заменили старобългарската фонема **ят**, е твърде произволно и дори и да зависи донякъде от диалектната принадлежност на носителя, то се намесват и много други фактори, като например нивото на грамотност на лицето, околната среда, ако се е преместило в другата диалектна зона, знаенето на чужди езици. Така например употребата на **JA** [Фиг. 32, 33], която срещнахме само при носители от източния диалектен регион, не е задължително да е формален диалектен индикатор, а е възможно да се дължи на чуждия език, който владеят тези носители. Говорещият английски българин по-трудно би изписал на мястото на съвременната графема **я** съчетанието **JA**, защото на английски **J** се произнася като „джей“. Същото важи и за знаещия испански, защото там наименованието на графемата **J** е „хота“. „Поназнайващият“ немски обаче спокойно би използвал това графично съчетание, защото на немски **J** е „йот“ и поставянето му пред **A** лесно може да се възприеме като палатализация на предходната консонанта.

При по-обстойно изследване на темата е възможно да се разкрият определени проценти на използването на различните графемите и графемни съчетания от чуждата графична система, но това по никакъв начин няма да промени факта, че изписването им на мястото на старобългарската ятова гласна не може да се приеме дори и като формален диалектен индикатор. Самото изследване може да се разшири и със сравнения при графостилистиката на кирилица, а и в цялата компютърно опосредствана комуникация, включваща и други социални мрежи, платформи, електронната поща и всичко, което интернет ни предлага днес и което ще ни предложи утре. А що се отнася до самото използването на чужда графична система в тях, то могат да се направят интересни изследвания върху тайминга на комуникирането, словотворчеството и превръщането на фалсонимите (Петрова, 2013: 57-65), наричани и оказионализми (Kirova, 2016: 352; Blagoeva, 2016: 203; и др.), в неологизми в компютърно опосредстваната комуникация и извън нея, допускането на лапсуси и граматични грешки, породени от нейната употреба и т.н. и т.н.

LITERATURE (ЛИТЕРАТУРА)

- [1] **Blagoeva, D.** (2016) The Slavic neography - past and present. - For the word - new searches and approaches. Jubilee collection in honor of Corresponding Member. Prof. Ph.D. Emilia Pernishka, 2016, pp. 200-210. (Благоева 2016) Благоева, Д. Славянската неография – минало и настояще. – За словото – нови търсения и подходи. Юбилеен сборник в чест на чл.-кор. проф. д.ф.н. Емилия Пернишка, 2016, с. 200-210.
- [2] **Dermenjewa, Gr.** (2001) Introduction to computer-mediated communication, 2001. (Дерменжиева 2001) Дерменджиева, Гр. Увод в компютърно-опосредстваната комуникация, 2001.
- [3] **Grozeva, M.** (2017) Grozeva, M. Internet language revisited. Proclamation, 2017, book. 2, pp. 202-209. (Грозева 2017) Грозева, М. Отново за езика в интернет. – Проглас, 2017, кн. 2, с. 202-209.
- [4] **Hristozova, G.** (2012) For some violations of the legal norm in public speaking. – Contemporary Humanities, 2012, no. 1, pp. 68-75. (Христозова 2012) Христозова, Г. За някои нарушения на правоговорната норма в публичното говорене. – Съвременна хуманитаристика, 2012, бр. 1, с. 68-75.
- [5] **Kirova, L.** (2001) Digraphia in practice of Bulgarian internet users. – Electronic magazine LiterNet, 2001, № 7 (20), from <https://litenet.bg/publish3/lkirova/digraphia.htm>, last visited on 14.03.2020. (Кирова 2001) Кирова, Л. Диграфията в писмената практика на българските потребители на интернет. – Електронно списание LiterNet, 2001, № 7 (20), от <https://litenet.bg/publish3/lkirova/digraphia.htm>, последно посещение на 14.03.2020 г.
- [6] **Kirova, L.** (2001a) Bilingualism and Digraphy in the Speech of Bulgarian Gamers. (The text was read at the VII International Conference on Sociolinguistics, Sofia, 22 - 24.09.2000) – Electronic magazine LiterNet, 2001, № 8 (21), from <https://litenet.bg/publish3/lkirova/gamers.htm>, last visit on 15.03.2020. (Кирова 2001a) Кирова, Л. Билингвизъм и диграфия в речта на българските геймъри. (Текстът е четен на VII Международна конференция по социолингвистика, София, 22 – 24.09.2000 г.) – Електронно списание LiterNet, 2001, № 8 (21), от <https://litenet.bg/publish3/lkirova/gamers.htm>, последно посещение на 15.03.2020 г.
- [7] **Kirova, L.** (2010) The language of the BG info generation, 2010. (Кирова 2010) Кирова, Л. Езикът на BG инфо поколението, 2010.
- [8] **Kirova, L.** (2013) Virtual communities and computer-mediated communication today. Social networks. – Rhetoric and Communications, 2013, № 9, from <http://rhetoric.bg/>. (Кирова 2013) Кирова, Л. Виртуалните общности и компютърно опосредстваната комуникация днес. Социалните мрежи. – Реторика и комуникации, 2013, бр. 9, от <http://rhetoric.bg/>, последно посещение на 20.02.2020 г.
- [9] **Kirova, L.** (2016) Discourse practices in social networks. Word formation. – For the word - new searches and approaches. Jubilee collection in honor of Corresponding Member. Prof. Ph.D. Emilia Pernishka, 2016, pp. 352-359. (Кирова 2016) Кирова, Л. Дискурсни практики в социалните мрежи. Словотворчество. – За словото – нови търсения и подходи. Юбилеен сборник в чест на чл.-кор. проф. д.ф.н. Емилия Пернишка, 2016, с. 352-359.
- [10] **Kirova, L.** (2018) Joint use of Cyrillic and Latin alphabet in Bulgarian text – why and when. – Slavica Lodziensia 2, 2018. (Кирова 2018) Кирова, Л. Съвместна употреба на

- кирилица и латиница в български текст – защо и кога. – *Slavica Lodziensia* 2, 2018, с. 219 – 231.
- [11] **Mavrodieva, I.** (2003) *Netiquette & business communication (Etiquette in e-mail)*. – Business Secretary, 2003, no. 3, pp. 10-14. (Мавродиева 2003) Мавродиева, И. Нетикет & бизнес комуникация (Етикетът при електронната поща). – Бизнес секретар, 2003, бр. 3, с. 10-14.
- [12] **Mihaylova-Stalyanova, N., E. Kreychova** (2005) The Cyrillic alphabet on the Internet – present and future. – Electronic magazine *LiterNet*, 2005, № 5 (66), from <https://litenet.bg/publish/nimihailova/kirilica.htm/>, last visited on 16.03.2020. (Михайлова-Сталянова 2005) Михайлова-Сталянова, Н., Е. Крейчова. Кирилицата в интернет – настояще и бъдеще. – Електронно списание *LiterNet*, 2005, № 5 (66), от <https://litenet.bg/publish/nimihailova/kirilica.htm/>, последно посещение на 16.03.2020 г.
- [13] **Petrova, St.** (2013) *Falsenouns – Morphological smallpox. Names*, 2013, pp. 57-65. (Петрова 2013) Петрова, Ст. Фалсоними. – Морфологични ситнежи. Имена, 2013, с. 57-65.
- [14] **Stoykov, St.** (1993) *Bulgarian dialectology*, 1993. (Стойков, 1993) Стойков, Ст. Българска диалектология, 1993.
- [15] **Tisheva, Y.** (2006) *Bulgarian conversational speech on the Internet*. – Scientific works, 2006, vol. 44, vol. 1, Sat. A, pp. 277-288. (Тишева, 2006) Тишева, Й. Българската разговорна реч в интернет. – Научни трудове, 2006, т. 44, кн. 1, сб. А, с. 277-288.
- [16] **Todorova, B.** (2015) *Linguistic aspects of computer-mediated communication (Based on materials from the forums of bg-mamma)*, 2015. (Тодорова, 2015) Тодорова, Б. Лингвистични аспекти на компютърно опосредстваната комуникация (По материали от форумите на bg-mamma), 2015.
- [17] **Vagalinska, I, M. Caneva.** (2004) *Practical alphabet*. – Topic, 2004, no. 41 (157), from <https://blog.veni.com/?p=4376>, last visited on 13.10.2020. / (Вагалинска 2004) Вагалинска, И., М. Цанева. Практична азбука. – Тема, 2004, бр. 41 (157), от <https://blog.veni.com/?p=4376>, последно посещение на 13.10.2020 г.

FAIR PRINCIPLES FOR DIGITAL REPOSITORIES: ESSENCE AND APPLICATIONS FOR HERITAGE OBJECTS

KALINA SOTIROVA-VALKOVA

Institute of Mathematics and Informatics at the Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria

Abstract

The emergence of the FAIR initiative in 2016 is based on the need for good management of disparate data, and improving the functionality of digital repositories and e-infrastructures. The aim is to promote the re-use of (scientific) data, a need recognized by academia, industry, funding agencies and memory institutions. This paper discusses the nature of the FAIR principles, its' technologies, the concept of FAIR digital object, FAIR ecosystem and persistent identifiers, a possible solution to the images-publication in scientific publications and in museum digital repositories through the International Image Interoperability Framework (IIIF), and all these through the focus of possible digital vision of the Bulgarian memory institutions.

Keywords: FAIR Principles, Heritage, Persistent Identifiers, LOD

FAIR ПРИНЦИПИ ЗА ДИГИТАЛНИ ХРАНИЛИЩА: СЪЩНОСТ И ПРИЛОЖИМОСТ КЪМ ОБЕКТИ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

КАЛИНА СОТИРОВА-ВЪЛКОВА

Институт по математика и информатика при Българска академия на науките, София, България

Резюме

Появата на инициативата FAIR през 2016 г. се базира на нуждата от добро управление на разнородни данни, и подобряване на функционалностите на дигиталните хранилища и е-инфраструктури. Целта е насърчаване на повторната употреба на (научни) данни, нужда осъзнавана както от академични среди, индустрия, финансиращи агенции, така и от институциите на паметта. Настоящият текст разглежда същността на FAIR принципите, технологиите на които се базират, понятието FAIR цифров обект, FAIR екосистема и постоянните идентификатори, възможно решение на казуса с изображенията в научните публикации и в музейните дигитални хранилища чрез International Image Interoperability Framework (IIIF), и всичко това през фокуса български институции на паметта да ги включат във визията за своето дигитално бъдеще.

Ключови думи: FAIR принципи, наследство, постоянни идентификатори, отворени свързани данни

Четири основни харак-теристики за обектите и данните във всяко съвременното дигитално хранилище, според тяхното дефиниране през 2016г.⁵² са: откриваеми, достъпни, оперативно съвместими и повторно използваеми.

⁵² FAIR принципите са разписани в ключови документи на едноименната фондация [https://doi.org/10.1038/sdata.2016.18]

Докато първите два принципа, откриваемост и достъп, изискващи по скоро техническа и технологична експертиза се адресират от основни услуги като каталогизиране, постоянни идентификатори (PID) и storage, то вторите два принципа, повторната употреба и оперативната съвместимост, изискват развитие на услуги, свързани със специфичната област на приложение и употреба на ресурсите в конкретно хранилище: онтологии, общи и тематични, тезауруси, подредба (curation), два типа стандартизирани метаданни (generic и domain specific), администриране (stewardship). Спазването на тези принципи предполагат добре описани данни, които могат да се идентифицират, структурират и контекстуализират за различни видове употреба и различни потребители. Това става чрез инструменти като постоянните идентификатори, сертифициране на хранилищата, услуги за управление и дългосрочно поддържане на данните и др. Осигуряването на цялата технологична и административна инфраструктура за такова хранилище е трудоемък процес, но с ясни етапи.

Появата на инициативата FAIR⁵³ през 2016 г. се базира на нуждата от добро управление на разнородни данни, и подобряване на функционалностите на инфраструктури, изискващи повторна употреба на научни данни. Основният документ на инициативата, *The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship*⁵⁴, появил се успоредно със сайта ѝ, [<https://www.go-fair.org>], посочва, че съществуването на FAIR-принципите зависи от наличието и устойчивостта на услугите, които подпомагат създаването, пре-използването и запазването на резултатите от изследователската дейност.

Същност.

FAIR принципите могат да бъдат резюмирани така:

Откриваеми: (O1) (мета) данни се присвояват глобално уникален и постоянен идентификатор, (O2) данните се описват с богати метаданни (дефинирани от П1 по-долу), (O3) метаданни ясно и изрично включват идентификатора на данните, които описва, (O4) (мета) данните се регистрират или индексират в ресурс за търсене

Достъпни: (A1) (мета) данните се извличат чрез техния идентификатор, използвайки стандартизиран комуникационен протокол, (A2) протоколът е безплатен, отворен и универсално изпълним, (A3) протоколът позволява

⁵³ Инициатива [<https://www.go-fair.org>] Посл. посетен: 10-10-2020

⁵⁴ <https://doi.org/10.1038/sdata.2016.18> Посл. посетен: 10-10-2020

процедура за удостоверяване и упълномощаване, където е необходимо, , дори когато данните вече не са налични

Оперативно съвместими: (C1) (мета) данните използват официален, достъпен, споделен и широко приложим език за представяне на знания, (C2) (мета) данните използват речници, които следват принципите FAIR, (C3) (мета) данните включват квалифицирани препратки към други (мета) данни

Повторно използваеми: (P1) (мета) данните са детайлно описани с множество точни и подходящи атрибути, (P2) (мета) данните се представят с ясен и достъпен лиценз за използване, (P3) (мета) данните са свързани с генерирането на данни, (P4) (мета) данните отговарят на приложимите за общността стандарти

FAIR поставят специфичен акцент върху повишаването на способността на машините автоматично да намират и използват данните в едно дигитално хранилище или дигитална инфраструктура, в допълнение към подпомагането на повторната им употреба от хора. Сравнително новопоявила се идея е, тези принципи, с постоянните идентификатори като техни инструменти, биха могли да се прилагат и към обекти на наследството⁵⁵ с цел да ги описват разбираемо и да улесняват изграждането на отворени свързани данни (LOD) и граф на знанието. FAIR стандартизира споделянето на данни, така че неунифицирано, непоследователно каталогизирани данни, публикации, и обекти от музейни колекции да са лесно откриваеми и използваеми.

КАКВО ОЗНАЧАВА ТОВА ЗА ИЗСЛЕДОВАТЕЛИТЕ?

Чрез достъпа до хранилища, базирани на FAIR принципите, изследователите ще имат възможност да повишат качеството в изследователската си дейност, да правят интердисциплинарни връзки между изследваните обекти, да ги поставят в различни контексти, и най-вече генерираните публикации да бъдат бързо споделяни, пре-използвани и уникално идентифицирани. Необходимостта от *разпределен анализ* за различни набори от данни (datasets) е един от основните двигатели за използване на FAIR данни: той изисква метаданни за намиране на ресурсите, протоколи за достъп до тях, съгласувани спецификации, така че данните да са оперативно съвместими и пре-използвани. Дистрибутираните заявки, управлявани от софтуер за посредничество (brokering software) се ползват за виртуално интегриране на данни.

КАКВО ОЗНАЧАВА ТОВА ЗА ИНСТИТУЦИИТЕ НА ПАМЕТА?

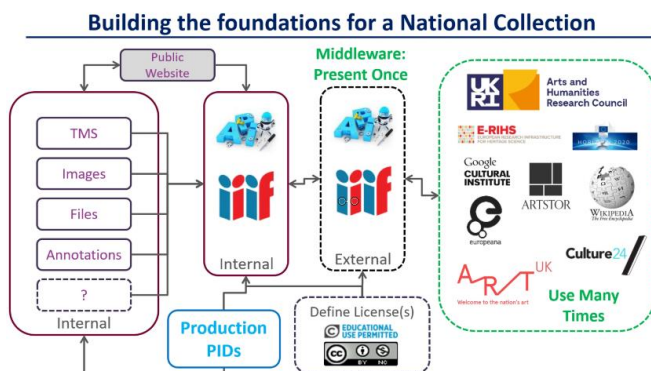
FAIR ПРИНЦИПИ И ПОСТОЯННИ ИДЕНТИФИКАТОРИ

Докато проблема е донякъде решен когато става дума за **научни публикации**, вкл.чрез портали като OPEN AIRE+, където България е партньор, и

⁵⁵ HERITAGE PIDs - <https://twitter.com/HeritagePIDs> Посл. посетен: 10-10-2020

Европейският Open Science Cloud (EOSC), за обекти на КИИ това не е така. Тези обекти трябва също да бъдат идентифицирани в научни инфраструктури, и още по-важно ситуирани в контекст, и свързани с други мрежи, за да са приложими и към тях FAIR принципите. Постоянният идентификатор в този смисъл се оказва изключително важен инструмент, защото осигурява стабилен и дългосрочен линк към описан артефакт (entity described) или информация за него.

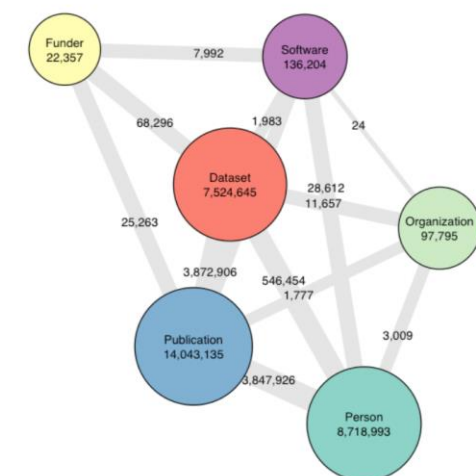
Важното при взимане на информирано решение за използването му в институции на паметта е да се знае предварително, че дългосрочността и устойчивостта на използването му не зависи от технологията, а от управлението. Добра идея би била използването на PID като базова инфраструктура за изграждане на национална колекция (Фиг. 1) чрез подход, който обединява разнородни колекции и научни дисциплини.

Фиг.1. Модел на Великобритания за създаване на национална колекция (изисква допълнително финансиране за инструмента)

В този смисъл е интересно да се спомене как се развива графът за разпространението и използването на постоянните идентификатори в световен мащаб – фиг. 2. Постоянните идентификатори и свързаните с тях метаданни описват ресурси като набори от данни, софтуер, публикации, хора, изследователски организации, финансиращи организации и грантове. Важна част от тези метаданни е описанието на връзките между тези ресурси. Заедно тези ресурси и техните връзки образуват PID граф, който включва всички DOI номера на DataCite, 9 млн. Crossref DOIs, всички ID номера на ORCID, и всички Research Organization Registry (ROR), Crossref Funder ID, и записите на Registry of Research Data Repositories (re3data) за около 35 млн. ресурса с PID и свързани с това метаданни, вкл. 9 млн. линка между тях.

PID Graph Number of nodes and connections (08 Mai 2020)

Фиг.1 **PID Graph** – 8 май 2020

Проектът **FREYA**⁵⁶, който актуализира този граф 24/7 представлява инфраструктура за PID и се развива на три основни стълба: PID граф, PID форум и PID Commons. Такъв сценарий **за държавната научна политика, и за отделните изследователски звена би означавало дългосрочна и устойчива във времето политика за публикуване в издания, които имат платен и поддържан DOI регистър.**

Важно условие за реализация на такава политика е познаването на механизма на работа на доставчиците на постоянни идентификатори в световен мащаб. Трите най-авторитетни **Persistent Identifier** доставчици са: **DataCite**, **CrossRef**, **ORCID**, като за научна информация се препоръчва DataCite. Той предоставя постоянни идентификатори (DOI) за изследователски данни и други резултати от научните изследвания. Организациите в рамките на изследователската общност се присъединяват към DataCite като членове, за да могат да присвояват DOI на всички свои изследователски резултати. По този начин техните резултати стават откриваеми и свързаните метаданни се предоставят на общността.

International Standard Name Identifier (ISO 27729), друга важна част от семейството международни стандартни идентификатори включва идентификатори за артефакти, обекти, записи, продукти и носители на права във всички репертоари, напр. **DOI**, **ISAN**, **ISBN**, **ISRC**, **ISSN**, **ISTC**, и **ISWC**. Той се използва от носители на права и творчески организации (изследователи,

⁵⁶ FREYA проект [<https://www.project-freya.eu/en/about/mission>] Посл. посетен: 10-10-2020

откриватели, писатели, артисти, дизайнери, издатели, агрегатори и др.): Мисията на **ISNI International Authority (ISNI-IA)** е да свърже с публичното име на издателя, автора, изследователя, откривателя, писателя, артиста уникален постоянен идентифициращ номер, за да елиминира двузначността в имената; и да разпространи всеки ISNI номер в глобалната мрежа за доставка, вкл. търговска, като целта е всеки публикуван цифров обект да бъде недвусмислено свързан точно и само със своя автор/носител на правата, в което и хранилище да е описан обекта. ISNI по този начин се явява като мост, използваем от различни области, научни, приложни, вкл. индустрии, критично важен за Linked Data и уеб приложенията на Семантичната мрежа.

ИЗОБРАЖЕНИЯ И FAIR

Достъпът до ресурси, базирани на изображения, е от съществено значение за научните изследвания, науката и предаването на културни знания, особено в хуманитарните науки. Въпреки че дигиталните изображения съставляват голяма част от информационното съдържание в уеб достъпните портали от изображения, книги, вестници, ръкописи, карти, свитъци, колекции от един лист и архивни материали, те остават затворени в силози, като достъпът е ограничен с локални приложения. Причините за този ограничаващ изследванията факт са както правни неясноти, така и административни пречки, липса на национална политика. Освен авторски схеми и диаграми, изображенията могат да бъдат част от публикация с необявен източник, част от сайта на доставчика, изображения от Интернет с КК лиценз, собствени изображения със защитено авторско право. Как всички те да могат да се използват некомерсиално, по унифициран начин да се прегледат, да се анотират и пре-използват?

Възможно решение е ползването на **IIIF International Image Interoperability Framework** [<https://iiif.io>]. Към 2020 г. IIIF вече е регистрирана търговска марка, но възниква в резултат от усилията на разрастваща се общност на водещи световни изследователски библиотеки и хранилища за изображения за съвместно сътрудничество по създаване на оперативно съвместима технология и обща рамка за достъпване до дигитални образи⁵⁷. Основните ползи от ползването ѝ са: Да даде на учените безпрецедентно ниво на еднакъв и богат достъп до ресурси, базирани на изображения, хоствани по целия свят; Да дефинира набор от общи интерфейси за програмиране на приложения, които поддържат оперативна съвместимост между хранилищата на изображения; Разработване, култивиране и документиране на споделени технологии, като сървъри за изображения и уеб клиенти, които предоставят потребителско изживяване на високо ниво при гледане, сравнение, манипулиране и коментиране на изображения. Музеите за изобразително

⁵⁷ Демо и приложения на IIIF [<https://iiif.io/apps-demos/>] Посл. посетен: 10-10-2020

изкуство и фотография, и всички визуални изкуства, които работят с дигитални изображения в своите хранилища следва да обмислят горепосочените ползи за потребителите си от използването на IIRF.

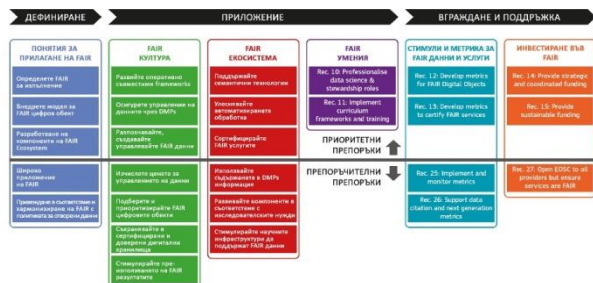
FAIR ЦИФРОВ ОБЕКТ

Централно значение за реализацията на FAIR са **цифровите обекти**: данни, софтуер, протоколи или други изследователски ресурси, които трябва да бъдат придружени от постоянни идентификатори (PIDs) и метаданни достатъчно богати, за да може надеждно да бъдат намерени, използвани и цитирани. Освен това данните трябва да бъдат представени в идеалния случай с отворени формати и да са описани детайлно чрез стандарти за метаданни и речници. Стандартите, речниците, форматите трябва да са приети от изследователските мрежи, за да се даде възможност за оперативна съвместимост и повторна употреба. Софтуерът и алгоритмите, когато се споделят, трябва да включват не само самия източник, но и машинно изпълними изявления за лицензиране.

За прилагането на основната концепция за **FAIR цифров обект**, две области от дейности са особено важни: 1) разработване, усъвършенстване и приемане на споделени речници, онтологии, спецификации на метаданни и стандарти за осигуряване на оперативната съвместимост и повторна употреба, което изисква по-координирани усилия, и 2) осигуряване на дългосрочно и стабилно управление на данните, хранилищата и услугите, което изисква професионално ангажиране на изследователски инфраструктури, хранилища и самата общност. Хранилищата на данни и услугите следва да предоставят дългосрочно управление на данни с оглед постигане на сертифициране – в този смисъл, CoreTrustSeal като сертифицираща институция следва да се разглежда като отправна точка.

FAIR ЕКОСИСТЕМА

Цифровите обекти на FAIR са разположени в по-широка **екологична система FAIR**, включваща услуги и инфраструктура. Фигура 2 показва 15 приоритетни препоръки за спазване при създаване на такава екосистема, над линията, и под линията – 27 препоръчителни препоръки.

Фиг. 2 . FAIR план за действие на ЕК с препоръки „turning FAIR into reality“
[<https://op.europa.eu/s/n9bx>], стр. 17

В резюме, реализацията на FAIR трябва да включва като минимум пет основни компонента: (1) политики, (2) идентификатори, (3) План за управление на данните, (4) стандарти и (5) хранилища / поддържаща инфраструктура.

Политики. В тази екосистема политиките за данни се издават от няколко заинтересовани страни и помагат да се дефинират и регулират изискванията за функционирането на услугите за данни.

Идентификатори. Постоянните идентификатори са ключов елемент от екосистемата, отговорни за данни, софтуер, институции, изследователи, финансиращи, проекти и инструменти. Характеристики на постоянните идентификатори: Активни (actionable); Globally unique, не може да се използва за друг обект, използва се за disambiguation; Persistent, което с гарантира от комбинация от механизми, административни и управленски, не само технологични; Пр. <https://doi.org/10.17863/CAM.4926>; Действат независимо от URL-а на обекта, като дигиталния обект може да бъде цяла колекция, или само един обект; Enable linked data / спомагат за избягване на двузначност; Поддържат цитиране, което е особено важно за изследвания; Налице е общо разбиране на техните функции сред потребителя.

План. Плановете за управление на данни предоставят динамичен индекс, който представя информацията, свързана с даден проект и я свързва с различните компоненти на FAIR.

Стандарти. Спецификациите и стандартите за метаданни, речниците и онтологиите за описание на данни са важни за прехвърляне и обмен на протоколи за достъп до данни, регулиращи сертифицирането на хранилища.

Хранилища. Репозиториите предлагат бази данни и услуги за данни и трябва да бъдат сертифицирани⁵⁸, за да се гарантира доверието.

За работеща и сигурна екосистема са нужни регистри, които да каталогизират компонентните услуги и автоматизираните работни процеси (workflows). Подобна стабилна екосистема задължително ще бъде широко разпространена. Това ще изисква технически механизми за свързване на ресурси, както и механизми за координация и постигане на съгласие относно спецификации и стандарти.

Според ЕК⁵⁹ *European Open Science Cloud* (EOSC) ще играе важна роля във всеки от тези механизми. Тъй като данните все повече ще се съхраняват на различни места по различни причини (разходи за копирането им, законови или етични ограничения), е необходима процедура за сключване на споразумения между хранилища или регистри, за да се изпълнят съвместно определени задачи.

⁵⁸ CoreTrustSeal Посл. посетен: 10-10-2020

⁵⁹ EU Final Report: Turning FAIR into reality, p.12. 2018 [<https://op.europa.eu/s/n9BX>] Посл. посетен: 10-10-2020

НАЦИОНАЛНА КОЛЕКЦИЯ?

Case Study. HERITAGE CONNECTOR – КЪМ НАЦИОНАЛНА КОЛЕКЦИЯ?

HERITAGE CONNECTOR е текущ проект на University of London, Science Museum Group и няколко разнородни музея във Великобритания (вкл. изкуство, етнография и дейности по дигитализация) целящ трансформиране на текст в данни за извличане на знания и създаване на семантични връзки. Чрез HERITAGE CONNECTOR седем институции във Великобритания ползват постоянни идентификатори на дигитални обекти от КИН и нещо повече, обединяват разнородни данни от различни колекции в една обща „национална колекция“⁶⁰. Целта на проекта има много общо с целите на националната научна инфраструктура Клада-БГ, поради което технологичните решения биха могли да послужат като работеща добра практика, от която да се заимства. Партньорите по проекта са: British Library, Royal Botanic Garden Edinburgh (Lorna Mitchel), Natural History Museum (Matt Woodburn), National Gallery (Joseph Padfield), University of Glasgow (Rod Padge), ScienceMuseumShop (Jack Kirby), V&A museum (Richard Palmer). Споделяният опит на Националната галерия на Великобритания, и партньорите по проекта HERITAGE CONNECTOR, описан по-долу, в отговор на въпроса КАК да направим своите данни достъпни, се свежда до три ключови стъпки: (1) опростен регистър за постоянни идентификатори, (2) идентифициране на наличните данни: обекти от колекцията, техни дигитални образи в съответните формати и качество, стандартизирани описания, вкл. за автора и носителя на правата, и (3) построяване и документиране на отворено API, resolvable URIs, използвайки CIDOC CRM за „мапване“ на данните и IIIF за представяне на изображения.

Вместо заключение

Развитието на техническата екосистема за FAIR може да бъде решено с комбинация от двата подхода: отгоре-надолу (архитектурни) и отдолу-нагоре (органични, базирани на спецификации). В заключение от направеното детайлно проучване за същността, целите и прилагането на FAIR принципите за цифрови обекти представящи културно съдържание може да се направи извода, че положителен сценарий в български условия, с наличните детайлни препоръки от ЕК, от практики и GLAM общността е възможен. Необходима е обаче много работа по изглаждане на детайлите и изясняване на целите за такъв сценарий. Доколко наличната технология и ясният план за управление на данните, който предстои да се създаде ще заработи в съгласие с доставчиците на културно съдържание и дали ще бъдат преодолените правно-административните пречки зависи от националната научна политика и екипната воля за общи действия.

⁶⁰ Източници: [<https://www.sciencemuseumgroup.org.uk/project/heritage-connector>]
[<https://github.com/TheScienceMuseum/heritage-connector>] Посл. посетен: 10-10-2020

LITERATURE (ЛИТЕРАТУРА)

- [1] ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ НА FAIR, 2016. <https://doi.org/10.1038/sdata.2016.18>; <https://www.go-fair.org/fair-principles/> Посл. посетен: 10-07-2020
- [2] Nielsen, Lars Holm. ZENODO: FAIR DATA IN A GENERIC DATA REPOSITORY. [<https://zenodo.org/record/2650088#.Xt48wqZLepr>] Посл. посетен: 10-07-2020
- [3] SERVICES TO SUPPORT FAIR DATA, report and recommendations. OpenAIRE, FAIRsFAIR, RDA Europe, FREYA, EOSC-hub. 2019 Посл. посетен: 10-07-2020
- [4] Wilkinson, M., Dumontier, M., Aalbersberg, I. et al. THE FAIR GUIDING PRINCIPLES FOR SCIENTIFIC DATA MANAGEMENT AND STEWARDSHIP. Sci Data 3, 160018 (2016). <https://doi.org/10.1038/sdata.2016.18> Посл. посетен: 10-07-2020
- [5] GUIDELINES TO FAIRIFY DATA MANAGEMENT AND MAKE DATA REUSABLE – PARTHENOS project [http://www.parthenos-project.eu/portal/policies_guidelines] Посл. посетен: 10-07-2020
- [6] DATA MANAGEMENT EXPERT GUIDE [<https://doi.org/10.5281/zenodo.3820473>]
- [7] TURNING FAIR INTO REALITY, EU, 2018 [https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/turning_fair_into_reality_0.pdf] ISBN 978-92-79-96546-3 doi: 10.2777/1524 Посл. посетен: 10-07-2020
- [8] Dappert, A., Farquhar, A., Kotarski, R. and Hewlett, K., 2017. ПОСТОЯННИ ИДЕНТИФИКАТОРИ – ИНСТРУМЕНТ ЗА ОСИГУРЯВАНЕ НА FAIR УСЛУГИ
- [9] CONNECTING THE PERSISTENT IDENTIFIER ECOSYSTEM: BUILDING THE TECHNICAL AND HUMAN INFRASTRUCTURE FOR OPEN RESEARCH. Data Science Journal, 16, p.28. DOI: <http://doi.org/10.5334/dsj-2017-028>
- [10] PID FOR HERITAGE COLLECTIONS [<https://zenodo.org/record/3630809#.Xt5nn9Uzapq>]PID: <https://orcid.org/about/what-is-orcid/mission>
- [11] PID: <https://isni.org/> Посл. посетен: 10-07-2020
- [12] POWERING THE PID GRAPH: announcing the DataCite GraphQL API, May 6, 2020 by Martin Fenner, <https://doi.org/10.5438/yfck-mv39> Посл. посетен: 10-07-2020

TPOLOGY OF FOLKLORE FESTIVALS AND PRINCIPLES OF THEIR DIGITAL CONVERSION KALOYAN NIKOLOV

Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum
at the Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria
kaloyan.nikolov@iefem.bas.bg

Abstract

An attempt to structure the types of folklore festivals in terms of organizational processes and public significance. Examining the possibilities of creating a digital imprint of events of a folklore nature, which corresponds with the transmission processes of the communities in their quest to preserve the cultural heritage.

Keywords: Folklore Festivals, Live Cultural Heritage, Digital Imprint, Typology of Folklore Festivals

ТИПОЛОГИЯ НА ФОЛКЛОРНИТЕ ФЕСТИВАЛИ И ПРИНЦИПИ НА ДИГИТАЛНАТА ИМ КОНВЕРСИЯ КАЛОЯН НИКОЛОВ

Институт по етнология и фолклористика с Етнографски музей
при БАН, България

Абстракт

Опит за структуриране на видовете фолклорни фестивали от гледна точка на организационни процеси и публична значимост. Разглеждане на възможностите за създаване на дигитален отпечатък на събитията с фолклорен характер, кореспондиращ с трансмисионните процеси на общностите в стремежа им за запазване на живото културно наследство.

Ключови думи: Фолклорни фестивали, живо културно наследство, цифров отпечатък, типология на фолклорни фестивали

Изследванията в областта на организиране и провеждане на фолклорни фестивалите не са много и задачата за типологията на фолклорните фестивали ще има възможни допълнения, неточности и несъответствия. Затова съм включил непретенциозната дума „опит“ в тази работа, с която се застраховам относно бъдещи неуредици.

Видове фестивали

Основните категории по характеристики на фестивалите могат да се структурират в три основни групи (Kufin, 2014) Антропологически, социокултурни и художествени. Следвайки категоризирането то Антропологичната група обединява категориите – игра, зрелище, празник. Социокултурната група се категоризира с пространство, време и институция. Художествената група обединява – артисти, програма и публика.

Сложността на оценката на различните групи фестивални характеристики, както и задачите и целите на организаторите на съответните събития не дава коректна възможност за корелация и строгост в определянето на критериите за категоризация. Тук представените характеристики по категории и групи се отнасят изцяло към отворената форма на фестивалите като цяло, което обуславя приемането на характеристиките и на фестивалите с фолклорна насоченост или наложената терминология – фолклорен фестивал. Групираните характеристики по категории и прилагането на критерии за типологизирането на фолклорните фестивали по общите представени критерии ще бъде многократно улеснена.

Представянето на характеристиките и категориите в табличен вид визуализира систематиката, която ще бъде приложена в типологията на фолклорните фестивали.[Фиг. 3]

Антропологически характеристики							
Игра			Зрелище		Празник		
Състезателни	Представителни		Масова култура	Висока култура	Традиционни	Експериментални	Авангардни
X	X	X			X		
Социо-културни характеристики							
Пространство			Време		Институция /организационен екип/		
Локални	Национални	Международни	Честота	Продължителност	Обществени	Частни	Неформални групи
X	X	X	X	X	X	X	X
Художествени характеристики							
Артисти		Програма		Публика			
Любителски	Професионалисти	Моно-художествени	Мулти-художествени	Изпълнителско изкуство		Визуални изкуства, Литература	
X	X	X	X	X			

Фиг.3. Типология на фестивалите

Както се забелязва от схемата фолклорните фестивали в антропологическите си характеристики се изключват от категорията висока култура, експериментални и авангардни фестивали. В социо-културните си характеристики покриват всички категории, а в художествените си характеристики изключват Визуални изкуства.

Фолклорни фестивали – типология

При планиране и организиране на различни обществени мероприятия има минимални изисквания, правила и протокол, които трябва да бъдат спазвани и съблюдавани строго, за да може съответното мероприятие да бъде проведено на нужно ниво и да откликне на целите и задачите поставени при организирането и провеждането. Всяко обществено мероприятие има

своя специфика, която също е необходимо да се вземе в предвид. Мястото на провеждане, ландшафт, локална култура, комуникационни възможност, метеорология, локализация във всеки регион са различни и е наложително да бъдат отчетени при планирането и организирането на събитие. Обществените събития биват разнородни по своята цел и причина за провеждане. От традиционни чествания на държавни празници, празници от местно значение, спортни мероприятия, мероприятия в сферата на културата, събори, фестивали, концерти, театрални постановки, храмови празници, изложби до партийни срещи, протести, митинги, шествия и др. В момента ще се фокусираме върху видовете фолклорни фестивали, както и практиките за тяхното организиране и провеждане.

Фолклорните фестивали могат да бъдат разделени на няколко вида по критерий:

- Антропологически характеристики
- Презентационни
- Състезателен характер
- Социо-културни характеристики
- Териториален обхват
- Времеви обхват
- Организационен формат
- Цел на провеждане
- Художествени характеристики
- Професионалисти
- Любители

Ще направим типологична систематика на видовете провеждани фестивали с фолклорна насоченост.

Във връзка с антропологическите характеристики, свързани с провеждането на фолклорни фестивали можем да определим два основни вида:

а. Фолклорен фестивал без състезателен характер /Представителни или презентационни/ – Този вид фестивали се организират и провеждат с определена насоченост и наблягане на съпътстващи цели и събития. Представяне на участниците пред широка публика в комбинация със съпътстващи мероприятия. (Panayotov, 2010)

б. Фолклорен фестивал със състезателен характер – Тези фестивали могат да се разделят на две основни групи:

Слабо засегнат състезателен елемент – В тези фестивали обикновено са с неясна структура на състезателния характер и участващите групи получават дипломи за участие придружени със степени за качество на изпълнение.

Силно засегнат състезателен елемент

1. Спорадично организирани фестивали със строга и ясно поставени задачи и критерии за оценка на изпълненията, построена йерархична структура на оценяването с наградна система.

2. Мрежова йерархична структура от фестивали с уеднаквени критерии на състезателния характер. (EAFF)

Социо-културни характеристики

Териториален обхват – като обхват се има в предвид както от къде са участващите групи, както и значението на фестивала.

Местни - локални фолклорни фестивали – събори (Маринов, 2003)

Регионални фолклорни фестивали

Национални фолклорни фестивали

Международни фолклорни фестивали (WAFF, 2020)

Времеви обхват

Цикличност на провеждане

Продължителност на провеждане

Организационен формат - може да се разгледа начина на финансиране в комбинация с предходно представените критерии.

Пълно финансиране от спонсори на организационния комитет. В този случай се финансират, както транспортните разходи до мястото на организиране на фестивала, така и настаняването и изхранването на участниците и всички организационни разходи на организационния комитет.

Финансиране от местната власт

Финансиране от спонсори и рекламни кампании

Финансиране от държавни институции

Съвместно финансиране от спонсори и институции.

Частично финансиране – в този случай от пълното финансиране се изключват транспортните разходи на участниците до мястото на провеждане на фестивала.

Самофинансиране – в този случай всичките разходи за организирането на фестивала, транспортните разходи, настаняването и изхранването на участниците се поема от самите участници под формата на такси за участие или входни билети. Организационния комитет изчислява общите разходи нужни за финансиране на фестивала. В тези разходи се калкулират разходи на организационния екип, сцени, озвучаване, подаръци и др. Намират си подходящи места за настаняване на участниците. /Местата за настаняване трябва да са приятни за преживяване, изхранването трябва да се съобрази с възможностите на местата за настаняване и програмата на фестивала. Изхранването обикновено е два или три пъти дневно. Въз основа на възможностите за настаняване, броя на концертите и продължителността на концертите се определя капацитет на фестивала. Това количеството участници, които може да участват на фестивала. Въз основа на количеството на участниците може да се изчисли и таксата за участие, която се обявява. В

таксата за участие /когато е калкулирана като пакет услуги, участие, настаняване, транспорт/ е добре да се предвиди 10% от цената за комисионна за туристически агенции или организации подпомагащи различните групи за участие в съответния фестивал.

Самофинансиране с частично финансиране от спонсори или местна власт. В зависимост от договореното финансиране на фестивала, то обявената такса за участие може да бъде намалена. По този начин се подпомага по-масово участие във фестивала.

Цел на провеждане – основната цел на всички провеждани фолклорни фестивали е обmena и споделянето на фолклорното изкуство, създаване на нови контакти и връзки, популяризиране на фолклорното изкуство, запазване на интереса на групите пресъздаващи и представящи традиционните форми на изкуство и култура, както и активирането на носителите на културното наследство да го споделят и предават на следващите поколения. Според съпътстващите цели на провеждане можем да проследим определени насочености. (ICH Convention 2003, 2020)

Туристическа насоченост – споделяне и популяризиране на туристическите и историческите дадености на територията на провеждания фестивал.

Представяне на специфичен продукт или услуга характерно за съответното населено място или регион. (Stoilova, 2017)

Подпомагане на икономическото състояние на региона.

Художествени характеристики

Професионалисти – формата на организиране и провеждане на фестивали с участието на професионални изпълнители е характерно използването на стандартните организационни методи за финансиране от продажба на билети за съответното събитие.

Любителски – формата на провеждане на фолклорни фестивали с участници на любителски състави и изпълнители е характерна със свободен вход на зрителската аудитория.

Правна рамка и изисквания

За организирането на обществено мероприятие е необходимо да има учредено юридическо лице, което да поеме организационната отговорност, заплащане на разходи по организация и провеждане. Обикновено за организирането на фолклорни фестивали се използват структурите на читалища, културни отдели на кметства ли общини, юридически лица с нестопанска цел, юридически лица със стопанска цел, туристически агенции.

В зависимост от законовата уредба е необходимо да се спазват както законите за обществен ред, здравеопазване, така и законите на счетоводство.

Ако организационния комитет на фестивала е приел политика на пълно обслужване на участниците, в което са включени както организирането на изявата, така и организирането на настаняването и изхранването на участниците, то е задължително организационната компания или да

притежава туристически лиценз или да има сключен договор за сътрудничество с туристическа компания – туристически оператор или туристически агент.

Медийно отразяване и популяризиране

Използването на масовите комуникационни средства, като телевизии, радиа, вестници, социални мрежи, Интернет платформи, Интернет пространство са изключително важни за етапите при организирането и провеждането на фолклорните фестивали.

- Набиране на участници
- Популяризиране на събитието за набиране на публики за концертните изяви
- Излъчване на живо по телевизии, Интернет платформи и социални мрежи
- Отразяване на събитието
- Съпътстващи мероприятия и събития
- Фолклорните фестивали имат голям потенциал за провеждане на съпътстващи мероприятия и събития изразяващи се в:
- Изложби
- Етнографски изложби
- Кулинарни изложби
- Фотографски изложби
- Кулинарни събития
- Занаятчийски изложения
- Търговски изложения
- Майсторски класове, обучителни курсове
- Конференции, семинари

Има и случаи, когато фолклорен фестивал се явява съпътстващо събитие на други организирани мероприятия, като конференции, браншови представяния, панаири и др.

Дигитален отпечатък

С навлизането в новото хилядолетие, развитието на информационните технологии предлагат все по-удобни начини за популяризиране и архивиране с цел бъдещо използване на резултатите от проведените фолклорни фестивали. Запечатването на моментното състояние на живото културно наследство е важен елемент за неговото съхранение и трансмисия.

Почти пълното блокиране на икономическия и културен живот на планетата заради пандемичната обстановка при COVID 19 наложи бърза промяна на нагласата на човечеството за използването на модерните комуникационни средства. В условията на социална дистанция се наложи да се търсят алтернативни начини за провеждането на фолклорните фестивали. От пренесените изцяло във виртуална среда фолклорни фестивали преобладават фестивалите със състезателен характер. Изградените електронни платформи за гласуване от публика и журираща комисия

набират все по-голяма популярност. Предимствата на иновативния подход са, че чувствително се съкращават финансовите разходи, многократно се увеличава достъпа на публика до концертните изяви и в резултат на провеждането остава качествено структуриран дигитален отпечатък. Като основен недостатък може да се изтъкне неосъществения социален контакт между публика и участници, както и между различните участващи групи. (EAFF)

LITERATURE (ЛИТЕРАТУРА)

- [1] EAFF, E. A. (н.д.). *European Association of Folklore Festivals - EAFF*. (European Association of Folklore Festivals - EAFF) Изтеглено на 15 01 2020 г. от www.eaff.eu
- [2] ICH Convention 2003, U. (2020). *Dive into intangible cultural heritage!* Изтеглено на 14 01 2020 г. от UNESCO CONVENTION 2003 ICH: <https://ich.unesco.org/en/dive&display=domain#tabs>
- [3] Kufin, L. (2014). *Bulgarian festivals - categories, system of examination*. Sofia: Avangard prima.
- [4] Panayotov, K. (2010). *Sacrifice (Kurban) - Types of Documents, Classifications and Collections. Bulgarian Folklore*(3-4), 92-99.
- [5] Stoilova, E. (2017). *Festivity and Construction of Local Cultural Heritage. Safeguarding of Cultural Heritage - Ideas and practices*, 212 – 222.
- [6] WAFF. (2020). *WAFF org*. Изтеглено на 2020 от www.waff.org
- [7] Маринов, Д. (2003). Празниците с обредите и обичаите. От Д. Маринов, Религия и народни обичаи (стр. 24). Сф.: Изд."Изток-Запад".

THE CONCEPT OF "BEING A CLASSY PERSON"

PLAMEN GLOGOV

Forest Research Institute, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria
pglogov@abv.bg

Summary

What does it mean to be a classy person? Does origin or behavior determine whether one is going to be a classy person? Various semantic connotations of the concept of being a classy person are examined in this paper at the level of personality and definition and categorization in terms of basic moral-aesthetic and philosophical principles and concepts has been attempted. In conclusion, being a classy person is presented as a morally independent category, which is associated with an individual's inherent ability to be free from dependence on both material and spiritual stimuli. A classy person will walk away with the same indifference from both heaven and hell. Such a person is a pure emanation of self-overcoming regardless of the ultimate goal.

Keywords: Class, Values, Philosophy of Self-Overcoming, Ethic

ПОНЯТИЕТО „КЛАСА НА ЛИЧНОСТТА“

ПЛАМЕН ГЛОГОВ

Институт за гората при БАН, София, България
е-маил: pglogov@abv.bg,

Резюме

Какво означава един човек да притежава „класа“? Произходът или поведението определят класата на личността? Материалът разглежда различни смислови конотации на понятието „класа“ на ниво личност и прави опит за неговото дефиниране и категоризиране от гледна точка на основни нравствено-естетически и философски принципи и концепции. Заключение от проучването представя класата като морално независима категория, която е свързана с иманентна за личността способност за отказ от зависимост както към материални така и към духовни стимули. Човекът притежаващ класа ще си тръгне с еднакво безразличие и от ада и от рая. Той е чиста еманация на себенадмогването без значение от крайната цел.

Ключови думи: Класа, ценности, Философия на Себенадмогването, етика

Понятието „класа“ е употребявано най-често в контекста на т.нар. „социална стратификация“ (Downham, 1954). Според Brown (2009) названието му произхожда от латинската дума „classis“ - разред, отряд и носи различни конотации според редица изследователи и философи като Маркс (1954), Weber (2015), Giddens (1981) и др., но с него най-общо се обозначава група от хора (т.нар. „стратум“) със сходен социално-икономически статус, ниво на образование, близки материални и духовни цели и интереси вкл. политически възгледи.

Настоящият материал разглежда значението на думата „класа“ (от латински *classicus*- образцов) не в смисъла на обществен слой, а като своеобразна ценностна категория, съдържаща се в природата на отделни личности. Тя е свързана с разпространеният често сред всички обществени групи израз „да притежаваш класа“, т.е класата като иманентна особеност-излъчване и сбор от вътрешни качества на човека, с които той може да бъде определен като „притежател“ на класа. Франсоа Митеран, Джаки Кенеди, Франц Бекенбауер, Франк Синатра, Карл Легерфелд във всички житейски поприща могат да се открият примери за личности притежаващи класа. Но кои са критериите, които детерминират това понятие и свързаното с него поведение? Зависи ли появата му от определени фактори, като възпитание, образование, материална обезпеченост, психическо и физическо състояние на индивида? Възможно ли е класата да се придобие в процеса на личностно израстване или е конституирана още от раждането в субекта? Цел на настоящата разработка е да отговори на тези и други въпроси и да хвърли светлина върху смисълът от този тип поведение и ролята на хората притежаващи класа в житейски и духовен план.

Подобно на черната дупка, която се откроява пасивно - посредством движещите се около нея звезди и човекът носещ в себе си класа се определя от другите около него и по-лесно бива типизиран, чрез неговите качества и постъпки спрямо тях. В редица отношения той се припокрива с определението за „аристократа“ (от гръцки: *ἀριστοῦς*, благороден произход, елит, и *κράτος*, власт, могъщество), чиито образ се развива двуполусно от социалният вектор и надхвърля историческата рамка, в която първоначално е очертан. В една научно описателна енциклопедия от първата половина на миналия век (Пенчев, 1941) откриваме следното описание на аристократа. „Истински аристократ не означава да бъде човек по-учен, по-богат или да заема висок държавен или обществен пост. Аристократ означава превъзхождащ по естеството си човек, който е тих, кротък, който не обича да се излага на показ, който не обича да бъде надценяван. Аристократът не се мисли за по-способен от другите, нито извършва дела, чрез които се стреми да докаже на другите някакво свое превъзходство. Той е така нареченият „стотен човек“. За него е срамно и пошло да бъде надценяван и хвален от другите. Услужливото ласкателство, което тъй лакомо се поглъща от суетните и празните, него го улеснява, а не го гъделичка. Такъв човек англичаните наричат „джентълмен“, което означава благовъзпитан човек, обладаващ следните седем качества: търпение, съчувствие, отсъствие на завист, скромност, учтивост, себепожертвователност, себеконтрол и великодушие. Който има в себе си тези елементи независимо от това дали е пьдар или директор с голяма заплата, такъв човек е джентълмен. Той не приказва шумно, нито се смее високо из улиците и кафенетата.“ Изброените черти и качества на аристократа спокойно биха могли да се отнесат към тези на „човека

притежаващ класа", като към тях могат да бъдат добавени още елегантност, изисканост, стил, но също и увереност, и себеуважение (Kinder, 2017, Jackson, J. 2020, Fayed, 2017 и др.).

Във всяка от цитираните по-горе публикации и много други подобни на тях, които изпълват съвременното интернет пространство е направен опит класата да бъде дефинирана чрез набор от качества, но сякаш липсват по-дълбоки, психологически критерии изведени на базата на анализ на причините и същността на този тип поведение, а единствено на резонансът, който то предизвиква у околните - от дълбоко възхищение, признание и опити това поведение да бъде имитирано и упражнявано изкуствено (в повечето случаи безуспешно) до естествена завист и дистанция от страна на другите и крайни изводи като този, че демонстрирането на класа е белег на психични отклонения като социопатия.

Ако можем по подобие на Теофраст (прев. Богданов (1980)) да възприемем класата като особеност на човешкия характер, тя би могла да се определи като естествено благородство, което се проявява както в излъчването на човека, така и в неговите дела. Наистина това излъчване понякога може да се разпознае в погледа на клошаря и да бъде неоткриваемо в целия блясък на богаташа. На въпросът вродена ли е класата или се придобива с културата на човека, индиректен отговор намираме още у Светоний (ред. Златкова (1981)), който описва живота на един от най-благородните и добродетелни императори Тит Флавий Веспасиан. Според автора още докато Тит бил младеж и учил заедно с наследника на император Клавдий - Британик, един гадател по чертите на лицето съзирайки го случайно предрекъл че не Британик, а Тит ще бъде император. Според Светоний „още като момче у него се появили бляскави телесни и душевни дарования, които с възрастта ставали все по-големи: забележителна сила и красота, в която имало колкото привлекателност, толкова и достойнство", „по природа бил извънредно благ", „от никой гражданин нищо не отнел", „зачитал чуждата собственост както никой друг, не приемал дори позволените обичайни дарения", „потвърдил правото на потомствени привилегии, като не допускал благородниците да го молят за тях"...тези и редица други постъпки, много от които са в пряко противоречие с установения протокол и дори го превъзхождат морално показват, че образованието и възпитанието, което придобива Тит (а те за времето си са били на завидно ниво) не са пререквизит за формирането на класата в личността му, а по-скоро фактор за нейното развитие, с който нейните критерии и представи могат да се съизмерят, а самата личност да се себепознае (Хегел, 1806) посредством придобитото знание. Подобни изводи могат да се направят от биографиите на известни личности, определяни от множеството като носители на естествено благородство и класа от близкото и далечно минало в това число Леонардо Да Винчи, Джон Лок, Вернер Хайзенберг, Василий Кандински и др.

Но наред с тези безспорно положителни исторически герои, класа се открива и у личности, чиито имена се предават на поколенията заедно с тежките им присъди - личности като Велизарий, Салиери, Робеспьер, Чърчил и др. Класата не е равнозначна на добротата и причината в случая е в несъвършенството на моралните категории „добро и зло" (Ницше, 1886), особено в случаите когато се касае за обществени личности и последиците от техните решения. Ако следваме концепцията на Кант (1788), която най-общо гласи, че действията на човека са ограничени от две необходимости - личната свобода и чувството за дълг (водено от съвестта), които при повечето хора са в непрекъснато противоречие, при личностите притежаващи класа, такова противоречие обикновено няма. Тяхната свобода е в унисон със съвестта им, но за разлика от социопатите, тя е обективна и не поставя егото над всичко. При това положение философската концепция, която най-вярно може да обхване и обясни смисъла и поведенческия модел на личностите притежаващи класа е Философията на себенадмогването (Глогов и др., 2020), съгласно която смисълът на съществуването е в надмогването на егото. Този стремеж не е самоцелен, а е воден от надличностен императив – социална кауза (на житейско ниво) и поддържане на висшето енергийно състояние на Свръхсъзнанието (на духовно ниво). При личностите притежаващи класа надличностния императив съпада с категоричният императив на Кант (1788), съвестта им като неугасващ маяк ги води към достойното решение, което те в своята природа притежават силата и волята да вземат. Както повечето черти и особености на човешкия характер е възможно и класата да бъде имитирана, доказателство за това са големият брой сполучливо пресъздадени сценични и екранни образи в киното и театъра от актьори, които в реалният живот са лишени от класа. В живота имитацията на такова поведение може лесно да бъде разкрита. Най-ясно това проличава както в най-дребните, почти незабележими жестове и поведенчески реакции така и в екстремните моменти, когато човек излиза извън зоната на комфорт и в него се проявяват естествено волята за оцеляване и волята за власт постулирани от Дарвин (1859) и Ницше (1922). Един цитат от разказа на О. Хенри (1975) „Пътища" описва много образно това разкриване на псевдоаристократа: „Лицето на Благородният Додсън мигом се промени - сега на него се четеше студена жестокост, примесена с неумолима алчност. От това лице надникна душата на човека - както понякога от прозореца на почтена къща надниква лице на злодей".

Важно е да се отбележи, че хората определят кой притежава класа и кой не. Затова тази своеобразна титла е субективна. В голяма част от случаите тя включва освен личностната харизма на човека и силата на неговото дело – отдаденост на обществена кауза и саможертва. По тази причина сред обществените фигури носещи класа у нас са исторически личности като Васил Левски, генерал Владимир Вазов, Петър Дънов, цар Борис III и др. до

съвременни популярни личности – артисти и певци като Невена Коканова, Стойчо Мазгалов, Васил Петров, Камелия Тодорова и др. В световен план в това понятие се включват политически и обществени фигури като Махатма Ганди, Маргарет Тачър, Принцеса Даяна до актьори (и техните екранни превъплъщения) като Хенри Фонда (съдебен заседател 8 от филма „12 гневни“, Клинт Истууд („Добрият“ от „Добрият лошият и грозният“, „Кралицата“ Хелън Мирън („Елизабет II“), Шон Конъри („Агент 007“) и Крис Нот (Тузарят от „Сексът и градът“). В последният пример тази еkleктика от реални хора и измислени персонажи на пръв поглед само доказва, че хората определят онези измежду тях, които носят класата в себе си и това е в съответствие с втория принцип на Философията на себенадмогването – „ние себенадмогваме чрез другите“. (Глогов, 2020). Зад поведенческия маниер и излъчването на личностите притежаващи класа се крият няколко съществени особености – техните реакции и постъпки могат да бъдат обединени от едно правило – „те изглежда че могат да имат всичко, но сякаш не желаят нищо за самите себе си“ (нито материални, нито духовни облаги). При тези личности се наблюдава иманентно по-слаба връзка с егото отколкото при останалите хора. Достойнството при тях не е свързано със собственото „Аз“, а с надличностния императив за справедливост. Затова те рядко отвърщат на личните обиди и нападки, но са способни на силна реакция, ако бъде накърнено достойнството и заплашен живота на другите. Поради отдалечеността си Егото на хората притежаващи класа не може да бъде подчинено, не може да бъде изкушено нито от доброто нито от злото.

Пътят на хората притежаващи класа е като виадукт, по който всеки би могъл да премине, но не всеки може да построи. Минавайки над света той дава път на много други пътища под себе си. Краят му е такъв, какъвто е и самият път – извисен. Казват, че по стълбите към гилотината Робеспьер помолил палача: „Подайте ми ръка! На връщане няма да ви искам тази услуга...“. Последната мисъл на благородният човек е мисълта за другите, дори ако тя е да ги накара да се усмихнат. Преди да издъхне в дома си сред семейството, великият наш съвременник – композиторът маестро Енио Мориконе беше написал прощални писма на своите роднини и приятели, в които им изказваше благодарност, че е споделил живота с тях.

Вероятно всеки от нас познава личности, които притежават класа, възхищава се от тях и се радва на компанията и приятелството им. Може би някои от вас са такива, но никога няма да го признаете дори пред себе си, именно защото носите класа, която ви кара да поглеждайте отвъд огледалото – към другите. Настоящият материал е опит да бъде обяснена част от природата на този тип хора, за да бъдат съхранени такива каквито са. Те са не по-малко застрашени от орлите, които макар и силни и реещи се високо в своя полет имат нужда от скала, на която да кацнат. Ако позволим на пошлостта ни да завладее земята, те ще уважат решението ни, но ще останат

в небето високо над нас и ще продължат да кръжат по своите невидими за нас траектории, докато умрат. Разбрахме, че класата е тяхната скромна дарба, но вместо повърхностно да им подражаваме или в изблик на завист умишлено да опитваме да ги унищожим, можем да ги подкрепим в техните инициативи, да вникнем в принципите, които природата по естествен начин ни разкрива чрез поведението на такива хора, в поуки от решенията, които взимат, защото те са предназначени не за тях самите, а за всички нас.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] **Глогов, П., В. Глогова, Р. Паноров** (2020). Същност и принципи на философията на себенадмогването. Философски опити. Университетско издателство „Неофит Рилски“, Благоевград. (15) pp. 90-115.
- [2] **Дарвин, Ч.** (1859). Произход на видовете. (прев. Хр. Кантарджиев). НАРИЗДАТ, София. 1946. с. 607
- [3] **Кант, И.** (1781). Критика на чистия разум. (прев. Цеко Торбов). Изд. БАН. 1992. с. 850.
- [4] **Кант, И.** (1788). Критика на практическия разум. (превод: Цеко Торбов). Изд. БАН 1993. с. 241
- [5] **Маркс, К.** (1954). Капиталът. Т.1. Изд. БКП, София. 808 с.
- [6] **Ницше, Ф.** (1922). Воля за власт. (прев. П. Градинаров) Изд. Захари Стоянов 2009. с. 723.
- [7] **Ницше, Ф.** (1886). Отвъд доброто и злото. (прев. Килева-Стаменова, Р.). Изд. Захари Стоянов 2009. с. 254.
- [8] **Пенчев, Д.** (1941) Научно-описателна енциклопедия. Т.1. Издание на автора. Печатница „Графия“. 168 с.
- [9] **Светоний** (ред. А. Златкова) (1981). Дванадесетте цезари. Библиотека за антична литература „Хермес“. с. 353.
- [10] **Теофраст** (прев. Б. Богданов) (1980). Характери. Изд. Народна култура. с. 164.
- [11] **Хенри, О.** (1975). Избрани разкази (прев. Т. Вълчев). Изд. Народна култура. с. 507.
- [12] **Хегел, Г.** (1806) Феноменология на духа (превод Г. Дончев). Издателство „Изток-Запад“, 2011. с. 632.
- [13] **Brown, D.F.** (2009). "Social class and Status". In Mey, Jacob (ed.). Concise Encyclopedia of Pragmatics. Elsevier. p. 952. ISBN 978-0-08-096297-9.
- [14] **Downham, J. S.** (1954) Social Class in Sample Surveys The Incorporated Statistician. 5 (1), pp. 17-38.
- [15] **Giddens, A.** (1981) The Class Structure of the Advanced Societies. Hutchinson, London. 366 pp.
- [16] **Kinder, S.** (2017) 23 Characteristics of a classy lady. Empowering women now. <https://empoweringwomennow.com/23-characteristics-of-a-classy-lady/>
- [17] **Jackson, J.** (2020) How To Be Classy- 21 Characteristics of an Elegant & Sophisticated Woman. <https://hellobombshell.com/how-to-be-a-classy-woman/>
- [18] **Fayed, A.** (2017) What does it mean to be classy? Quora. <https://www.quora.com/What-does-it-mean-to-be-classy>
- [19] **Weber, M.** (2015) "Classes, Stände, Parties" in Weber's Rationalism and Modern Society: New Translations on Politics, Bureaucracy and Social Stratification. Edited and Translated by Tony Waters and Dagmar Waters, pp. 37–58.

WHY DOES POPULISM HAVE A FUTURE?

TANIA GLOUHTCHEVA

University of Sofia "St. Kliment Ohridski", Bulgaria

taniagl@abv.bg

Abstract

The following research aims to present Populism as a phenomenon and the reasons why it has a future all over the world. The XXI - st century is also known as the "Populist era" (Cas Mudde). Both the left and the right have nothing more to offer and give the people who want something new. The change should also give them security. Populism has a future because it is not an ideology. It "borrows" the most appropriate from the left and the right ideologies and adjusts" them to people's problems and gives solutions. Populism is a global phenomenon. Today we are witnessing the 4-th wave which is spreading all over the world. The former 3 waves have been mainly in Latin America, the place which is also considered its cradle, as Ernesto Laclau argues. Many political scientists such as Cas Mudde, have warned about the threat of the rising Populism, at the beginning of the century, but nobody paid attention. Why is Populism becoming more and more popular? The main reason is that it constantly changes. It's different in every country and always has "the right solutions" to the different problems of the different societies. Hence, it aims not only those who don't sympathize any political party, but also those who are disappointed, have doubts and those who don't feel represented. Secondly, the populist leader is always close to the people: he dresses like them, understands their problems, walks among the people and doesn't have bodyguards. He doesn't need to say "I am one of you!" because it is obvious. The political scientists talk about "Left Populism" and "Right Populism". The first one is typical for countries with serious social problems – mainly in Latin America. Whereas the second type characterizes the countries with well-developed economies – in Western Europe and the USA. There are not many researches made about the Populism in Bulgaria. Political scientists start using the word in the last decade and it is applicable to all parties. Georgi Karasimeonov and Daniel Smilov, argue that Simeon Saxe-Coburg-Gotha is the first Bulgarian populist leader. Even after his government, the people still look for someone "to save" them, which only proves that Populism is not over and it is something useful because it brings hope. The used methods are: sociological research, taking interviews, analyzing data and deduction.

* The paper contains the author's personal researches, made in the University of Sao Paulo, in Brazil.

Keywords: Populism, Left Populism, Right Populism, Ideology, Leader, Bulgaria, Latin America, Western Europe, USA

ЗАЩО ПОПУЛИЗМЪТ ИМА БЪДЕЩЕ?

ТАНЯ ГЛУХЧЕВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България

Абстракт

Докладът има за цел да разгледа популизмът като феномен, както и причините, поради които той има бъдеще в целия свят. XXI век е времето на популизма. Лявото и дясното политическо пространство са се изчерпали и избирателите искат нещо ново. Искат сигурност и промяна.

Популизмът има бъдеще, защото сам по себе си не е идеология и не може да се изчерпи. Той взема „най-подходящото“, както от левите, така и от десните идеологии, „прилага“ ги към проблемите на народа и предлага начин за решението им. Популизмът е глобален феномен. Днес сме свидетели на неговата 4-та вълна, която залива цял свят. Предходните три са били геогрфски съсредоточени предимно в Латинска Америка, считана за негова родина, според политолога Ернесто Лакруа. Много други изследователи на популизма, сред които Кас Муде, са посочили опасността от разпространяването му още в началото на века. В какво се изразява силата на популизма? Основната причина е, че той непрекъснато се променя в зависимост от държавата, актуалните проблеми и исканията на обществото. Така обхваща не само безпартийните избиратели, но и разочарованите, колебаещите се и всички, които не се чувстват представени. Втората причина е, че популистият лидер е винаги сред народа: облича се като него, съпричастен е с проблемите му, не се притеснява да ходи пеша и без охрана. Не е необходимо да изрича посланието „Аз съм един от вас!“, защото то се вижда. Учените разделят популизма на „ляв“ и „десен“. Левият е характерен за страни със сериозни социални проблеми – предимно в Латинска Америка. Десният е присъщ на държави със силно развити икономики, затова се среща в Западна Европа и САЩ. В България популизмът не е изследван задълбочено до този момент. Терминът започва да се използва през последното десетилетие и е приложен за всички партии. Политолозите Георги Карасимеонов и Даниел Смилов считат, че популистката вълна в България започва със Симеон Сакскобургготски. След неговото управление, избирателите продължават да търсят „спасител“, което показва, че популизмът не е изчерпан, а напротив – той е необходим, защото носи надежда. Използваните методи са: социологическо проучване, вземане на интервюта, анализ и обработка на данни и дедуктивен подход.

** Докладът е написан и с направени лични изследвания на автора, при обмен в Университета на Сао Пауло в Бразилия.*

Ключови думи & популизъм, ляв популизъм, десен популизъм, идеология, България, Латинска Америка, Западна Европа, САЩ.

Кой е най-подходящият момент за популизма? Правилният отговор на този въпрос, винаги ще бъде: „Сега!“ Според Хегел, за определен вид политика се пише, когато тя не може да бъде приложена на практика. По същия начин се разпространява теорията за революция, в момент, когато е невъзможно да избухне.

Какво представлява „популизмът“? За него се говори много през последното десетилетие, имайки предвид, случващото се на световната политическа сцена. От него са засегнати, както икономически силно развитите страни, так и развиващите се. Към момента освен Япония, има още няколко страни, където популизмът не е известен. Настоящият доклад има за цел да изследва дали популизмът има бъдеще, но за да даде отговор на този въпрос е необходимо да се проследят корените му, причините за съществуването му и защо става все по-предпочитан от избирателите. За целта се запознах с изследванията на най-видните политолози като Кас Муде,

Ернесто Лакруа, също така направих собствени проучвания по време на 4-месечния ми престой в Южна Америка. Като докторант в „Университета на Сао Пауло“, имах възможността да общувам с местни изследователи на феномена „популизъм“ и да взема интервюта от латиноамериканци от всякаква възраст, професия, социално положение и пол.

XXI век е времето на популизма, защото лявото и дясното пространство са изчерпани и избирателите искат нещо ново, искат сигурност и промяна. Всички изследователи на „популизма“ се обединяват около следните твърдения:

- Популизмът представлява противопоставянето на честния, изстрадал народ срещу корумпираните елити.
- Популистът печели, защото успява да накара народът да го чуе. Говори с кратки, точни, ясни фрази. Използва прости думи. Винаги е сред народа. Когато не е – използва съвременни средства за комуникация като социалните мрежи и най-предпочитаните медии.
- Популизмът сам по себе си не е идеология. Точно това го прави „устойчив и издръжлив във времето“. Той „взема“ най-подходящите за момента идеи от вече съществуваща идеология/ съществуващи идеологии. Непрекъснато се развива, надгражда, променя. Въпреки това:

Различават се два вида популизъм: ляв и десен. Първият е характерен за страни със сериозни социални проблеми: голямо неравенство между бедни и богати. Най-добър пример за това са страните в Латинска Америка и по-конкретно Бразилия, Венецуела, Колумбия (в Бразилия например разликата между човек с минимална заплата и човек с максимална е 126 пъти. В Дания е само 5 пъти.). Президентите им често са сочени за популисти – най-вече тези, които предлагат мерки за намаляване на бедността. Десният популизъм е в страните със силно развита икономика, които често стават основна дестинация на имигранти от по-бедни държави. Затова Западна Европа и САЩ са „заяти“ от него. Неслучайно използвам метафората „заяти от популизма“. За него не се говори като за различни етапи, а вълни. Идват, заливат за известно време и си отиват, само, за да се върнат още по-мощни. Днес, според Кас Муде, сме свидетели на четвъртата и най-мощната.

Основните характеристики на популистите са:

Подходящ език, съобразен изцяло с избирателите. В случая с популистите те умело използват и повтарят множество пъти словосъчетанията: „корумпирани елити“, „престъпници имигранти“ и други.

Убедителност – да създават вяра, без значение дали религиозна, политическа или обществена, в дело, личност или идея – в това се състои ролята на големите лидери.

Обаяние – лично обаяние, харизма.

Аржентинският изследовател на популизма, Ернесто Лаклоа в няколко свои изследвания посочва, че популизмът води началото си от Латинска Америка.

Други политолози твърдят, че той започва с фермерските брожения в САЩ през XVIII век. Напоследък се говори за корените му още в Древна Елада. Това има следното обяснение. Още в Древността велики философи като Платон и Аристотел са се опитали да дадат най-доброто определение, най-добрите насоки за това каква трябва да бъде една държава и какво трябва да представлява политиката. Първият предлага идеалният вариант, докато вторият е по-прагматичен. Амалгамата между политиката като теория и като практика никога не е била устойчива. Но намерението е важно, не резултатът, както ни показват съвременните популистски лидери. Още в Древна Гърция всички са имали право на глас (с изключение на жените, децата и робите). Когато с течение на времето нещата започнали да се променят – народът започнал да слуша само тези, които му обещавали най-доброто.

Аристотел още в творбата си „Политика“, посочва, че неправилното разпределение на богатата ще доведе до надигане на масите от една страна и/или негодувание от страна на богатите, чието богатство се взема за раздаване на бедните. Според него така се раждат най-големите престъпления – тези, породени от глад или презадоволяване. Повечето са от второто. „Неравенството винаги е причина за революции“, недоволство. Особено, когато не съществува никаква компенсация за жертвите. Съотнесено към днешно време – нещата се припокриват. Страни, за които неравенството е характерно, живеят в постоянен страх от народен бунт.

От друга страна Платон допълва: „много по-лесно е да убедиш тъпата, отколкото малка група хора“. Затова народният гняв има силно влияние. Ако тъпата се надигне може да направи чудо, докато ако бъде убеден един единствен човек – това не води до никаква промяна. Това е още една причина и още едно обяснение популистите да не се стремят към определена група хора, подобно на традиционните партии и идеологии. Напротив, популистите целят посланията им да привлекат, колкото се може повече симпатизанти.

Какво ще стане, когато един популист дойде на власт? Дали ще продължава да говори по същия начин или несъзнателно ще се превърне в това срещу, което се е борил? Сократ отбелязва, че всеки, който дойде навласт, рано или късно се превръща в това, срещу което се е борил. Не в нещо, което се доближава до собствените му идеи, а в точно противоположното. Защото властта корумпира хората дори и с най-чистите намерения и подбуди.

Колкото и да е трудно да се признае – всяка епоха има своите идеи и идеологии, които остават в историята заедно с нея.

Така робството, крайнодесните, крайнолевите идеи нямат място в XXI век. Днес е времето на популизма. Ако един политик иска да бъде избран, то той трябва да бъде популист. Ляв или десен – той решава.

Защо популизмът има бъдеще? След проведена анкета и взети интервюта от латиноамерикански граждани и не само, подбрани на случаен

принцип, на различна възраст, от различни професии и пол, става ясно, че по-голямата част от населението – почти 90%, предпочитат президент популист. Така се чувстват по-добре представени. Например, в Бразилия, повечето хора дори днес, 10 години по-късно биха избрали популистът Лула да Силва пред неговата наследница Дилма Русеф и настоящият крайнодесен Болсонаро. Причината за това? По време на двата си мандата, Лула, както хората имат навика да наричат, все едно им е близък приятел, съсед, роднина - е направил така, че мнозина да имат достъп до висше образование, добра професия, да имат собствено жилище, кола. Рязко намалява процента на бедността. Дори и днес 51% от чернокожото население има достъп до висше образование, нещо немислимо при управленията преди него. Същото се отнася и за жените: днес 54 % от жените имат достъп до университет. (Сафатле 2020)

Данните са от личните ми изследвания, направени в Университета на Сао Пауло, в периода януари – март 2020 г. и се публикуват за пръв път в настоящия доклад. Пример за жена латиноамериканка и популист, президент на голяма държава е Кристина Фернандес де Кирхнер. Определяна като жената, която „ден след ден твърдо определя пулсът на аржентинската политика“, тя винаги е в центъра на всички събития. Използва най-ценното си оръжие: думата. Известна е с пламенните си речи, понякога пробягва до агресивен тон. Интересното е, че когато мълчи, мълчанието ѝ има същата тежест. Винаги говори в първо лице и е напълно убедена, в това, което казва, аргументира, напада или защитава. В течение на мандата ѝ, се превръща в господар на словото. Има невороятна памет за събитията, но винаги ги описва по начин, по който нейната фигура да изпъкне. Описва ужасите от миналото, които заплашват да се върнат в бъдеще.

Също така може да говори за неща, които никога не са се случвали подчертано реалистично и по този начин обърква опонентите си. В речите си често споменава Независимостта на Аржентина и всички славни минали събития. За да бъде още по-убедителна, разчита на различни символи и факти, които да включи. Дискурсът е нейното спасение. До края на мандатът ѝ той е важен за нея. Като истински популист непрекъснато чертае красиво бъдеще, подчертава, че периодът на развитие е започнал при управлението на мъжа ѝ – президентът Нестор Кирхнер. От тогава е започнала защитата на човешките права, равенството и социалната справедливост. Това е лицето на „Една различна Аржентина“ (*“Una Argentina diferente”*). Никога не говори лошо за съпруга си – нито, докато е жив, нито след това, с което още повече печели адмирациите на хората. Коментарите, които прави са прости и ясни – дори и понякога да нямат нищо общо с зададения въпрос. (Ibarra: Cristina versus Cristina: el ocaso del relato).

Ляв популизъм

До тук бяха представени два примера за лъв популизъм. Той е насочен срещу „елитите“ – политически, икономически, медийни. По принцип с това трябва да се занимават всички леви партии. Но традиционната левица и като цяло съвременните социалисти и социалдемократи отдавна са прекъснали връзката с обикновените хора. Традиционната левица е напълно либерализирана и маргинализирана

Десен популизъм

Популизмът не е единно явление. Напоследък все по-често придобиват популярност десните популистки движения. Страните в Западна Европа са най-добрият пример затова. Те са критично настроени към статуквото, но цялата ярост и негодование са насочени към чужденците – предимно бежанците и имигрантите. Той не е явление, възникнало през последните години. Още през 90-те години на миналия век в страни като Канада, Норвегия, Франция, Израел, Полша, Русия, Румъния и Чили трайно се настаняват десни популистки формации в законодателните органи. В страни като Швейцария, Австрия, Нидерландия, Нова Зеландия и Италия – те влизат и в коалиционни правителства. Това са страни, в повечето случаи със силно развита икономика, които изглеждат привлекателни за хората от развиващите се държави. Десният популизъм се различава от историческата десница по това, че тя се ангажира със запазването на статуквото. Интересното при десния популизъм е, че исторически той е създаден от мъже, разчита на авторитарен и харизматичен лидер, обръщенията са предназначени за мижетите избиратели и в повечето случаи – са насочени срещу жените. Както вече беше споменато в доклада, популизмът непрескъснато се променя и днес не малко жени гласуват за такива партии. За да бъдат привлечени още жени като гласоподаватели и симпатизанти, днес има десни популистки партии с жени лидери. Примери за това са „Национален фронт“ във Франция, с лидер Марин Льо Пен, „Италиански братя“, с лидер Джорджия Мелони и други. На въпроса защо не са предпочели да станат член или да подкрепят леви партии, те отговарят, че левите партии отдавна не представляват жените, феминизмът в Европа вече е свършил и те могат да защитават, както себе си, така и останалите жени от нападение от имигранти или просто да защитават правата на майките, децата. Дискурсите на десните популисти са изпълнени с омраза към всички, които не са местни, остра критика към управляващите, страх от финансова криза и силен евроскептисизъм. Целта им е да внушат страх у хората и да изглеждат като герои в очите им. Тъй като популизмът не се страхува да експериментира непрескъснато с нови идеи, днес „спасителят“ е в лицето на жена.

Популизмът в България

Темата за популизма в българската политика не е подробно изследвана. Първите политолози, които са писали по този въпрос – Георги Карасимеонов и

Даниел Смилов, посочват Симеон Сакскобургготски за първия популист в страната. Неговите обещания за по-добър живот, запомнящата се фраза: „Вервайте ми!“, както и амбициозното обещание „Ще ви оправя за 800 дни“ и непрекъснатите снимки сред народа, където позволява на по-възрастните да го наричат „Симеончо“ – дават пълното основание да бъде наречен популист.

Следващият „спасител“ на българите е в лицето на Бойко Борисов. За него анализаторите твърдят, че е започнал политическата си кариера като популист: напрекъснато го дават по телевизията и го представят като герой, изявява се като футболист, „мъж-мечта“. Простият му народен изказ го доближават все повече до хората, повечето е припознават в него и затова гласуват. Следва етап, когато е по-малко популист и в момента, в който започва да губи от доверието на избирателите – се качва на джипа и започва да обикаля страната и да се прави на обикновен човек

Някои посочват Волен Сидеров като най-големият популист. Той несъмнено е такъв, макар да се колебае между крайнодесният – със своята антиимигрантска и антиромска реторика и крайнолевият – обещавайки европейски пенсии и добри отношения с Русия.

Най-новият пример за популист е Слави Трифонов. Човек, разчитащ на популярност, благодарение на телевизионното си предаване и песни, на пръв поглед звучи абсурдно да се яви на избори. Но отново, избирателите очакват своя „месия“, харесва им това, което чуват и се доверяват.

Ако трябва да се посочи българска жена популист, това е Мая Манолова. Както беше споменат по-напред, популизмът няма идеология. След напускането ѝ на Българската социалистическа партия, започва да говори по начин, по който да обединява леви и десни избиратели, пътува в градския транспорт, участва в различни мероприятия, с което във всеки един момент иска да покаже „Аз съм една от вас!“

За съжаление политическата култура в България е на много ниско ниво и наистина трябва да се появи „спасител“, който да вдигне малко нивото. Затова популизмът има бъдеще. Не само в България, а и по цял свят. Защото хората навсякъде, с малки изключения, са разочаровани от политическите елити и се надяват на нещо по-различно и по-добро. И вярват на това, което чуват, защото популистите говорят на техния език, кратко, ясно и убедително. Популизмът не е лошо нещо. Произлиза от латинската дума *populus*, което означава „народ“. А политиките, насочени към подобряването на живота не могат да бъдат лоши. Силата на популизма се изразява в неговата способност да се променя взаимозависимост от държавата, актуалните проблеми и исканията на обществото. По този начин обхваща не само безпартийните избиратели, но и разочарованите, колебаещите се, всички, които не се чувстват представени от настоящето правителство.

Популизмът има бъдеще по целия свят, защото проблеми възникват всеки ден, неспособни политици идват на власт и проблемите се задълбочават.

Популистите твърдят, че винаги имат „верния отговор“, знаят „правилното решение“ и все повече хора искат да чуват тези успокоителни думи. Според данни на английския вестник „Гардиан“ само за едно десетилетие броят на популистите, които участват по един или друг начин в управлението на една страна се е увеличил 14 пъти. Тази тенденция ще се засилва, докато „управляващите елити“ не се вслушат в гласа на народа. За съжаление разстоянието между едните и другите непрекъснато се увеличава и възможността да чуят намалява все повече. За сметка на това популистите са близо и чуват и виждат всичко.

LITERATURE (ЛИТЕРАТУРА)

- [1] Игнатова Д. Морални аспекти на популистките решения в политиката. София: изд. Изток Запад, 2015 в Сб: „Докторантски сборник 2014, докторантски изследвания в социалните и хуманитарните науки“, с. 207-209.
- [2] Смилов Д. Популизъм като идеология. София: изд. Фридрих Еберт, в Сб: Политически изследвания, 2008, бр.1.
- [3] Bremmer I. (2018) Us vs. Them: The failure of Globalism, New York: Portfolio/ Penguin
- [4] Celis K, Lovenduski J. (2018) European journal of politics and gender: Power struggles: gender equality in political representation, vol. 01/ num. 01 – 02, Bristol: Bristol University Press, pp 149 – 166.
- [5] Childs S, Dahlerup D. (2018) European journal of politics and gender: Increasing women's descriptive representation in national parliaments: the involvement and impact of gender and politics scholars, vol. 01/ num. 01 – 02, Bristol: Bristol University Press, pp 185 – 204.
- [6] Clinton H. (2017) What happened, New York: Simon and Schuster.
- [7] Dovi S. (2018) European journal of politics and gender: Misogyny and transformations, vol. 01/ num. 01 – 02, Bristol: Bristol University Press, pp 131 – 147.
- [8] Etzioni A. (2018) Law and society in a populist age: balancing individual rights and the common good, Bristol: Bristol University Press.
- [9] Felix A, Glaser E. (2018) Triumph of the women?: The female face of the Populist and far right in Europe, Berlin: Friedrich – Ebert – Stiftung.
- [10] Joignant A. Habitus, campo y capital. Elementos para una teoria general del campo politico. Mexico: Revista Mexicana de Sociologia, 2012, vol. 74, num. 4, octubre-diciembre, pp 587 -618.
- [11] Meret S, Siim B. (2017) European conference on politics and gender (ECPG): A Janus – faced feminism: Gender in women – led right – wing populist parties, Lausanne: University of Lausanne.
- [12] Mudde C and Rovira Kaltwasser C (2012) Populism and (liberal) democracy: a framework for analysis, in Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy?, Cambridge: Cambridge University Press, pp 1-26.
- [13] Rico G, Guinjoan M and Anduiza E. (2017) The emotional underpinnings of populism: how anger and fear affect populist attitudes. Swiss Political Science Review 23 (4), pp 444-461.
- [14] Sayer A. (2016) Why we can't afford the rich, Bristol: Policy press.
- [15] Teorell J, Sum P and Tobiasen M. (2007) Participation and political equality, in Citizen and Involvement in European Democracies. Abingdon: Routledge.

- [16] Wajner D. (2019) Populism and world politics: Making (Latin) America great again: lessons from Populist foreign policies in the Americas, Jerusalem: The Hebrew University, pp 198 – 225.

Интернет източници:

- [1] [https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD_%D0%9B%D1%8C%D0%BE_%D0%9F%D0%B5%D0%BD] Посл. посетен: 13-07-2020
- [2] [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%B8,_%D0%A4%D1%80%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B5] Посл. посетен: 13-07-2020
- [3] [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D0%B8,_%D0%94%D0%B6%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%B6%D0%B0] Посл. посетен: 13-07-2020